NEDEN LAİK EĞİTİM?

AHMET YILDIZ

Eğitimiş
Eğitim - İş Kitaplığı
Eğitim Kitapları

NEDEN LAİK EĞİTİM?

Ahmet Yıldız

Ankara, 2026

EĞİTİM-İŞ YAYINLARI

ISBN:
Baskı Adedi:
Genel Başkan: Kadem Özbay
Genel Basın-Yayın ve Uluslararası İlş. Sekreteri: Hüseyin Selçuk

EĞİTİM-İŞ
Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası
Ziya Gökalp Bulvarı, Ataç 2 Sokak No: 43/4 Kızılay-Ankara
Tel: 0312 434 12 06
www.egitimis.org.tr / e-posta: iletisim@egitimis.org.tr

Dizgi, Sayfa Düzeni: Samet Demiryürek
Kapak Tasarımı: Veli İşcanoğlu

Baskı:

NEDEN LAİK EĞİTİM?

Ahmet Yıldız

Ankara, 2026

YAZAR HAKKINDA

PROF. DR. AHMET YILDIZ

Lisans eğitimini 1997 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde Eğitim Yönetimi ve Planlaması alanında tamamladı. Aynı fakültede 2002 yılında yüksek lisansını tamamladı; 2006 yılında ise doktorasını Halk Eğitimi/Yetişkin Eğitimi alanında tamamladı. Doktora sonrası çalışmalarını 2009-2010 yılları arasında İngiltere'de Lancaster Üniversitesi'nde sürdürdü. 2017-2018 akademik yılında Avusturya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde (Applied Sciences Upper Austria) misafir öğretim üyesi olarak görev yaptı.

2010 yılında yardımcı doçent, 2012'de doçent, 2023 yılında ise profesör ünvanını aldı. Halen Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Akademik ilgi alanları arasında yetişkin okuryazarlığı, yerel yönetimler ve eğitim ilişkisi, öğretmenlik mesleğinin dönüşümü, kırsal alanlarda eğitim, eleştirel eğitim yaklaşımları ve laik eğitim politikaları yer almaktadır. Bu alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli araştırmalar, yayınlar ve eğitim programları yürütmektedir.

Derslerdergisi.com yazarı olan Prof. Dr. Yıldız; KIRKYOL Kooperatifi Yönetim Kurulu üyesi, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Merkez Yönetim Kurulu Üyesi, Eğitim-İş Sendikası Bilim Kurulu üyesi ve Laiklik Meclisi üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

SUNUŞ

Bu kitap, cumhuriyetçi bir perspektifi esas alarak, toplumsal eşitlik ve özgürlük mücadelesine düşünsel bir katkı sunma amacıyla kaleme alındı. Laiklik ve özelde laik eğitim; pedagojik bir yaklaşım olmanın çok ötesinde, kamusal yaşamın adil, çoğulcu ve özgür bir zeminde inşa edilmesinin temelidir. Bu nedenle çalışma, tarihsel bir çözümleme sunarken güncel mücadele alanlarını da görünür kılmayı hedefledi.

Bugünün siyasal ikliminde laikliği ve laik eğitimi ele almak, yalnızca akademik değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk anlamı taşıyor. Bu metin, söz konusu sorumluluğun izinde ilerlemeye; meseleyi toplumsal bağlamlarıyla birlikte, eleştirel bir çerçevede tartışmaya çalışan bir çabanın ürünüdür.

Bu çabanın kolektif boyutunu vurgulamak isterim. Her şeyden önce, laik eğitime yönelik bu türden çalışmalara öncülük ettikleri, alan açtıkları ve emek verdikleri için Eğitim-İş Sendikası yöneticilerine içten teşekkür ederim. Bu kitap, bireysel çabanın yanı sıra örgütlü bilincin de bir ürünü olarak anlam kazandı.

Ayrıca, sürecin başından itibaren verdikleri destek ve gösterdikleri teşvik edici tutumla bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sunan Eğitim-İş Sendikası Bilim Danışma Kurulu üyelerine de içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmanın gelişmesinde, eleştiri ve önerileriyle metni zenginleştiren Dr. Nurcan Korkmaz'a özel bir teşekkür borçluyum.

Murat Kaymak ve Prof. Dr. Ayhan Ural, açtığı tartışmalar ve verdiği yapıcı geri bildirimlerle metne canlılık kattılar. Katkıları hem ufuk açıcı hem de kuramsal çerçeveyi geliştiren nitelikteydi.

Birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum doktora öğrencim A. Cansu Özdemir, metni özenle gözden geçirerek anlatımın sadeleşmesine ve bütünlüğün korunmasına değerli katkılarda bulundu.

Bu kitap, laikliğin savunulacak bir değer olmanın ötesinde, her gün yeniden yeniden inşa edilmesi gereken toplumsal bir bilinç olduğunu hatırlatma niyetiyle yazıldı. Dilerim bu satırlar, yeni tartışmalara, yeni sorulara ve daha güçlü bir ortak zemine katkı sağlar.

Prof. Dr. Ahmet Yıldız

Ankara

İçindekiler

SUNUŞ 6

GİRİŞ 10

21. Yüzyılda Laiklik ve Laik Eğitim 10

I. BÖLÜM 13

Laik Eğitimin Tanımı ve Temel İlkeleri 13

Laik Eğitim 13

1. Bilimsellik ve Akılcılık 13

2. Tarafsızlık 14

3. Erişilebilirlik ve Kamusallık 14

4. Özgür Düşünceyi Teşvik Etme 15

5. Evrensellik ve Toplumsal Ortaklık 15

6. Eleştirel Yurttaşlık ve Katılım 16

7. Güvenli ve Kapsayıcı Öğrenme Ortamı 17

8. Etik Sorgulama ve Vicdan Eğitimi 17

Laik Eğitimin Kurucu Rolü 17

II. BÖLÜM 19

Laiklik Kavramının Kökleri 19

Laos: Halk ve Özgürlüğün Doğuşu 19

Res Publica: Kamusal Alanın Tarafsızlığı 19

Laiklik, Halkın Farklılıklarını Kucaklayan Bir Sistemdir 20

Feodalizmin Çözülmesi ve Burjuvazinin Yükselişi 21

Laikliğin Siyasal ve Kurumsal Doğuşu 22

Fransa: Kamusal Alanın Dinsel Olandan Arındırılması Üzerine Kurulu Bir Laiklik Modeli 22

ABD: Bireysel İnanç Özgürlüğü Temelli Anayasal Laiklik 22

İngiltere: Devlet Denetiminde Dinsel Kurumsallık 23

Laikliğin Farklı Tarihsel Yolları: Katolik ve Protestan Ülkeler 23

Laik Eğitimin Doğuşu 24

1. Orta Çağ'da Kilise Denetimindeki Eğitim 24

2. Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın Etkisi 24

3. Fransa'da Laik Eğitimin Kurumsallaşması: Devrimden Ferry Yasalarına 25

19. ve 20. Yüzyılda Laikliğin Küresel Eğitim Normu Haline Gelişi 26

Laiklik, Tarihsel Bir Deneyim ve Güncel Bir Gereklilik 27

III.BÖLÜM **29**
Laikleşme: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uzanan Bir Dönüşüm Hikâyesi **29**
Eğitimde İkili Yapının Dönüşümü **31**
Cumhuriyetin Laikleşme Süreci: Eğitim Devrimi **35**
1945'ten 1960'a: Laikleşme Sürecinde Geri Adımlar 36
1950 Seçimleri ve Demokrat Parti Dönemi: Laiklik ve Eğitimde Değişimler 37
1950'lerin Sonu ve 27 Mayıs 1960 Müdahalesi 38
1960-1980: Soğuk Savaş Gölgesinde Laiklik, Toplumsal Canlanma ve Devletin Laiklik Karşıtı Politikaları 38
Yeşil Kuşak Projesi ve Devletin Dinî Politikaları 39
Türk-İslam Sentezi ve Eğitimde Laiklik Karşıtı Girişimler 39
1980'den Günümüze: 12 Eylül'ün Gölgesinde Laikliğin Aşınması ve Siyasal İslamın Yükselişi **40**
12 Eylül Rejimi: Laikliği Koruma İddiasıyla Laiklikten Uzaklaşma **40**
1990'lar: İkinci Cumhuriyetçilik ve Siyasal İslam'ın Yükselişi **41**
2002 Sonrası: AKP Dönemi ve Laikliğin Dönüşümü **41**
Eğitimde üç düzeyde müdahale **42**
1. Eğitim İçeriğinde Dinselleşme: 42
2. Örgütlenme ve Yönlendirme Süreçlerinde Müdahale: 42
3. Okul Yaşamının Dönüşümü ve Kültürel Müdahale: 43
Laikliğe Dayalı Demokratik Eğitim Mücadelesi **43**
IV. BÖLÜM **44**
Laikliğin ve Laik Eğitimin Geleceği: Sorular, Paradokslar ve Mücadele Alanları **44**
Siyasal İslam Laikliği Neden Hedef Alıyor? **44**
Laiklik Din Karşıtlığı mıdır? **46**
Laiklik Batı'nın Dayatması mı, Bizim Hak Arayışımız mı? **46**
Türkiye'deki Laiklik "Baskıcı" Fransız Modelinden mi İthal Edildi? **47**
Diyanet İşleri Başkanlığı Laik Bir Devlette Var Olabilir mi? **48**
Laik Eğitim İnançlı Bireyleri Dışlar mı? **50**
Eğitimde Başörtüsü: Kamusal Alanda Özgürlük mü, Simgeleşmiş Denetim mi? **51**
İmam Hatiplerin Yaygınlaşması Laik Eğitimi Tehdit Ediyor mu? **52**
Karma Eğitim Kız Çocuklarının Eğitime Erişiminin Önünde Engel midir? **54**
Karma Eğitim Karşıtlığı: Kız Çocuklarını Korumak mı, Toplumun İslamizasyonu mu? **54**
Karma Eğitim Öğrencinin Dikkatini Dağıtır mı? Pedagoji mi, İdeolojik Müdahale mi? **55**
Karma Eğitimden Vazgeçmek Özgürlük mü, Ayrımcılık mı? **57**

Seçmeli Dersler Öğrenciye Seçim Hakkı mı Sunuyor, Yönlendirme mi Dayatıyor?...58
Laiklik ve Bilimsel Eğitim Arasındaki Bağ Koparılıyor mu?...60
Laik Eğitim Kadınların Özgürlüğünü Nasıl Etkiler?...60
Dini Eğitim Aileye mi, Devlete mi Aittir?...61
Zorunlu Din Dersi Laiklikle Bağdaşır mı?...61
Okullarda Mescit Açmak: İnanç Özgürlüğü mü, Dinselleştirme mi?...62
Laik Eğitim Öğretmeni Nasıl Konumlandırır?...62
SONUÇ...64
Laikliğin Yeniden İnşası Üzerine...64
KAYNAKÇA...66

GİRİŞ

21. Yüzyılda Laiklik ve Laik Eğitim

Laik eğitim, bireye ne düşüneceğini değil, nasıl düşüneceğini öğretir. Bilgiyi ezberlenmiş doğrular olarak değil, eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi gereken dinamik bir süreç olarak kavratmayı amaçlar. Böyle bir yaklaşım, yalnızca bilgiye erişimi değil; bilginin sorgulanmasını, dönüştürülmesini ve toplumsal sorumlulukla ilişkilendirilmesini de içerir. Laiklik, tam da bu nedenle, özgür ve demokratik bir eğitim sisteminin vazgeçilmez temelidir. Zira bağımsız düşüncenin gelişebileceği, farklı bakışların kendini ifade edebileceği bir öğrenme ortamı ancak dinî dogmalardan arındırılmış; akla ve bilime dayanan bir zeminde varlık bulabilir.

Elinizdeki kitap, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde laiklik ve özellikle laik eğitim üzerinde yoğunlaşan çok katmanlı kuşatmayı çözümlemeye çalışmaktadır. Bu kuşatmayı mümkün kılan siyasal, ideolojik ve yapısal dönüşümler, yalnızca hukuksal ya da kurumsal düzeyde değil; bireyin düşünme biçiminde, toplumsal ilişkilerde ve kültürel atmosferde de derin izler bırakmaktadır. Kitap, söz konusu dönüşümleri eleştirel bakışla irdeleyerek, laik eğitimin neden bugün hâlâ hem kamusal yaşamın niteliği hem de özgür bireyin inşası açısından belirleyici rol oynadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Giriş bölümünde ele alınan üç temel boyut —küresel ölçekte dinselliğin yeniden yapılanışı, bireyin özgürlük ile belirsizlik arasında sıkışan anlam arayışı ve laik eğitimin bu yeni koşullar karşısındaki kırılgan konumu— kitabın ilerleyen bölümlerine yön veren düşünsel altyapıyı sunmaktadır.

v

21. yüzyılın toplumsal ve siyasal gelişmeleri, uzun süre sosyal bilimlere yön vermiş olan klasik sekülerleşme / laikleşme kuramlarını ciddi biçimde sorgulamaya açmıştır (Bkz. Habermas, 2008; Berger, 1999; Taylor, 2007; Williams, 1999). Modernleşmeyle birlikte dinin kamusal alandan çekileceği, bireyselleşme, şehirleşme ve rasyonelleşme süreçlerinin dinselliği zayıflatacağı öne sürülmüştü. Oysa güncel gerçeklik, bu varsayımların tersini işaret etmektedir. Dinsel olan, biçim değiştirerek din dışı alanlara sızmakta ve çok daha karmaşık, çok daha yaygın bir toplumsal güce dönüşmektedir.

Dinsel olanın geri dönüşü yalnızca kuramsal yaklaşımları değil, toplumsal dengeleri de sarsmıştır. Devletin eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi temel alanlardan çekilmesiyle birlikte ortaya çıkan boşluklar, cemaat benzeri yapılara alan açmış, toplumsal dayanışma ihtiyacı bu tür yapılar aracılığıyla karşılanmaya başlanmıştır. "Yeni feodalizm" olarak da tanımlanan bu yapıların (Varoufakis, 2023), güvenlik, aidiyet ve anlam arayışındaki bireylere alternatif bir zemin sunduğu görülmektedir.

Kamusal düzenin çözülmeye başlamasıyla birlikte yurttaşlık, yerini aidiyet, sadakat ve biat ilişkilerine bırakmıştır. Richard Sennett'in (1970) dikkat çektiği üzere, cemaatler bireye bir tür güvenlik duygusu sunar; fakat bu ilişki çoğu zaman zihinsel ve ahlaki gelişimi kısıtlayan bir bağımlılığa dönüşür. Böyle bir yapının yalnızca bireysel

özerkliği değil, aynı zamanda kamusal alanı da daraltarak, özgür yurttaşlık ve laiklik ilkelerinin toplumsal dayanaklarını aşındıracağı açıktır.

Dinin günümüzdeki konumu, klasik anlamda inanç ve ibadetin çok ötesine geçmiştir. Eğitim politikalarından toplumsal cinsiyet rejimlerine, sosyal yardım mekanizmalarından kent planlamasına kadar pek çok alanda belirleyici bir ideolojik çerçeve olarak işlev görmektedir. Bu genişleme, yalnızca yerel veya ulusal sınırlarla açıklanamaz. ABD'de Evanjelik hareketlerin etkisi, Brezilya'da Bolsonaro'nun kiliselerle kurduğu ittifak, Hindistan'da BJP'nin Hindu milliyetçiliğini devletin merkezine yerleştirmesi, Rusya'da Ortodoks Kilisesi ile Kremlin arasındaki yakınlık ve Polonya'da Katolik Kilisesi'nin anayasa süreçlerindeki belirleyiciliği dinsel olanın siyasetle kurduğu yeni ilişki biçimlerini gözler önüne sermektedir.

Ancak dinselliğin yükselişi yalnızca siyasal düzenlemelerle sınırlı değildir. Gündelik yaşamın estetikleştirilmiş, laikleşmiş ve ticarileştirilmiş katmanlarında da yeniden üretilmektedir. Yoga, meditasyon, enerji çalışmaları, astroloji ve tarot gibi spiritüel pratikler, özellikle Batı toplumlarında geleneksel inanç yapılarından uzaklaşan bireyler için kişisel gelişim ve yaşam tarzı söylemleri eşliğinde sunulmaktadır. Carrette ve King'in (2005) gösterdiği gibi, bu pratikler dinsel olanla örtüşen işlevler taşımasına rağmen seküler ambalajla sunulmakta; böylece dinsellik, klasik kurumların dışında, görünmez ama etkili bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak varlığını sürdürmektedir.

Bütün bu örüntüler bir araya geldiğinde, laikliğin yalnızca anayasal bir norm olarak savunulması yetersiz kalmaktadır. *Modern toplumda laiklik, bireyin düşünsel özerkliğini, kamusal aklı ve toplumsal eşitliği korumayı amaçlayan çok katmanlı bir ilkedir*. Dolayısıyla bu ilkenin savunusu, yalnızca hukuki sınırlar içinde yürütülecek bir çaba değil; aynı zamanda kültürel, siyasal ve pedagojik alanları kapsayan bütünlüklü bir mücadele zemini gerektirmektedir.

Bu mücadele alanlarının başında kuşkusuz eğitim gelir. Çünkü eğitim, yalnızca bilgi aktarımı ya da beceri kazandırma süreci değil; bireyin düşünme biçimini, değer dünyasını ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren kurucu bir zemindir. Eğitim anlayışının nasıl kurgulandığı, bireyin dünyayla kuracağı ilişkinin niteliğini belirler. Laik eğitim ise bu zemini; dogmalardan arındırılmış, sorgulayıcı ve toplumsal sorumluluk duygusunu besleyen bir yönde inşa etmeyi amaçlar (Noddings,1993). Dolayısıyla laik eğitim, bireyin düşünsel özerkliğini ve eleştirel kapasitesini geliştiren özgürleşme alanıdır. Toplumsal baskıların, ideolojik yönlendirmelerin ve belirsizliklerin arttığı bir çağda, laiklik bireye kendi yolunu arayabileceği bir düşünsel açıklık sunar.

Bu noktada, Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı günümüz bireyinin yaşadığı varoluşsal kaymaları anlamak açısından önemli bir çerçevedir. Sabit kimliklerin ve güvenli aidiyetlerin çözülmeye yüz tuttuğu bu çağda, birey sürekli değişen, kırılgan ve belirsiz bir dünyada yönünü bulmaya çalışmaktadır (Bauman, 2019). Laik eğitim bu dağınık zemin üzerinde bireyin zihinsel ve etik pusulasını oluşturmaya yardımcı olur; yalnızca bilgi değil, anlam üretme kapasitesi kazandırır. Bu yönüyle laik eğitim, pedagojik bir tercih olmanın ötesine geçer; bireysel varoluşun ve toplumsal bütünlüğün temel dayanaklarından birine dönüşür.

Bu anlayış, tarihsel olarak Aydınlanmacı yurttaşlık idealiyle örtüşmektedir. Eğitimin

yalnızca bilgi aktarmakla kalmayıp, bireyi düşünmeye, sorgulamaya ve tartışmaya yönlendiren bir süreç olması gerektiği fikri, özellikle Fransa'da 1881'de ücretsiz zorunlu eğitimin ve laik eğitimin kabulüyle birlikte ete kemiğe bürünmüştür. Türkiye'de benzer bir irade, 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kurumsal karşılığını bulmuştur. Bu yasa, yalnızca eğitim kurumlarını birleştiren idari bir reform değil; laikliğin, yurttaş eşitliğinin ve bilimsel düşüncenin temellerini atan tarihsel bir dönüm noktasıdır.

Bu tarihsel irade, bireyin dünyayı algılayış biçimini dönüştürme hedefiyle birleştiğinde, en somut karşılığını Köy Enstitülerinde bulmuştur. Bu okullar, yalnızca kırsal kalkınmayı hedefleyen bir model değil; aynı zamanda özgür birey ve eşit yurttaş yaratma idealinin ete kemiğe büründüğü laik eğitim deneyimidir (Yıldız, 2023). Öğretmen, bu modelde yalnızca bilgi aktaran bir figür değil; toplumu dönüştürebilecek özne olarak yetiştirilmiştir.

Ancak bu birikim, zamanla kurumsal ve ideolojik bir çözülmeye uğramıştır. Laik eğitimin eleştirel düşünceyi besleyen dönüştürücü işlevi, neoliberal piyasa düzeninde teknikleştirilmiş, işlevsel bir yapıya indirgenmiştir (Sayılan, 2014; Yıldız, 2019). Bu teknikleşme ve işlevselleşme, eğitimi bireyin anlam arayışına cevap verebilen bir alan olmaktan uzaklaştırmış; seçenek sunan ama düşünmeyi teşvik etmeyen, sorgulamayı değil uyumu ödüllendiren bir yapıya dönüştürmüştür.

Bu yalnızca müfredattaki dinî içeriklerin artışıyla değil; bilimsel ve kamusal aklı besleyen referans çerçevesinin giderek silinmesiyle ilgilidir. Neoliberal piyasa aklı ile muhafazakâr değer dayatmaları arasında sıkışmış eğitim sistemi, özgünlüğü bastıran, kalıplaşmış doğruları yeniden üreten bir pedagojik iklime neden olmuştur (Apple, 2011; Ball, 2016; Hill, 2001). Bu yönelim, laikliğin hem görünürlüğünü hem de toplumsal anlamını zayıflatmaktadır.

1980 sonrası Türkiye'sinde bu dönüşüm daha da derinleşmiştir. Seçmeli din derslerinin yaygınlaştırılması, imam hatip okullarının teşviki, müfredatın dini referanslarla yeniden şekillendirilmesi ve tarikat-cemaat yapılarıyla imzalanan protokoller, laik eğitimin geriletilmesini değil; yerine dinsel temelli bir eğitim rejiminin inşasını işaret etmektedir. Bu süreçte bilimsel ve eleştirel eğitime erişim, artık yalnızca belirli sınıfsal kesimlerin ulaşabildiği ayrıcalığa dönüşmüştür (Yıldız, 2019).

Bu kitap, yukarıda çerçevesi çizilen tarihsel, toplumsal ve ideolojik dönüşümleri daha derinlikli biçimde incelemek üzere üç temel eksen etrafında yapılandırılmıştır.

İlk bölümde, laik eğitimin temel ilkeleri ortaya konulacak, **ikinci bölümde** laiklik kavramının tarihsel kökenleri ve farklı toplumsal bağlamlarda kazandığı anlamlar ele alınacaktır. Laikliğin yalnızca devlet-din ilişkisine indirgenemeyecek kadar geniş bir tarihsel-siyasal çerçeveye sahip olduğu, aynı zamanda sekülerliğin modern yurttaşlık ve kamusal akıl açısından taşıdığı önem irdelenecektir. **Üçüncü bölümde**, Türkiye'nin özgün tarihsel bağlamında laikliğin ve özellikle laik eğitimin kurumsal gelişimi, ideolojik dayanakları, kırılma anları ve dönüşüm dinamikleri analiz edilecektir. Bu bağlamda Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan Köy Enstitülerine, 1980 sonrası neoliberal yeniden yapılanmadan günümüzdeki dinselleşmiş eğitim politikalarına kadar uzanan geniş bir tarihsel hat ele alınacaktır. **Son bölümde ise**, günümüzde laikliğin ve laik eğitimin güncel sorunları eleştirel bir perspektifle değerlendirilecektir.

I. BÖLÜM

Laik Eğitimin Tanımı ve Temel İlkeleri

Laiklik, modern demokrasilerin temel taşıdır; bireyin inanç baskısından uzak, özgürce düşünebildiği, yaşayabildiği ve karar verebildiği bir toplumsal düzenin ön koşuludur. Bu özgürlük ortamı, laik bir yapının kurumsallaşmasıyla mümkün hale gelir. Eğitim, bu düşünsel ve siyasal zeminde şekillenen en güçlü toplumsal araç olarak öne çıkar. Laiklik ile eğitim arasındaki ilişki, bireyin kimliğini biçimlendiren ve toplumsal barışı güçlendiren derin bir bağ kurar. Bu bağlamda, laik eğitimin hangi ilkelere dayandığı, bu bölümün odak noktasını oluşturacaktır.

Laik Eğitim

Laik eğitim*; bireyin düşünsel özgürlüğüne saygı gösteren, dinsel dogmalardan bağımsız, bilimsel bilgiye dayalı bir eğitim anlayışıdır*. Bu yaklaşım, bireyin aklını kullanma cesaretini geliştirirken, birlikte yaşama ilkesine dayalı ortak değerlerin aktarılmasını da mümkün kılar. Laik eğitimin amacı, bireyi belirli bir inanç ya da düşünce sistemine göre şekillendirmek değil; sorgulayan, akılcı düşünebilen, özgür bireyler yetiştirmektir.

Tarihsel olarak laik eğitim, eğitimin dinsel otoritelerin tekelinden çıkartılarak kamusal alanda, herkes için erişilebilir hale gelmesini ifade eder. Bu dönüşüm, hem bireysel hakların korunması hem de toplumsal ilerleme açısından kritik önemdedir. Laik eğitim sistemleri, bireyin özgürleşmesini, bilimsel bilgiye dayalı düşünce üretimini ve toplumsal barışın inşasını hedef alır.

Laik eğitimin işleyişi ve toplumsal rolü, yalnızca genel bir ilke beyanıyla sınırlı kalmaz; bu anlayış, belirli ilkelere dayalı kurumsal düzenlemeler ve pedagojik yaklaşımlarla somutluk kazanır. Bu ilkeler, hem bireysel özgürlükleri gözeten hem de toplumsal bütünleşmeyi mümkün kılan kamusal bir eğitim modelinin yapı taşlarını oluşturmaktadır.

1. Bilimsellik ve Akılcılık

Laik eğitim, bilgiye ulaşmanın temel yolu olarak bilimsel yöntemi esas alır. Bilgi; gözlem, deney, eleştiri ve mantık süzgecinden geçirilerek edinilir ve doğruluğu, inançlara ya da otoriteye değil, kanıtlanabilir gerçekliklere dayanır. Bu yaklaşım, bireylerin sadece bilgi sahibi olmasını değil, bilginin nasıl üretildiğini kavramasını da mümkün kılar.

Bilimsel düşünceye dayalı eğitim, bireylerde eleştirel düşünme, sorgulama, karar alma ve sorumluluk üstlenme becerilerini geliştirir. Bu beceriler, akademik başarı kadar, bireyin özgür ve etkin bir yurttaş olarak toplumsal yaşama katılması açısından da hayati önemdedir. Laik eğitim, bireyin düşünsel özerkliğini güçlendirirken, aynı zamanda toplumsal ilerlemeye yön veren temel bir dinamiktir.

Bu yaklaşım, Aydınlanma düşüncesinin eğitimle ilgili temel ilkelerine dayanır. Laik eğitimde bilimsellik ilkesi, yalnızca fizik, biyoloji veya matematik gibi doğa bilimleriyle sınırlı kalmaz; tarih, felsefe ve sosyal bilimler gibi alanlarda da öğrencilerin kanıta dayalı düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlar. Bu sayede birey, manipülasyona karşı daha dirençli hale gelir; toplum ise çoğulcu ve ilerlemeci bir yapıya kavuşur.

2. Tarafsızlık

Laik eğitim sistemi, hiçbir dini veya ideolojik görüşü diğerinden üstün tutmaz; bu yönüyle hem çoğulculuğu hem de adaleti güvence altına alır. Devlet okulları, tüm inançlara ve inançsızlık biçimlerine eşit mesafede durur; bireysel inançları ise özel alanın parçası olarak tanımlar. Bu yaklaşım, öğrencilerin kimliklerini baskılamadan, ortak bir bilgi zemini üzerinde bir arada var olmalarını mümkün kılar.

Bu tarafsızlık yalnızca müfredat düzeyinde değil; okulun genel ikliminde, öğretmen tutumlarında ve kurumsal işleyişte de kendini göstermelidir. Öğretmenler, öğrencilerin dini ya da kültürel kimliklerini yargılamadan, onları ötekileştirmeden ve herhangi bir inanca yönlendirmeden eğitim vermekle yükümlüdür. Aynı şekilde okul yönetimi, hiçbir öğrenciyi dini ritüellere katılmaya zorlamamalı ya da herhangi bir inanç biçimini dolaylı biçimde teşvik eden uygulamalara izin vermemelidir.

Tarafsızlık ilkesiyle şekillenen okul ortamı, öğrencilerin hem kendilerini güvende hissetmelerini hem de eleştirel düşünme, empati ve birlikte yaşama becerileri kazanmalarını sağlar. Bu anlamda laik eğitim, yalnızca belirli içeriklerden arındırılmış bir müfredat değil; aynı zamanda farklılıkların saygıyla karşılandığı, adil ve kapsayıcı bir toplumsal alan üretme çabasıdır.

3. Erişilebilirlik ve Kamusallık

Laik eğitim, yapısından aldığı güçle toplumsal eşitliği besler. Bu yapının belkemiğini oluşturan ilkelerden biri, eğitimin herkes için erişilebilir ve kamusal nitelikte olmasıdır. Çünkü özgür düşünceye dayalı bir eğitim, ancak herkesin aynı ölçüde katılabildiği bir zeminde anlam kazanır. Bilginin dar çevrelere ait olduğu bir düzen, düşünceyi serbestleştirmez; tersine, iktidarla sınırlar. Oysa laik eğitim, inançlara mesafeli olmakla birlikte, bireyler arasındaki mesafeyi kısaltmayı hedefler.

Eğitimin eşitlikçi biçimde sunulabilmesi için, devletin yalnızca hizmet sunan değil, toplumsal adaleti gözeten bir aktör olarak davranması gerekir. Okulların fiziki varlığı kadar, bu okulların kimlere, hangi koşullarda ulaştığı belirleyicidir. Zorunlu, parasız ve evrensel bir sistem kurulmadığında, eğitim hakkı söylemde kalır. Bu hak, doğrudan doğruya yurttaşlıkla bağlantılıdır; kamusal olanın güvencesiyle anlam kazanır. Nitelikli ve kapsayıcı bir eğitim hizmeti, inanca, sınıfa, kimliğe ya da coğrafyaya göre değişmemelidir.

Laik eğitimin bir diğer temel özelliği, hiçbir ayrıcalık üretmeyen kapsayıcı yapısıdır. Farklı geçmişlerden gelen bireylerin aynı sınıf ortamında eşit kabul edilmesi, yalnızca birlikte öğrenmeyi değil, birlikte yaşamayı da öğretir. Bu bağlamda eğitim, bir hak olmaktan öte, toplumsal barışın sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir araçtır. Kimsenin dışlanmadığı, hiçbir grubun ayrıcalık kazanmadığı bu düzen, sadece bilgiye değil, eşitliğe de kapı açar.

Eğitim politikalarının kamusal niteliği, devletin laik yapısını somut biçimde görünür kılar. Okulların dağılımı, öğretim programları, öğretmenlerin mesleki hakları ya da öğrencilerin temsil edilme biçimleri gibi pek çok başlık, laikliğin sahadaki karşılıklarıdır. Bir düzenin gerçekten laik olup olmadığını yalnızca yasal çerçevede değil, gündelik uygulamada anlamak mümkündür. Okulun kapısı herkese eşit biçimde açılmıyor, içeride herkes eşit biçimde duyulmuyorsa, kamusallık zarar görür; laiklik yüzeyde kalır.

Eğitim sistemi, tüm bireylerin aynı başlangıç noktasından yürüyemeyeceğini kabul eder. Ama aynı yolda yürüyebilmeleri için zemin eşitlemeyi hedefler. Erişilebilirlik, eşitlik ilkesinin ilk adımıdır. Kamusallık bu zemini sürdürülebilir ve güvenilir kılan çerçevedir. Tam da bu nedenle laik eğitim, yalnızca içeriğe değil; bu içeriğin kime, nasıl ve hangi koşullarda ulaştırıldığına da odaklanır. Bu odak, onun toplumsal adaletle kurduğu bağı görünür kılar.

4. Özgür Düşünceyi Teşvik Etme

Laik eğitim, bireyin kendi düşünsel yolculuğunu kurabilmesi için bir özgürlük alanı yaratır. Herhangi bir dogmaya, otoriteye ya da öğretiye bağlı kalmadan düşünmeyi; farklı fikirleri karşılaştırabilmeyi ve kendi dünya görüşünü bağımsız biçimde oluşturabilmeyi mümkün kılar. Bu süreç, bireyin yalnızca bilgiye erişmesini değil, aynı zamanda o bilgiyi sorgulama, dönüştürme ve anlamlandırma kapasitesini geliştirmeyi hedefler.

Laik eğitim, bireyi eleştirel bilinç, düşünsel cesaret ve yaratıcı ifade becerileriyle donatır. Bu yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda siyasal ve etik bir tutumdur. Çünkü özgür düşünce, demokratik toplumun temelidir; bireyin itaat değil, katılım üzerinden kamusal varlık kazanmasını sağlar. Bu bağlamda laik eğitim, bireyi yalnızca özgür kılmaz; onu düşünen, tartışan ve sorumluluk alan bir yurttaşa dönüştürür.

Farklı inançların, görüşlerin ve kimliklerin bir arada yaşamasını mümkün kılan çoğulcu bir toplumda, özgür düşünceyi teşvik eden laik eğitim, aynı zamanda kamusal tartışma kültürünün yaşatılmasının da güvencesidir. Birey, yalnızca kendi sesini değil, başkalarının sesini de duyabilmeyi; yalnızca sorgulamayı değil, birlikte düşünmeyi de öğrenir. Bu nedenle laik eğitim, bireysel özgürlük kadar toplumsal birlikte yaşam etiği açısından da vazgeçilmezdir.

5. Evrensellik ve Toplumsal Ortaklık

Laik eğitim, bireyin yalnızca kendi çevresiyle değil, insanlığın ortak birikimiyle bağ kurabilmesini mümkün kılar. Farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda üretilmiş bilgi ve değerlerin, inanç sistemlerinden bağımsız biçimde aktarılması, bireyin dünyayı bütünlüklü ve eleştirel biçimde kavrayabilmesini sağlar. Bu yaklaşım, öğrenciyi belli bir kültürel ya da dinsel aidiyete hapsetmek yerine, daha geniş bir düşünsel evrene açar. Böylece eğitim, bireyin toplumsal kimliğini derinleştirirken, onun ufkunu da genişletir.

Bilimsel düşünceye, tarihsel çözümlemeye ve estetik duyarlığa dayalı bu yapı, bireylerin farklı geçmişlerden gelmelerine rağmen aynı öğrenme sürecine katılabilmelerini sağlar. Ortak bir içerik ve yöntem çevresinde buluşan bireyler, yalnızca bilgi edinmez; birbirlerini tanıma, anlama ve birlikte yaşama pratiği geliştirir.

Toplumun içinde karşı karşıya gelebilecek farklılıklar, sınıf ortamında yan yana gelir. Bu karşılaşmalar, laik eğitimin toplumsal barışa yaptığı katkının temelini oluşturur.

Laik eğitimin kamusal yönü, onu bireysel gelişimi desteklemekle sınırlı bir kurum olmaktan çıkarır; toplumsal örgütlenmenin temel bileşenlerinden biri hâline getirir. Her bireyin inancı, kültürü ya da dili ne olursa olsun, aynı bilgiye eşit biçimde ulaşabiliyor olması, yurttaşlık temelinde kurulan bir eşitlik anlayışını güçlendirir. Burada amaç, farklılıkları ortadan kaldırmak değil; o farklılıklar arasında adil ve kapsayıcı bir denge kurmaktır. Ortak bilgi, ortak zemin yaratır. Bu zemin üzerinde yükselen toplumlar, sadece bireyleri değil, ilişkileri de dönüştürebilir.

Bugün laik eğitimin savunduğu değerler, salt pedagojik tercihler değil; demokratik toplumların sürekliliğini sağlayan ilkeler olarak öne çıkar. Evrensellik, insanlığın birikimini sahiplenmeyi; toplumsal ortaklık ise bu birikimin herkes için erişilebilir ve anlamlı hale gelmesini ifade eder. Laik eğitim, bu iki ilkeyi aynı anda hayata geçirebildiği ölçüde, bireyin ufkunu genişletirken toplumu da bir arada tutan ortak dili kurar.

6. Eleştirel Yurttaşlık ve Katılım

Laik eğitimin temel hedeflerinden biri, bireyin öğrenen bir özne olmanın ötesinde, toplumun şekillenmesine katılan etkin bir yurttaş olarak yetişmesini sağlamaktır. Bu anlayış, yurttaşlığı doğumla kazanılan durağan bir kimlikten çıkarır; aktif katılıma, toplumsal sorumluluğa ve kamusal bilinç geliştirmeye dayalı bir konum olarak yeniden tanımlar. Eleştirel yurttaşlık, bireyin içinde yaşadığı topluma karşı farkındalık kazanmasını; hakları kadar sorumluluklarının da bilincinde olarak kamusal yaşamda söz sahibi olmasını ifade eder.

Bu ilke, laik eğitimin demokratik toplumu yeniden kuran yönünü görünür kılar. Eğitim, öğrencilerin yalnızca bireysel gelişimlerine odaklanmalarını sağlamaz; onları toplumsal sorunlara duyarlı, karar süreçlerine katkı sunabilen ve farklı görüşlerle yapıcı ilişkiler kurabilen bireyler olarak güçlendirir. Bu yaklaşım, otoriteye körü körüne bağlılığı değil; bilgiye dayalı değerlendirme, sorgulama ve katılım yetisini esas alır.

Günümüzde kamusal alanın daraldığı, yurttaş katılımının giderek biçimsel hale geldiği koşullarda, laik eğitim demokratik yaşamın sürekliliği açısından hayati bir işlev üstlenir. Yurttaşlık eğitimi, yalnızca hukuki bilgi aktarımı olarak değil; değerlerin, empati kapasitesinin ve toplumsal sorumluluk bilincinin geliştiği çok boyutlu bir öğrenme süreci olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede öğrenciler, hem kendi yaşamlarını hem de ortak geleceği etkileyen konulara karşı duyarlılık geliştirir.

Laik eğitim, bireyi kendi içine kapanmış bir varlık olmaktan çıkararak; toplumsal ilişkilerin farkında, hak temelli mücadelelerde yer alabilen, değişimin öznesi olan bir birey haline getirir. Eleştirel yurttaşlık bu yönüyle, laikliğin yalnızca inanç alanındaki tarafsızlıkla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda toplumsal adalet ve demokratik katılım temelinde kurucu bir rol üstlendiğini de ortaya koyar.

7. Güvenli ve Kapsayıcı Öğrenme Ortamı

Laik eğitim, yalnızca içeriksel tarafsızlıkla değil, aynı zamanda herkesin kendini ifade edebildiği ve saygı gördüğü bir öğrenme ortamıyla anlam kazanır. Eğitim ortamında hiçbir öğrenci, inancı, kimliği, dili, cinsiyeti ya da görünüşü nedeniyle dışlanmış, değersizleştirilmiş ya da tehdit altında hissetmemelidir. Bu ilke, öğrencilerin kendilerini özgürce ifade edebilmeleri, kendilerini güvende hissetmeleri ve birbirlerinin varoluşuna saygı duymayı öğrenmeleri açısından yaşamsaldır.

Güvenli ve kapsayıcı bir ortamın sağlanması, laikliğin toplumsal hayatta yalnızca nötr kalmakla yetinmeyip, farklılıkları tanıyan ve koruyan bir duruşla desteklenmesini gerektirir. Bu ortamda öğrenciler yalnızca bilgiyle değil, aynı zamanda saygı, empati ve eşitlik gibi değerlerle de buluşurlar. Okul, bu anlamda yalnızca akademik bilgi üreten bir kurum değil; birlikte yaşamanın kültürünü üreten bir alan haline gelir.

Bu ilke, öğrencilerin öğrenmeye katılımını güçlendirirken, onların kimliklerini inkâr etmeden ortak bir alanı paylaşabilmelerine olanak tanır. Böylece eğitim, bireyler arasında rekabetin değil; anlayışın, dayanışmanın ve birlikte üretmenin zeminine dönüşür. Laik eğitim, bu zemini mümkün kılacak etik ve yapısal çerçeveyi sağlayarak, yalnızca bilgiye değil, insana da saygıyı öğretir.

8. Etik Sorgulama ve Vicdan Eğitimi

Laik eğitim, dini ahlak anlayışlarının ötesinde, etik ilkelere dayalı bir vicdan eğitimi geliştirmeyi hedefler. Bu anlayış, bireylere başkalarının haklarına saygı göstermeyi, adalet duygusunu içselleştirmeyi ve eylemlerinin toplumsal sonuçlarını sorgulamayı öğretir. Vicdan eğitimi, yalnızca kuralların ezberletilmesi değil; öğrencilerin kendi değer sistemlerini bilinçli biçimde inşa etmeleri sürecidir.

Laik bir sistem, ahlaki çoğulculuğu tanır ancak bu çoğulluk içinde temel insani değerleri koruyacak bir etik çerçeve sunar. Bu da bireyin hem kişisel hem kamusal davranışlarında tutarlı, duyarlı ve sorumlu olmasına katkı sağlar.

Laik Eğitimin Kurucu Rolü

Laik eğitim, bireysel özgürlüğün ve toplumsal adaletin kesiştiği noktada yer alır. Bireyin eleştirel düşünebildiği, farklılıklara saygı duyan bir toplumda eşit yurttaş olarak var olabildiği bir düzenin ön koşuludur. Bu anlayış, eğitimi yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda ortak yaşam kültürünün temeli olarak görür.

Bilimsellikten kamusallığa, tarafsızlıktan özgür düşünceye kadar uzanan ilkeler, laik eğitimin iç yapısını kurar. Her biri hem bireyin içsel dünyasında hem de toplumun yapısında dönüştürücü rol üstlenir. Bu ilkeler arasındaki denge, eğitim sisteminin derinliğini ve güvenilirliğini belirler.

Çokkültürlü ve hızlı değişen çağımızda laik eğitim, geçmiş deneyimlerin taşıyıcısı olmaktan çok, geleceği kuran bir zemin niteliğindedir. Eşitliği, düşünsel özgürlüğü ve birlikte yaşamı önceleyen bir toplum inşa etmek, bu zeminin sürekliliğine bağlıdır.

Eğitim politikalarının bu sorumluluğu taşıması, sadece hakların korunması değil, ortak bir geleceğin inşa edilmesi anlamına gelir.

II. BÖLÜM

Laiklik Kavramının Kökleri

Laiklik, modern dünyada sıkça tartışılan bir kavram olmakla birlikte, kökleri binlerce yıl öncesine — halkın (*laos*) kendi iradesiyle var olma hakkını savunduğu dönemlere — uzanır. Onu yalnızca din ve devletin ayrılığıyla tanımlamak yetersizdir. Laiklik aynı zamanda bireysel özgürlük, kamusal alanın tarafsızlığı ve halkın (*res publica*) hiçbir otoritenin tekelinde olmadan, ortak değerler etrafında bir araya gelmesi fikrine dayanır (Pena-Ruiz, 2007).

Laikliğin kökenine inmek; yalnızca bir siyasal ilkenin değil, insanın kendi kaderi üzerinde söz sahibi olma hakkının tarihsel serüvenini anlamak anlamına gelir.

Laos: Halk ve Özgürlüğün Doğuşu

"Laiklik" kavramı, kökenini Yunanca *laos* (λαός) sözcüğünden alır. *Laos*, sadece sıradan bir topluluğu değil; özgür iradeye sahip bireylerden oluşan bir halkı ifade eder. Antik Yunan'da toplum genel olarak iki ana sınıfa ayrılmıştı: Ruhban sınıfı ve sivil halk. *Laos*, doğrudan dini otoritenin dışında kalan, kendi kararlarını alma kapasitesine sahip bireyleri tanımlamak için kullanılırdı. Bu ayrım, yalnızca Antik Yunan'la sınırlı kalmayarak Roma'dan Orta Çağ'a, oradan da modern demokrasilere kadar uzanan güçlü bir tarihsel hat oluşturmuştur.

Ancak halk olmak, yalnızca bir arada bulunmakla değil; kendi iradesiyle var olabilmekle, karar süreçlerine katılabilmekle mümkündür. Bu nedenle laiklik, yalnızca bir kavramsal ayrım değil; halkın, kendi aklı ve iradesiyle toplumsal yaşamı biçimlendirme hakkıyla, özneleşme süreciyle ilgilidir.

Orta Çağ Avrupa'sında kilisenin toplum üzerindeki otoriter tahakkümüne karşı yükselen sivil düşünce, *laicus* kavramını ruhban olmayan, bağımsız düşünebilen bireyi ifade eden bir terime dönüştürdü. Böylece laiklik, bireyin dogmatik otoriteden bağımsız olarak düşünme ve eyleme hakkını savunan siyasal ve kültürel ilke hâline geldi.

Res Publica: Kamusal Alanın Tarafsızlığı

Laikliğin tarihsel kökenlerini anlamak için, Roma Cumhuriyeti'nin temel kavramlarından biri olan *res publica*ya bakmak gerekir. *Res publica*, "halkın ortak işi" anlamına gelir ve kamusal alanın yalnızca belirli bir grubun değil, tüm toplumun katılımına açık olması gerektiğini savunur. Laiklik de bu anlayışla örtüşür: Kamusal alan, hiçbir inanç sisteminin ya da ideolojinin tekelinde olamaz.

Roma'da *res publica*, halkın tamamına ait bir ortak düzeni temsil ediyordu. Ancak Orta Çağ boyunca kamusal alan, kilisenin otoritesi altına girdi; halkın iradesi ilahi gücün gölgesinde şekillenmeye başladı. Bu dönemde bireysel ve toplumsal siyasal irade, dinî dogmalarla sınırlandırıldı.

Laikliğin modern anlamda doğuşu, işte bu tahakküm düzenine karşı gelişen siyasal ve entelektüel hareketlerin sonucudur. Bu hareketler, halkın iradesini yeniden kamu-

sal alanın merkezine yerleştirmeyi amaçladı. Fransız Devrimi bu sürecin dönüm noktasıydı: Devlet, halkın ortak alanı olarak tanımlandı ve hiçbir inanç ya da ideolojinin bu alana egemen olamayacağı ilkesi açık biçimde ilan edildi.

Kamusal alanın tarafsızlığı, modern demokrasilerin sürdürülebilirliği açısından yaşamsal bir ilkedir. Jürgen Habermas, kamusal alanı, bireylerin özel çıkarların ötesine geçerek ortak meseleleri rasyonel tartışmalarla ele aldığı bir zemin olarak tanımlar. Ona göre, demokratik toplumlarda kamusal alanın işleyişi, **eleştirel akıl yürütme** temelinde gerçekleşmelidir.

Bu bağlamda laiklik, kamusal alanın tarafsız ve kapsayıcı niteliğinin güvencesidir. Çünkü laiklik, kamusal tartışma alanını belirli bir inanç sistemi ya da dogmatik otoritenin tahakkümünden korur. Farklı inançlardan, kimliklerden ya da yaşam tarzlarından gelen bireylerin eşit söz hakkına sahip olabilmesi, ancak bu alanın ideolojik olarak nötr kalmasıyla mümkündür.

Laiklik, Halkın Farklılıklarını Kucaklayan Bir Sistemdir

Halk dediğimiz *laos*, hiçbir zaman homojen bir yapı değildir; içinde farklı etnik kökenleri, inançları, dünya görüşlerini ve yaşam biçimlerini barındırır. Laiklik, bu çoğulluğun barış içinde bir arada yaşayabilmesini mümkün kılan ilkesel zemindir. Özgürlük, yalnızca baskıdan kurtulmak değil; kişinin kendi kimliğini, inancını ve yaşam biçimini kamusal alanda açıkça ifade edebilmesidir.

Eğer kamusal alan tek bir inancın, mezhebin ya da ideolojinin hâkimiyetine girerse; halk içindeki çeşitlilik bastırılır, farklılıklar tehdit olarak görülür ve topluma tek tip bir birey modeli dayatılır. Laiklik, bu tür bir tektipleştirici tahakkümün önüne geçer. Herkesin kendi kimliğiyle görünür olabilmesini, sesinin duyulabilmesini ve toplumsal hayata katılabilmesini güvence altına alır.

Bugün dünyada farklı siyasal rejimler bulunmakla birlikte; bireyin özgürlüğünü, çoğulcu toplum yapısını ve kamusal alanın tarafsızlığını koruyabilen temel düzen, laikliktir. Laiklik, yalnızca bir inançlar arası denge ilkesi değil; farklılıklar içinde birlikte yaşamanın, özgürlükle güvenliğin aynı anda var olabilmesinin asgari koşuludur.

Çoğulculuğu ve özgürlüğü esas alan her toplum için laiklik, yalnızca bir tercih değil; adil, katılımcı ve barışçıl bir yaşam düzeni için tarihsel ve siyasal bir zorunluluktur.

Toplumsal çeşitliliğin tanınması, kamusal alanın tarafsızlığı ve bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması bakımından laiklik, yalnızca felsefi ya da normatif bir ilke değil; tarihsel mücadeleler içinde biçimlenmiş, kurumsallaşmış ve sınanmış bir deneyimdir. Laikliğin bugünkü anlamı ve işlevi, yüzyıllar boyunca süren siyasal, entelektüel ve toplumsal çatışmaların bir ürünüdür. Bu nedenle laikliği anlamak, onu yalnızca teorik düzlemde değil; tarihsel bağlamı içinde ele almayı da gerektirir. Aşağıda, laikliğin tarihsel evrimini şekillendiren ve bugünkü anlamını kazanmasına zemin hazırlayan temel kilometre taşları ele alınacaktır.

Laikliğin Tarihsel Evriminde Belirleyici Kilometre Taşları

Tarih boyunca din, toplumların yalnızca ruhani hayatını değil, aynı zamanda siyasi, hukuki ve sosyal düzenini de belirleyen temel bir unsur olmuştur. Geleneksel toplumlarda otoritenin meşruiyeti tanrısal bir zemine dayandırılır, bireylerin yaşamı kutsal normlarla biçimlenirdi. Kilise ya da din adamları, sadece ahlaki değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik gücün de merkezinde yer alırdı. Dine karşı gelmek, yalnızca bireysel bir inancı sorgulamak anlamına gelmezdi; aynı zamanda toplumsal ve siyasal düzeni sarsan bir tehdit olarak algılanırdı.

Ancak modernleşme ile birlikte bu mutlak etki kademeli olarak zayıflamaya başladı. Bilimsel devrimler, ekonomik dönüşümler ve siyasi hareketler sayesinde dinin toplum üzerindeki belirleyici rolü zamanla azaldı.

Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketleri, bilgi üretimini kilisenin tekelinden çıkararak bireysel düşünceyi ve bilimsel yöntemi teşvik etti. Galileo Galilei, kilisenin otoritesine karşı durarak bilimsel yöntemin bağımsızlığını savunmuş, Giordano Bruno, evrenin sonsuz olduğu fikrini savunduğu için engizisyon tarafından idam edilmiştir. Bu süreç, dinin siyasi ve hukuki işlevinin giderek azalmasına yol açtı.

İlerleyen süreçte laiklik, yalnızca bir fikir akımı olarak değil, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması için bir gereklilik olarak görülmeye başlandı. Fransız Devrimi ile şekillenen "din ve devletin ayrılması" ilkesi, 19. ve 20. yüzyıllarda laik devlet modelinin yaygınlaşmasının temel taşlarından biri oldu. Laiklik, yalnızca dinin devlet yönetiminden ayrılması değil, aynı zamanda bireylerin özgürlüğünün, akılcı yönetim ilkelerinin ve çoğulculuğun korunmasını sağlayan bir sistem haline geldi.

Aydınlanma düşüncesinin ve bilimsel yöntemin etkisiyle sarsılan dinî otorite, yalnızca fikri zeminde değil, toplumun ekonomik ve siyasal yapısında da ciddi dönüşümlerle karşılaştı. Bu dönemde Avrupa'da, yüzyıllardır süregelen feodal düzen çözülmeye başlarken, onun yerine yeni bir sınıf olan burjuvazi yükselişe geçti. Bu sınıfın ortaya çıkışı, yalnızca mülkiyet ilişkilerini değil, aynı zamanda otorite, meşruiyet ve kamu düzenine dair anlayışları da dönüştürdü. Böylece laiklik, yalnızca entelektüel bir arayış değil; yeni bir toplumsal düzenin ideolojik ve kurumsal temeli haline gelmeye başladı.

Feodalizmin Çözülmesi ve Burjuvazinin Yükselişi

Bu dönüşümde en kritik aşamalardan biri, feodal yapıların çözülmesi ve 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkmasıydı. Tarımsal üretime dayalı feodal sistem, fabrikaların ve sanayi merkezlerinin ortaya çıkışıyla gerilemeye başladı. Eski toprak aristokrasisinin gücü zayıflarken, burjuvazi sermaye birikimi yoluyla siyasi ve ekonomik etkisini artırdı.

Feodal sistemde toprak sahipleri, köylüler üzerinde tam bir denetim sahibiydi ve kilise bu düzeni kutsayarak sürdürüyordu. Ancak, sanayileşme ile birlikte büyük kentler ve ticaret merkezleri oluştu. Bu yeni ekonomik sistem, aristokrasinin gücünü sarsarken, burjuvazi olarak adlandırılan yeni bir sınıfın ortaya çıkmasını sağladı. Burjuvazi, siyasi ve ekonomik olarak daha fazla söz sahibi olmak istiyordu ve bunun için kilise

ile monarşik yapılara meydan okumaya başladı.

Burjuvazinin yükselişiyle birlikte bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi fikri de güçlendi. Eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarında kilisenin etkisini azaltmaya yönelik reformlar giderek hız kazandı. Aydınlanma düşünürleri, yönetim sistemlerinin akla ve bilime dayalı olması gerektiğini savunarak, bireyin doğuştan gelen haklarına vurgu yaptı.

Burjuvazinin yükselişi, yalnızca ekonomik bir dönüşüm değil; aynı zamanda siyasal iktidarın meşruiyetine dair köklü bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Toprak aristokrasisinin ve kilisenin otoritesine karşı gelişen bu yeni sınıf, yönetimin akla, hukuka ve halk iradesine dayanmasını talep ediyordu. Bu talepler, 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da patlak veren siyasal devrimlerde ete kemiğe büründü. Özellikle Fransız Devrimi, laiklik ilkesinin siyasal bir program ve kurumsal düzenleme olarak ortaya çıkışında bir dönüm noktası oldu.

Laikliğin Siyasal ve Kurumsal Doğuşu

Laikliğin tarihsel olarak kurumsallaşması, farklı ülkelerde birbirinden oldukça farklı yollardan geçmiştir. Bu süreç kimi yerlerde devrimsel bir kopuşla, kimi yerlerde ise anayasal ya da yönetsel dönüşümler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda özellikle Fransa, ABD ve İngiltere örnekleri, laiklik ilkesinin siyasal yapılarla nasıl ilişkilendiğini ve eğitim politikalarını nasıl etkilediğini anlamak açısından çarpıcı örnekler sunar.

Fransa: Kamusal Alanın Dinsel Olandan Arındırılması Üzerine Kurulu Bir Laiklik Modeli

1789 Fransız Devrimi, yalnızca monarşiye karşı değil, aynı zamanda Katolik Kilisesi'nin siyasal ve toplumsal ayrıcalıklarına karşı da yönelmiş radikal bir kopuşun simgesidir. Kilise'nin geniş topraklara ve ekonomik güce sahip olması, onu sadece dini değil aynı zamanda siyasal bir otoriteye dönüştürmüştür.

Devrimle birlikte Kilise'nin mülklerine el konulmuş, ruhban sınıfı sivil otoriteye tâbi kılınmış ve inanç özgürlüğü **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi** ile anayasal güvence altına alınmıştır. Bu süreç, dini kurumların kamusal alandaki gücünün tasfiyesi anlamına geliyordu. 1791 Anayasası ile kilise-devlet ayrımı resmiyet kazanmış; 1905 Laiklik Yasası ile de devletin din karşısındaki tarafsızlığı hukuken güvence altına alınmıştır. Bu modelde laiklik, sadece devletin dini kurumlara mesafesi değil, aynı zamanda kamusal alanın dinsel simge ve pratiklerden arındırılması anlamına gelir. Okullar bu anlayışın en belirgin uygulama alanı olmuş; laik eğitim, yurttaşlığın inşası için temel araç olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda Jean Baubérot, Fransız laikliğinin yalnızca bir tarafsızlık ilkesi değil, aynı zamanda ortak kamusal alanın inançsızlara da güvenli ve özgür bir yaşam alanı sunacak şekilde düzenlenmesi anlamına geldiğini belirtir (Baubérot, 2008; Baubérot, 2009).

ABD: Bireysel İnanç Özgürlüğü Temelli Anayasal Laiklik

Amerikan laiklik anlayışı, Fransız modelinden farklı olarak kamusal alanın dinsel olandan arındırılmasına değil, bireysel inanç özgürlüğünün anayasal güvenceye alınmasına dayanır. 1787 Anayasası'nın ardından kabul edilen Birinci Ek Madde (First Amendment), Kongre'nin herhangi bir dini kurumu desteklemesini ya da bir dini

yasaklamasını engelleyerek "çift yönlü bir tarafsızlık" ilkesi getirmiştir.

Thomas Jefferson'ın sözünü ettiği "devlet ile kilise arasında bir duvar" metaforu, bu tarafsızlık ilkesinin simgesidir. Ancak, bu modelde devletin dini alanı denetlemek yerine, serbestlik ilkesi çerçevesinde tanıması, dini pratiklerin kamusal alanda daha görünür olmasına olanak tanımıştır (Karahanoğulları, 2012). Dolayısıyla Amerikan laikliği, bireysel özgürlükleri öne çıkarırken, kamu hizmetlerinde dinin etkisini sınırlamakta aynı derecede katı değildir. Özellikle eğitim alanında, evanjelik hareketlerin müfredat üzerindeki etkisi ya da yaratılışçı söylemlerin okullarda yer bulabilmesi, bu modelin sınırlarını ve çelişkilerini de ortaya koymaktadır.

İngiltere: Devlet Denetiminde Dinsel Kurumsallık

İngiltere'de laiklik, dini otoritenin baskılanmasından çok, devletin doğrudan denetimi altına alınması yoluyla gelişmiştir. 1534'te VIII. Henry tarafından başlatılan Anglikan Reformu ile Papa'nın otoritesi reddedilmiş ve İngiltere Kilisesi doğrudan monarşiye bağlanmıştır. 1689'daki Muhteşem Devrim sonrası yayımlanan Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) ile parlamento egemenliği güç kazanmış, kilise ise sembolik bir devlet kurumu olarak varlığını sürdürmüştür. Bu model, dini kurumsallığın sürmesine rağmen siyasal karar alma süreçlerinden uzaklaştırıldığı bir yapı sunar (Doe, 2011; Baubérot, 2008). İngiltere'de eğitim sistemi de bu karma modeli yansıtır: Devlet okulları içinde Anglikan gelenek sürdürülebilirken, aynı zamanda farklı inançlara açık ve çoğulcu bir yaklaşım benimsenmeye çalışılır (Davie, 2002).

Laikliğin Farklı Tarihsel Yolları: Katolik ve Protestan Ülkeler

Laikliğin gelişimi, Katolik ve Protestan ülkelerde farklı seyirler izlemiştir. Protestan ülkelerde, Reform hareketleriyle birlikte dini otoritenin bölünmesi ve ulusal kiliselerin oluşması, seküler devlet anlayışının daha kolay benimsenmesini sağlamıştır. Almanya, Hollanda ve İskandinav ülkelerinde bireysel vicdan özgürlüğüne vurgu yapan yaklaşımlar benimsenmiş (Stepan, 2011) dinin devlet üzerindeki etkisi belirgin biçimde azalmıştır (Casanova, 1994).

Buna karşılık, Katolik ülkelerde merkeziyetçi kilise yapısı uzun süre devlet otoritesini etkilemeye devam etmiş, laikliğin kurumsallaşması daha geç ve çatışmalı bir süreçle gerçekleşmiştir. Fransa'da bu süreç, 1905'te çıkarılan Laiklik Yasası'yla tamamlanırken (Baubérot, 2009), İspanya ve İtalya gibi ülkelerde kilisenin siyasal etkisi ancak 20. yüzyılın ortalarında sınırlandırılabilmiştir (Norris & Inglehart, 2011).

Laikliğin siyasal ve toplumsal düzeyde farklı biçimlerde kurumsallaştığı bu tarihsel süreç, yalnızca devlet ile din arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda eğitimin örgütlenme biçimini de köklü biçimde dönüştürmüştür. Çünkü dinin kamusal alandan çekilmesi ya da sınırlandırılması, en çok da bireyin düşünsel gelişimini, eleştirel kapasitesini ve toplumsal katılımını biçimlendiren eğitim alanında etkili olmuştur (Taylor, 2007). Bu nedenle laikliğin tarihsel evrimini anlamak, laik eğitimin hangi tarihsel koşullar altında ortaya çıktığını ve nasıl şekillendiğini kavrayabilmek açısından da yaşamsaldır. Şimdi bu çerçevede, laik eğitim anlayışının tarihsel gelişimini, dönüm noktalarını ve dönüşüm süreçlerini ele alacağız.

Laik Eğitimin Doğuşu

1. Orta Çağ'da Kilise Denetimindeki Eğitim

Laik eğitimin tarihsel gelişimi, yalnızca pedagojik bir dönüşüm değil; aynı zamanda siyasal ve ideolojik bir yeniden yapılanma sürecidir. Bu sürecin başlangıç noktası, Orta Çağ boyunca eğitimin neredeyse tamamen kilisenin kontrolünde olmasıdır. Avrupa'da 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar uzanan bu dönemde eğitim, doğrudan Tanrı'nın iradesini topluma aktaran bir araç olarak görülüyordu. Eğitimin amacı, bireyin dünyevi değil uhrevi kurtuluşunu sağlamak; onu ruhani itaat içinde tutmaktı.

Bu dönemin eğitim sistemi, manastır okulları, katedral okulları ve yerel kilise okulları gibi çeşitli kurumsal yapılardan oluşuyordu. Manastır okulları başlangıçta yalnızca ruhban sınıfını yetiştirmeyi amaçlarken, zamanla sınırlı sayıda laik öğrenciye de kapılarını açtı. Müfredat tamamen dini metinlere dayanıyor; Latince, İncil ezberleri, ilahiler ve kilise babalarının yazıları öğretiliyordu. Eğitim anlayışı, itaat ve ruhani disiplin üzerine kuruluydu. Katedral okulları ise daha ileri düzeyde dini eğitim sunuyor ve genellikle piskoposluk merkezlerinde faaliyet gösteriyordu (Southern, 1970). Bu okullar, zamanla Avrupa'daki üniversitelerin temelini oluşturacak şekilde gelişti. Yerel düzeydeki küçük kilise okulları ise çocuklara dua etmeyi, İncil okumayı ve temel dini ritüelleri öğretmeyi amaçlıyordu.

Orta Çağ'ın eğitim felsefesi, Tanrısal düzenin bozulmadan devam ettirilmesi esasına dayanıyordu. Bilgi, kutsal kabul ediliyor ve yalnızca Tanrı'ya yakın olanların yorumlayabileceği bir içerik olarak görülüyordu. Bu nedenle öğretim, hakikati sorgulamak değil, ilahi hakikate sadakat geliştirmek için kullanılıyordu. Akıl, inancın hizmetinde bir araç olarak değerlendirilirken, özgür düşünce sapkınlıkla eş tutuluyordu. Öğrenci ise öğrenmeye açık bir birey değil; şekillendirilmesi gereken bir ruh olarak ele alınıyordu.

Bu sistemde bilgi, ruhban sınıfının denetiminde bir otorite aracına dönüşmüştü. Sadece içeriği değil, öğrenme biçimi de hiyerarşik ve mutlak itaate dayalıydı. Eğitimden geçen birey, yalnızca Tanrı'ya değil; Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen kilise düzenine de boyun eğmeliydi.

Bu koşullar altında Orta Çağ'da eğitim, özgür birey değil; itaatkâr kul yetiştirmeyi hedefleyen bir kurumdu. Felsefeden bilimlere, tıptan sanata kadar tüm bilgi alanları, teolojik kalıpların içinde tutuluyor; bireysel akıl yürütme bastırılıyordu. Bu nedenle, laik eğitimin doğuşu, yalnızca yeni bir müfredat ya da pedagojik yöntem değişimi değil; aynı zamanda bilgi üzerindeki teolojik vesayetin kırılması anlamına geliyordu. Bu teolojik tahakküm, yüzyıllar boyunca sorgulanmadan sürse de, Avrupa'da düşüncenin ufkunu değiştiren büyük kırılmalar bu yapının çözülmesini mümkün kılacaktır.

2. Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın Etkisi

Ancak bu dogmatik yapıya karşı ilk büyük düşünsel kırılma, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'yı sarsan Rönesans ve Reform hareketleriyle geldi. Rönesans, insan aklını ve bireysel deneyimi merkeze alan hümanist bir anlayış ortaya koyarak, skolastik düşünceye dayanan bilgi tekelini sarsmaya başladı. Antik Yunan ve Roma düşüncesinin yeniden keşfi, eğitimin yalnızca kutsal metinlere değil, aynı zamanda tarih, felsefe, edebiyat ve doğa bilimleri gibi din dışı alanlara da açılması gerektiğini gündeme ge-

tirdi. Bu dönemde sanat, bilim ve felsefe alanındaki gelişmeler, bireyin bilgiye doğrudan ulaşma hakkını öne çıkardı.

Reform hareketi ise kilisenin dokunulmaz otoritesine doğrudan bir meydan okumaydı. **Martin Luther**, İncil'in halkın kendi dilinde okunması gerektiğini savunarak hem bireysel yorum hakkını hem de eğitimin yaygınlaştırılmasını teşvik etti. Almanya, Hollanda ve İskoçya gibi ülkelerde devlet destekli, yerel otoritelere bağlı eğitim kurumları kuruldu.

Luther, sadece İncil'in halk diline çevrilmesini değil, eğitim kurumlarının da kamusal bir sorumluluk haline getirilmesini savunuyordu. Bu, modern anlamda laiklikten çok dinsel çoğulculuğa işaret etse de, kilise tekelinin kırılması açısından önemli bir dönemeçtir. Bu durum, eğitimin ruhban sınıfının tekelinden çıkarak halkın ve devletin ortak sorumluluğu haline gelmesine zemin hazırladı. Eğitim artık, kilisenin doktrinlerini tekrar eden bir süreç değil; toplumsal sorumluluğun ve yurttaşlık bilincinin gelişmesine hizmet eden bir araç olarak görülmeye başlandı.

Aydınlanma Çağı ise bu dönüşümü daha da derinleştirdi. Voltaire, Rousseau, Diderot gibi düşünürler, akıl ve gözleme dayalı bilgi anlayışını savunarak kutsal otoritelerin sorgulanabilirliğini ortaya koydular.

Özellikle Jean-Jacques Rousseau'nun 1762'de yayımlanan *Emile ya da Eğitim Üzerine* adlı eseri, skolastik eğitim anlayışına karşı radikal bir kırılma noktasını temsil eder. Rousseau, eğitimi bireyin doğasına uygun şekilde kurgulanması gereken bir süreç olarak tanımlar; ona göre çocuk, toplumsal kalıplara göre değil, kendi içsel gelişim yasalarına göre yetiştirilmelidir. Rousseau'nun ideal eğitim modeli, dinsel dogmalara değil, bireyin gözlem ve deneyim yoluyla edindiği doğal bilgiye dayanır. "Doğa hiçbir zaman aldatmaz; aldanan daima insan olur," diyen Rousseau, eğitimi Tanrısal hakikatlerin aktarımı olmaktan çıkarıp bireyin akıl ve vicdan yoluyla kendi hakikatini kurduğu bir alan haline getirir (Rousseau, 2017). Bu anlayış, laik eğitimin yalnızca dini dışlamaktan ibaret olmadığını; aynı zamanda bireyin içsel özgürlüğünü ve eleştirel düşünme kapasitesini geliştiren bir süreç olduğunu ortaya koyar.

Eğitim, artık yalnızca bilgi aktarımı değil; bireyin özerkliğini, ahlaki gelişimini ve toplumla kuracağı özgür ilişkiyi biçimlendiren temel bir kurum olarak yeniden tanımlandı. Bu entelektüel zeminde, laik eğitimin yalnızca bir tercih değil, özgür toplumun inşası için zorunlu bir yapı taşı olduğu fikri kök salmaya başladı.

3. Fransa'da Laik Eğitimin Kurumsallaşması: Devrimden Ferry Yasalarına

Fransız Devrimi, yalnızca siyasal rejimi değil; eğitimi de devrimleştiren bir kırılma noktası oldu. Devrim öncesi Fransa'da eğitim, büyük ölçüde Kilise'nin elindeydi. Rahiplerin yönettiği okullarda verilen eğitim, dinî öğretiyle sınırlıydı ve halkın geniş kesimleri bilimsel bilgiye, felsefeye ya da çağdaş düşünceye ulaşamıyordu.

Devrimle birlikte bu yapıya doğrudan müdahale edildi. 1791 Anayasası ve 1793 Konvansiyon kararları, eğitimin kiliseden alınarak devletin denetimine verilmesini öngördü. Ancak siyasi istikrarsızlık, bu ilk girişimlerin sürekliliğini engelledi. 19. yüzyıl boyunca laik eğitim ideali, giderek daha net tanımlanan bir siyasal talep haline geldi.

Bu sürecin en önemli kurumsal atılımı, Üçüncü Cumhuriyet döneminde Jules Ferry'nin öncülüğünde gerçekleştirilen eğitim reformları oldu. 1881–1882 yıllarında çıkarılan yasalarla ilköğretim zorunlu, parasız ve laik hale getirildi. Dini eğitimin müfredattan çıkarılması ve öğretmen kadrolarının laikleştirilmesiyle laik eğitim modeli kurumsal bir temel kazandı. Bu yasalar yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda ideolojik bir dönüşüm anlamına geliyordu: Toplumu dini değil, cumhuriyetçi değerler etrafında birleştirme arayışı.

Bu reformlar, Katolik Kilisesi tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Muhafazakâr kesimler, eğitimin laikleşmesini dini kimliğe yönelik bir tehdit olarak yorumladı. Buna karşın cumhuriyetçi aydınlar ve ilerici öğretmen sendikaları, laik eğitimi bireyin özgürleşmesinin ve ulusal birliğin teminatı olarak savundu. Bu gerilim, 1905 Laiklik Yasası ile Kilise ve Devlet'in kesin biçimde ayrılmasıyla hukuki bir çözüme kavuştu (Green, 1990).

19. ve 20. Yüzyılda Laikliğin Küresel Eğitim Normu Haline Gelişi

Laiklik, 19. yüzyılın sonlarından itibaren modernleşme süreçlerinin temel ilkeleri arasında yer almış; hem siyasal yapıları hem de kamusal eğitimin biçimlenişini köklü biçimde etkilemiştir. Ulus-devletlerin inşa sürecinde ortak bir yurttaşlık bilinci yaratma ihtiyacı, eğitimi farklı inançlardan bireyleri bir araya getiren tarafsız bir alan haline dönüştürme arayışıyla birleşmiştir. Bu bağlamda laiklik, eğitimin dinsel otoritelerden bağımsızlaşarak, akla ve evrensel değerlere dayalı bir çerçevede örgütlenmesini sağlayan temel normlardan biri olarak kurumsallaşmıştır.

Laik eğitimin yükselişi, bireyin düşünsel özerkliğini ve eleştirel kapasitesini merkeze alan bir pedagojik anlayışın da yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde bilimsel bilgi, gözlem ve deney temelli yaklaşımlar eğitim sistemlerinin odak noktasına yerleşmiş; felsefe, tarih, yurttaşlık bilgisi ve fen bilimleri gibi alanlar dogmatik öğretinin yerine geçerek yeni kuşakların akıl yürütme becerilerini güçlendirmiştir. Öğretmenlik mesleği de ruhban otoritesinin sınırları dışına çıkarılmış, seküler ve mesleki bir niteliğe kavuşturulmuştur.

Bu dönüşüm, pedagojik bir yenilik olmanın ötesinde, siyasal ve toplumsal eşitlik fikrinin kurumsal düzeyde hayata geçirilmesini de hedeflemiştir. Laiklik, farklı inanç ve kimliklere sahip bireylerin eşit şekilde eğitime erişebilmesini mümkün kılarak, toplumsal barışın ve çoğulculuğun önünü açmıştır. Ortak kamusal alanın belirli bir dini inanç ya da mezheple tanımlanmasının önüne geçilmesi, bireysel hakların korunması kadar, demokratik toplumların sürdürülebilirliği açısından da yaşamsal bir işlev üstlenmiştir.

Laikliğin modern eğitim sistemlerine entegre edilmesi, 20. yüzyıl boyunca yaygınlık kazansa da bu süreç, her toplumda aynı derinlikte ve tutarlılıkla gerçekleşmemiştir. Bazı ülkelerde laik eğitim, güçlü kurumsal yapılarla desteklenirken; bazı yerlerde siyasal istikrarsızlıklar, ekonomik eşitsizlikler veya kültürel direnişler nedeniyle daha sınırlı etkiler yaratmıştır. Bununla birlikte, bu farklar laiklik ilkesinin kendisinden değil; onu yaşama geçirmeye çalışan toplumsal ve siyasal koşulların özgünlüklerinden

kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda laiklik, uygulamadaki farklılıklara rağmen evrensel bir özgürlük ilkesidir. Toplumların farklı tarihsel ve kültürel dinamikleri, kimi zaman laikliğin kurumsallaşmasını güçleştirmiş olsa da, bu ilkenin temel amacı — bireysel özgürlüğü, eleştirel düşünceyi ve kamusal eşitliği güvence altına almak — hiçbir dönemde geçerliliğini yitirmemiştir. Laikliğin uygulanmasındaki zorluklar, onun aşındırılması gerektiğini değil, aksine daha güçlü, kapsayıcı ve demokratik biçimlerde hayata geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

20. yüzyılın ortalarından itibaren laiklik, hem ulusal eğitim reformlarında hem de uluslararası tartışmalarda önemli bir yer edinmiştir. İnsan hakları, çocuk hakları ve evrensel eğitim gibi alanlarda gelişen söylemler, bireyin inanç özgürlüğü kadar düşünsel özerkliğini ve eleştirel aklını da güvence altına alma gereğini vurgulamış; bu doğrultuda laiklik ilkesi dolaylı biçimde desteklenmiştir. Ancak bu destek, her zaman açık bir biçimde tanımlanmamış, çoğu zaman yerel siyasal dinamiklerle çelişen biçimlerde sınırlı kalmıştır.

Laik eğitimin uluslararası düzeyde önem kazanması, onun Batı'ya özgü bir kültürel form olmaktan ziyade, farklı tarihsel bağlamlarda anlam kazanan bir özgürleşme pratiği olduğunu ortaya koymuştur. Yine de bu süreç, tek yönlü ya da homojen değildir. Laiklik, farklı coğrafyalarda farklı anlamlar yüklenmiş, kimi zaman ilerici bir dönüşümün taşıyıcısı olmuş, kimi zaman ise siyasal ve toplumsal çatışmaların merkezinde tartışmalı bir ilke hâline gelmiştir. Bu nedenle laiklik, hâlâ pek çok toplumda savunulması, kurumsallaştırılması ve derinleştirilmesi gereken dinamik bir mücadele alanı olmayı sürdürmektedir.

Sonuç olarak, *laikliğin kamusal eğitim sistemlerinde bir norm haline gelmesi, dinsel otoritenin sınırlandırılmasının ötesinde; bireyin düşünsel özerkliğini, toplumsal eşitliği ve kamusal alanın tarafsızlığını güvence altına alma arayışını da içerir*. Bu tarihsel gelişme, eğitimin sadece bilgi aktarımı değil; özgür yurttaşlığın, eleştirel aklın ve çoğulcu yaşamın inşası için vazgeçilmez bir alan olduğunu göstermiştir.

Laiklik, Tarihsel Bir Deneyim ve Güncel Bir Gereklilik

Yukarıdaki tartışmalardan anlaşılacağı üzere, laiklik, yalnızca din ile devletin ayrılmasını öngören teknik bir düzenleme değil; bireyin özgürleşmesini, toplumun çoğulculuk temelinde barış içinde bir arada yaşamasını ve kamusal alanın adil biçimde işlemesini mümkün kılan tarihsel bir ilke ve siyasal deneyimdir. Bu ilke, yüzyıllar boyunca süren felsefi tartışmaların, siyasal mücadelelerin ve toplumsal dönüşümlerin ürünüdür.

Orta Çağ'daki dinsel tahakkümden Aydınlanma düşüncesine, Fransız Devrimi'nden modern anayasal devletlere kadar laiklik, akılcı yönetimin, yurttaşlık haklarının ve toplumsal eşitliğin inşa sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. Her ne kadar farklı ülkelerde farklı biçimlerde kurumsallaşmış olsa da; laikliğin özünü, bireyin vicdan özgürlüğü ve kamusal alanın ideolojik olarak nötr kalması yönündeki talep belirlemiştir.

Bugün, dünyada yükselen otoriter eğilimler, kimlik siyaseti, dinsel radikalleşme ve toplumsal kutuplaşma ortamında laikliğin bu temel işlevleri yeniden önem kazanmaktadır. Laiklik, toplumun yalnızca inançsız bireyler için değil; farklı inançlara sahip bireylerin de bir arada yaşayabileceği, eşit koşullarda var olabileceği bir zemini temsil eder.

Dolayısıyla laiklik, geçmişin bir mirası olmanın ötesinde, günümüzün demokratik toplumlarının sürekliliği için vazgeçilmez bir ilkedir. Bu ilkenin korunması ve geliştirilmesi, sadece siyasal düzlemde değil; eğitimden hukuk sistemine, medyadan kültürel yaşama kadar tüm toplumsal alanlarda eleştirel düşünceyi, özgür tartışmayı ve çoğulcu katılımı savunmayı gerektirir.

Bu tarihsel süreç, laik eğitimin yalnızca Avrupa'ya özgü bir modernleşme adımı olmadığını; aynı zamanda özgür bireyin, akılcı toplumun ve eşit yurttaşlığın inşasında evrensel bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Eğitimde laikleşme, sadece dini kurumların geri çekilmesiyle değil, aynı zamanda bireyin düşünsel özerkliğinin ve toplumsal eşitliğin teminat altına alınmasıyla anlam kazanmıştır. Avrupa'da yaşanan bu dönüşüm, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye'de de etkisini göstermeye başlayacak ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte laik eğitimin ulusal kimliğin inşasında temel bir araç haline gelmesine yol açacaktır. Şimdi bu sürecin Türkiye bağlamındaki seyrine, tarihsel evrimsel çizgilerine ve kırılma anlarına yakından bakalım.

III.BÖLÜM

Laikleşme: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uzanan Bir Dönüşüm Hikâyesi

Bir devrimi anlamak için onu yalnızca bir sonuç olarak ele almak yeterli değildir; devrimi besleyen süreçleri ve dönüşüm noktalarını da görmek gerekir. Türkiye'de laiklik de bir gecede alınmış bir karar değil, uzun bir laikleşme sürecinin sonunda kurumsallaşan bir dönüşümdür. Bu sürecin kökenleri Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısında aranmalıdır. Zira Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca din ve siyasetin iç içe geçtiği bir düzenle yönetilmiş, hukuk sistemi İslam şeriatına dayanmış ve devlet idaresi dinî otoriteyle şekillenmiştir. Ancak 19. yüzyıl, imparatorluğun geleneksel yapısını sarsacak köklü değişimlerin başlangıcı olmuştur.

Esasen Osmanlı'nın temel yönetim anlayışında dinî ve örfî hukuk ikili bir yapı oluşturuyordu. Şeriat hukuku, özellikle aile, miras, vakıflar ve ceza hukuku gibi alanlarda belirleyici olurken, örfî hukuk ise padişahın yetkisi dahilinde zamanın şartlarına göre düzenlenen idari, mali ve toprak meselelerini kapsıyordu. Başlangıçta bu sistem, Osmanlı'nın geniş ve çok milletli yapısını yönetmek için esneklik sağlıyordu. Ancak zamanla örfî hukukun sekülер bir yapıya dönüşmesi ve devletin giderek dinî kurallardan bağımsızlaşması kaçınılmaz hale geldi. Bu dönüşümün ilk işaretleri ise II. Mahmut döneminde kendini gösterdi.

II. Mahmut'un yönetimi, Osmanlı'nın geleneksel düzeninin sarsıldığı ilk büyük reform dönemiydi. Askerî ve idarî sistemdeki köklü değişiklikler, devletin dinsel yapılarla bağlarını zayıflatmaya başladı (Berkes, 2018). 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, yalnızca ordunun modernleştirilmesiyle ilgili bir gelişme değil, aynı zamanda devletin dinî kurumlardan bağımsızlaşmaya başladığının bir göstergesiydi.

Devletin modernleşmesi için atılan adımlar yalnızca askerî alanla sınırlı kalmadı. II. Mahmut, yönetimi merkeziyetçi bir anlayışla yeniden şekillendirirken, dinî otoritelerin kamusal alandaki etkisini de sınırlamaya başladı. 1831'de Osmanlı'nın ilk resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi yayımlandı. Bu, devletin bilgi akışını dinî otoritelerin elinden alarak merkezi bir yönetim aracılığıyla sağlama niyetinin açık bir göstergesiydi. Eğitim alanında da önemli reformlar yapıldı; medrese eğitiminin yanı sıra Batı tarzı modern okullar açıldı ve burada matematik, mühendislik ve tıp gibi laik dersler okutulmaya başlandı. Artık Osmanlı eğitim sisteminde dinî bilginin egemen olduğu dönem kapanıyor, bilimsel ve laik bir eğitim anlayışı güçlenmeye başlıyordu.

Bu reformların etkisi, II. Mahmut'un ölümünden sonra gelen Tanzimat dönemiyle birlikte daha belirgin hale geldi. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı hukuk sisteminde dinî ayrımlara dayalı yönetim anlayışının terk edilmesinin ilk açık ifadesiydi. Bu ferman, tüm Osmanlı vatandaşlarını din farkı gözetmeksizin eşit kabul ediyor, böylece devletin Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmadan tüm halkı kapsayan bir yönetim anlayışına yöneldiğini gösteriyordu. Daha da ileri bir adım olarak 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, özellikle gayrimüslim vatandaşların haklarını genişletti ve dinî kimliğin devlet yönetiminde belirleyici bir unsur olmasını zayıflattı.

Ancak Osmanlı'da laikleşme sürecinin en belirleyici hamlelerinden biri hukuk sisteminin modernleşmesi oldu. 1868'de kurulan Nizamiye Mahkemeleri, İslam şeriatının belirleyiciliği dışında, Batı hukuk sistemine dayalı bir yargı mekanizmasının ilk adımıydı. Bu mahkemelerde Avrupa hukuk ilkeleri esas alınarak davalar görülmeye başlandı ve böylece şer'i mahkemelerin tekelinde olan hukuk düzeni parçalanmaya başladı. 1858'de kabul edilen Osmanlı Ceza Kanunu, doğrudan Fransız Ceza Kanunu'ndan esinlenerek hazırlandı ve laik hükümler içeren yasalar Osmanlı hukuk sistemine girmeye başladı.

Hukuk sisteminde laikleşmenin etkileri anayasal yönetime geçiş sürecinde daha da belirginleşti. 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi, Osmanlı'da ilk kez anayasal bir yönetim anlayışını hayata geçirdi. Her ne kadar bu anayasa İslam'ı devletin resmî dini olarak kabul etmeye devam etse de, aynı zamanda bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alan laikleşme eğilimleri taşıyordu. Ancak Abdülhamit'in 1878'de meclisi kapatmasıyla anayasal yönetim rafa kaldırıldı ve devlet yönetimi tekrar merkeziyetçi ve dinî referanslara dayalı bir yapıya yöneldi.

Yine de, 19. yüzyıl boyunca süregelen reform hareketleri, tüm kesintilere rağmen Osmanlı'da laikleşme sürecinin ilerlemesini sağlamıştır. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, halkın yönetime katılımını artırarak laikleşmeyi daha güçlü bir noktaya taşıdı. Bu dönemde basın ve düşünce özgürlüğü genişletildi, modern okulların sayısı arttı ve şeriat hukuku dışında yeni hukuk anlayışları güç kazandı. Ancak bu gelişmeler Osmanlı'daki geleneksel muhafazakâr kesimlerin tepkisini de beraberinde getirdi. 31 Mart Vakası (1909), Osmanlı'da laikleşmeye karşı gösterilen en büyük direniş hareketlerinden biri oldu. İstanbul'da ayaklanan askerler, meşrutiyet rejimine karşı çıkarak İslamî düzenin yeniden tesis edilmesini talep etti. Ancak bu isyanın bastırılması, Osmanlı'da laikleşme sürecinin geri dönülemez bir noktaya ulaştığını gösterdi.

II. Meşrutiyet ile birlikte artık Osmanlı'da laikleşme süreci hukuk, eğitim ve yönetim alanında iyice belirginleşmişti. Hukuk sisteminde şeriatın etkisi giderek azalıyor, eğitimde seküler bilimler öne çıkıyor, devlet yönetimi dinî kurallar yerine anayasal düzenlemelerle şekilleniyordu. Ancak Osmanlı, bu laikleşme sürecini tamamlayamadan dağılma sürecine girdi. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Osmanlı'da 19. yüzyılda başlayan bu dönüşüm süreci tam anlamıyla kurumsallaşacak ve laiklik artık devletin temel ilkelerinden biri haline gelecekti.

Anlaşılacağı üzere Osmanlı'da laikleşme, ani bir kopuş değil, yüzyıllar süren bir dönüşümün sonucuydu. II. Mahmut'la başlayan bu reform süreci, Tanzimat'la güçlenmiş, I. ve II. Meşrutiyet ile anayasal bir çerçeveye oturtulmuştu. Ancak bu dönüşüm, Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca sahip olduğu ikili yapıların etkisi altında ilerledi. Osmanlı Devleti, yalnızca hukuk sisteminde değil, yönetim anlayışında, ekonomi politikalarında ve eğitim sisteminde de hem geleneksel dinî kurallara bağlı hem de Batı'dan esinlenen modern düzenlemeler içeren bir ikilikle varlığını sürdürmüştü.

Hukuk alanında şeriat mahkemeleri ve örfî hukuk yan yana var olmuş, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde şeriatın etkisini azaltmaya yönelik reformlar getirilmiş olmasına rağmen, bu iki sistem tamamen birbirinden ayrıştırılamamıştı. Eğitimde ise medreseler dinî eğitimi sürdürmeye devam ederken, Batı tarzı okullar modern bilimleri öğretiyor, ancak bu iki sistem bir türlü bütünleşemiyordu. Devlet yönetiminde padişah mutlak otoritesini korurken, aynı zamanda meclis ve anayasal sistem gibi modern yönetim biçimleri de getirilmeye çalışılıyor, ancak bu yapıların birbirleriyle

nasıl işleyeceği konusunda sürekli gerilim yaşanıyordu.

İşte Osmanlı'daki bu ikili yapılar, laikleşme sürecinin de sancılı ve parçalı ilerlemesine neden oldu. 19. yüzyıl reformları modernleşme ve sekülerleşme yönünde atılan adımlar olsa da, eski düzenin tümüyle ortadan kalkması mümkün olmadı. Şeriat hukuku ve laik yasalar, dinî eğitim ve seküler bilimler, padişahın mutlak otoritesi ve anayasal yönetim arasındaki bu ikilik, Osmanlı'nın laiklik yerine adeta "yarı laik" bir sisteme sıkışmasına neden oldu. Ancak Cumhuriyet'in ilanı, bu ikili yapıyı sona erdirerek, Osmanlı'dan devralınan parçalı sistemi ortadan kaldırma ve laikliği devletin temel ilkesi haline getirme amacını taşıyordu. Dolayısıyla Osmanlı'da başlayan laikleşme süreci, Cumhuriyet ile tamamlanmış ve kurumsallaşmış bir dönüşüme evrilmiştir.

Eğitimde İkili Yapının Dönüşümü

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren yaşadığı askerî ve siyasal gerilemelerin ardından, Batı karşısındaki geri kalmışlığını aşmak amacıyla eğitim alanında yeniliklere yöneldi. İlk adım olarak Avrupa tarzı askerî okullar açıldı. Ardından sivil eğitim kurumları da kurularak modernleşme süreci genişletildi. Ancak bu yenilik hareketi, mevcut din temelli medrese sistemine dokunulmadan gerçekleştirildi. Bu tercih, hem geleneksel yapının tepkisini çekmemek hem de halkı bir anda sarsmamak amacı taşıyordu.

Bu süreçte ortaya çıkan mektep-medrese ikiliği, yalnızca iki farklı eğitim modeli değil, aynı zamanda iki farklı dünya görüşü arasında derin bir ayrışmayı da beraberinde getirdi. Modern okullarda seküler ve bilimsel bilgiye dayalı bir eğitim verilirken, medreseler hâlâ dinî bilgi merkezli müfredatlarıyla eğitimi sürdürüyordu.

Bununla birlikte, yalnızca devlet okulları değil, azınlık topluluklarının (Yahudi, Rum, Ermeni) açtığı okullar ve yabancı devletler tarafından kurulan misyoner okulları da bu çeşitliliğe eklendi. Fransız, İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin açtığı kurumlar, yalnızca gayrimüslim değil, Müslüman öğrencileri de kabul ederek eğitimde çok yönlü ama parçalı bir yapının oluşmasına neden oldular.

Bu karmaşık yapı, farklı okullarda farklı zihniyetlerde nesillerin yetişmesine yol açtı. Eğitimde birlik sağlama çabaları zaman zaman gündeme gelse de, bu parçalanmış yapı Cumhuriyet dönemine kadar devam etti.

Cumhuriyet'in ilanı, yalnızca siyasal bir rejim değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal ve zihinsel bir dönüşüm sürecinin de başlangıcı oldu. Bu sürecin en önemli adımlarından biri, 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ydu. Bu yasa ile tüm eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak eğitim birliği sağlandı. Medreseler kapatıldı, modern okulların altyapısı güçlendirildi. Eğitim sistemi laik bir yapıya kavuşturularak, bireylerin ortak bir bilgi ve değer çerçevesinde yetişmesi hedeflendi.

Bu adım, yalnızca eğitimdeki ikiliği ortadan kaldırmakla kalmadı; aynı zamanda toplumun ortak bir bilinçle yeniden inşa edilmesini de mümkün kıldı. Böylece Osmanlı'dan miras kalan parçalı eğitim sistemi, Cumhuriyet'le birlikte bütüncül, laik ve bilimsel bir yapıya evrildi (Arı, 2002).

Mustafa Kemal, 27 Ağustos 1925 günü İnebolu'da yaptığı bir konuşmasında Tevhid-i Tedrisatın önemini işaret etmişti (Palazoğlu, 1995):

> *"Ey büyük millet! Dünya medeniyet ailesinde saygın bir yer sahibi olmaya lâyık Türk milleti, evlatlarına vereceği eğitim, okul ve medrese adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruma bölüştürmeğe halen katlanabilir miydi? Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden oluşmuş bir millet yapmaya imkan aramak, boş işle uğraşmak olmaz mıydı?"*

Bu noktada mektep-medrese ikiliğini yeniden ele almakta yarar var. Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi, devletin genel yönetim yapısına benzer şekilde iki farklı anlayışın yan yana var olduğu bir yapıdaydı. Medreseler, yüzyıllar boyunca Osmanlı eğitim sisteminin temel direği olmuş ve eğitim, büyük ölçüde dinî referanslarla şekillenmişti. Ancak özellikle 19. yüzyıldan itibaren, modern okulların açılmasıyla birlikte geleneksel dinî eğitim sistemi ile dini olmayan eğitim anlayışı arasında derin bir çatışma ortaya çıktı. Osmanlı'nın modernleşme ve laikleşme sürecinde eğitim, devletin dinî kimliğinden bağımsızlaşmaya çalışan en önemli alanlardan biri haline geldi.

Osmanlı eğitim sistemi, 19. yüzyılın başlarına kadar medrese merkezli bir yapıdaydı. Medreseler, dinî ilimlerin yanında mantık, astronomi, matematik gibi bilimleri de içerse de, temel olarak fıkıh ve İslamî ilimler ağırlıklı bir müfredata sahipti. Eğitimin bu dinî yapısı, Osmanlı'nın hukuk ve devlet yönetiminde şeriatın belirleyici olduğu bir dönemde sorun teşkil etmiyordu. Ancak 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın Batı karşısında askerî ve teknolojik olarak geri kalması, devlet yönetiminde dinî eğitimin tek başına yeterli olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi. Bu noktada, II. Mahmut döneminden itibaren geleneksel eğitim sisteminin yanına Batı tarzı eğitim kurumlarının eklenmesiyle Osmanlı'daki eğitim sistemi de laikleşmeye giden sürece dahil oldu.

II. Mahmut, Osmanlı'da eğitim sistemini modernleştirmeye yönelik ilk köklü reformları gerçekleştiren padişah oldu. 1827'de Mekteb-i Tıbbiye (Tıp Fakültesi) ve 1834'te Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) açıldı. Bu okullar, yalnızca modern bilimleri değil, aynı zamanda seküler ve Avrupa merkezli bir eğitim anlayışını temsil ediyordu. Ancak bu kurumların açılması, medreselerin etkisini kırmadı, aksine Osmanlı eğitim sisteminde ikili bir yapının ortaya çıkmasına neden oldu. Artık devlet, hem geleneksel dinî eğitimi sürdüren medreseleri hem de modern bilimleri öğreten Batı tarzı okulları aynı anda yönetmeye çalışıyordu.

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı'daki eğitim sisteminde laikleşme süreci daha da belirginleşti. 1845'te Meclis-i Maarif-i Umumiye (Genel Eğitim Meclisi) kurularak, eğitim işleri ilk kez merkezi bir otorite altında toplanmaya çalışıldı. Bu meclis, medreseler dışında da laik bir eğitim anlayışıyla hareket eden okulların açılmasını teşvik etti. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı'daki eğitim sisteminin modernleşmesine yönelik en kapsamlı düzenlemelerden biri oldu. Bu düzenlemeyle birlikte ilkokuldan yükseköğretime kadar eğitim sistemine dair detaylı bir yapı oluşturuldu ve devletin eğitim üzerindeki denetimi artırıldı. Ancak yine de, bu reformlar medreselerin kaldırılmasını değil, modern okulların onların yanında var olmasını sağladı. Bu da Osmanlı'da eğitimde tam bir laikleşme yerine ikili bir yapının derinleşmesine yol açtı.

Ziya Gökalp, Osmanlı'daki eğitim sisteminde ortaya çıkan ikili yapının toplumsal ve

bireysel düzeyde nasıl bir parçalanmaya yol açtığını çarpıcı bir şekilde şöyle ifade eder (Akyüz, 2001):

> *"Medreseler, yabancı mektepleri, Tanzimat mektepleri. Sahafların kitapları medreselerde, Beyoğlu'nun kitapları yabancı mekteplerinde, Babıâli caddesinin kitapları Tanzimat mekteplerinde okutulur. Ders okutulan bu üç yerin farkları birbirinden o kadar açıktır ki; herhangi bir Türk ile on dakika görüşmemiz onun hangisinden yetiştiğini anlamamıza yeter. Aralarındaki bu derin farklarla beraber bu üç ders yeri ortak bir özellik taşır: Oralarda yetişen, Softa, Levanten ve Tanzimatçıların üçünde de karakter göremezsiniz. Memleketimizin en büyük hastalığı budur".*

Gökalp'in bu tespiti, Osmanlı'daki medreselerin öğrettiği din merkezli dünya görüşü ile modern okulların sunduğu bilimsel eğitim arasındaki uçurumu ve bunun bireyler üzerindeki psikolojik ve entelektüel etkisini çok net bir şekilde gözler önüne serer. Eğitimdeki bu çifte yapı, sadece bilgi kargaşasına değil, aynı zamanda kimlik krizine de yol açmıştır. Osmanlı aydını, hangi bilgi sistemine bağlı kalacağına karar veremeyen bir nesil yetiştirirken, devlet yönetimi de hangi sistemi esas alacağı konusunda sürekli bir bocalama yaşamıştır.

Osmanlı'da eğitim sisteminin laikleşmesi sürecinde yalnızca devlet eliyle açılan modern okullar değil, yabancı misyoner okulları ve azınlık okulları da önemli bir rol oynadı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı topraklarında özellikle Fransız, İngiliz, Alman ve Amerikan misyonerlerinin açtığı okullar, eğitim anlayışında tamamen farklı bir perspektif sundu. Bu okullar, yalnızca gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını eğitmekle kalmadı, Müslüman öğrencileri de bünyelerine alarak Osmanlı'daki eğitim sistemine alternatif bir model oluşturdu.

Fransızlar tarafından açılan Saint Joseph, Saint Benoît ve Notre Dame de Sion gibi okullar, Batı tarzı eğitim veren en köklü okullar arasında yer aldı. Robert Koleji ve Üsküdar Amerikan Koleji gibi Amerikan misyoner okulları ise Osmanlı'nın eğitim sisteminde tamamen farklı bir kültürel ve akademik ortam yarattı. Bu okulların en büyük farkı, eğitim müfredatlarında dinî öğretilerin belirleyici bir unsur olmaması ve bilimsel, modern derslere odaklanmalarıydı.

Ancak, bu okulların Osmanlı yönetimi tarafından nasıl algılandığı konusunda bir çelişki vardı. Bir yandan, yabancı okullarda yetişen öğrencilerin modern eğitim almaları Osmanlı yönetimi için olumlu bir gelişme olarak görülüyordu. Öte yandan, bu okulların Osmanlı'nın egemenliğine zarar verebileceği ve yabancı devletlerin Osmanlı içişlerine müdahale etmesi için bir araç olarak kullanılabileceği endişesi de taşıyordu. Bu nedenle, 1894'te Sultan II. Abdülhamit, yabancı okulların faaliyetlerini daha sıkı denetim altına almak için çeşitli düzenlemeler getirdi. Buna rağmen bu okulların Osmanlı'daki eğitim modeline etkisi devam etti ve modern eğitimin yayılmasına katkıda bulundu.

Osmanlı'da eğitim sisteminde laikleşme sürecinin en belirgin şekilde hissedildiği dönem, II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) sonrasıydı. Bu dönemde düşünce özgürlüğü ortamı genişledi ve eğitim alanındaki laikleşmeye yönelik daha radikal adımlar atıldı. 1913'te Darülfünun'un (İstanbul Üniversitesi) özerk bir yapıya kavuşturulması, eğitimde dinî kontrolün gevşetildiğinin göstergesiydi.

Osmanlı'da eğitimde laikleşme, diğer alanlardaki laikleşme süreciyle paralel şekilde ilerledi ancak hiçbir zaman tam anlamıyla tamamlanamadı. Geleneksel eğitim sistemi, modern okulların açılmasına rağmen varlığını sürdürdü ve bu durum devlet yönetiminde, hukuk sisteminde ve toplumun düşünsel yapısında derin bir ikiliğin oluşmasına yol açtı. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Osmanlı'da başlayan bu dönüşüm süreci tamamlandı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm eğitim sistemi laikleştirildi. Eğitim, laikleşme sürecinin en kritik alanlarından biri olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşınan ve modern Türkiye'nin inşasında belirleyici rol oynayan unsurlardan biri oldu.

Bu sürecin en önemli toplumsal dönüşümlerinden biri ise kadınların eğitime katılımının giderek artmasıydı. Osmanlı'da geleneksel olarak kadınların eğitimi büyük ölçüde evde ya da mahalle mekteplerinde temel dinî bilgilerle sınırlıydı ve kadınların sosyal hayata aktif katılımı pek teşvik edilmiyordu. Medreseler ise erkeklere yönelik eğitim kurumlarıydı; kadınlar bu kurumlara resmî olarak kabul edilmezdi. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı'daki modernleşme çabaları kadınların eğitimi konusunda da yeni tartışmaları beraberinde getirdi.

1858'de ilk kez kadın öğretmen yetiştiren Darülmuallimat'ın (Kız Öğretmen Okulu) açılması, kadınların eğitime erişimi açısından bir dönüm noktası oldu. Bu okul, kadınların yalnızca dinî bilgilerle değil, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilimler gibi alanlarda da eğitim almalarını sağlayarak Osmanlı'daki geleneksel eğitim anlayışında büyük bir kırılmaya yol açtı. Tanzimat döneminde açılan kız rüştiyeleri (ortaokullar), daha önce yalnızca erkeklere sunulan bir eğitim imkanını kadınlara da açarak kadınların toplumsal hayata katılımının önünü açtı. Ancak yine de kadınların eğitimi, erkeklerle aynı düzeyde bir hak olarak görülmüyordu ve bu okullar genellikle kadınları öğretmenlik, ebe ve hemşirelik gibi geleneksel mesleklerle sınırlayan bir anlayışla hareket ediyordu.

Kadınların eğitime erişimini genişleten bir diğer önemli gelişme, yabancı ve misyoner okullarının sunduğu fırsatlardı. Osmanlı topraklarında açılan Fransız, Amerikan ve İngiliz misyoner okulları, yalnızca gayrimüslim kız çocuklarına değil, Müslüman kızlara da Batılı bir eğitim imkanı sundu. Bu okullarda eğitim gören kadınlar, Osmanlı'da laikleşme ve kadın hakları konusunda ilk öncü fikirleri oluşturan aydın kadınlar arasında yer aldı. Üsküdar Amerikan Kız Koleji, Notre Dame de Sion ve Robert Koleji gibi okullarda eğitim alan Osmanlı kadınları, yalnızca akademik bilgiye değil, aynı zamanda kadınların toplumsal rolü konusunda Batılı düşünce sistemine de maruz kaldılar. Bu durum, Osmanlı'da kadınların hak taleplerinin ve eğitiminin daha fazla gündeme gelmesini sağladı.

II. Meşrutiyet sonrası dönemde, kadınların eğitimi daha fazla kurumsallaşmaya başladı. 1914'te İnas Darülfünunu (Kadın Üniversitesi) açıldı ve Osmanlı'da ilk kez kadınların yükseköğrenim görmesi mümkün hale geldi. Ancak bu gelişme, kadınların tam anlamıyla erkeklerle eşit eğitim hakkına kavuşmasını sağlamadı; kadınlar Darülfünun'a ancak ayrı bir kurumda eğitim alarak katılabiliyordu. Yine de bu gelişme, Osmanlı'nın eğitim sisteminde kadınların eğitime katılımı açısından laikleşmenin ne kadar büyük bir dönüşüm yarattığını gösteren önemli adımlardan biriydi.

Cumhuriyetin Laikleşme Süreci: Eğitim Devrimi

Yukarıda anlatıldığı gibi, Osmanlı'nın son yüzyılı, eğitimde ikili bir yapının giderek derinleştiği, geleneksel medrese eğitimi ile Batı tarzı modern okulların bir arada var olmaya çalıştığı sancılı bir dönemdi. Bu parçalı yapı, yalnızca bir eğitim meselesi değil, Osmanlı toplumunun kimlik bunalımının da yansımasıydı. Bir yanda medreselerde İslamî hukuk, kelam ve fıkıh eğitimi alan bir grup yetişirken, diğer yanda Batılı bilimleri öğrenen, modern düşünceyle yetişen bir nesil vardı. Bu iki dünya görüşü birbiriyle uzlaşamıyor, hatta çatışıyordu. Medrese kökenli Osmanlı aydını dünya düzenini İslamî kurallarla yorumlarken, Batı tarzı eğitim görenler pozitivizmi ve bilimsel yöntemi benimsiyordu. Aynı devletin yurttaşlarıydılar, ama aynı gerçekliği paylaşmıyor, aynı dili konuşmuyorlardı.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları için bu parçalanmışlık, ulus-devlet inşası önündeki en büyük engellerden biriydi. Yeni bir devlet inşa edilirken, eğitimin laikleştirilmesi yalnızca reform değil, devletin ve toplumun karakterini kökten değiştirecek bir devrim olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı'dan devralınan eğitim sistemini devam ettirerek çağdaş bir Türkiye yaratmanın mümkün olmadığını görmüş ve eğitimi kökten değiştirerek dinî referanslara dayalı bir sistemden, bilimsel ve akılcı bir sisteme geçmeyi amaçlamıştır. Laikleşme sürecinin belki de en büyük dönüşümü eğitim alanında yaşanmıştır.

Bu dönüşümün en büyük adımı, 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu oldu. Bu yasa ile bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlandı ve ülkedeki eğitim sistemi tamamen laik bir temele oturtuldu. Osmanlı'dan miras kalan medreseler kapatıldı, dinî eğitim veren kurumlar lağvedildi, yabancı ve azınlık okulları ise devlet denetimine alındı. Bu, eğitimde farklı dünya görüşleriyle şekillenen bireylerin yetişmesine son vermek ve ulusal bir kimlik oluşturmak amacı taşıyordu. Artık eğitim, belli bir mezhebin veya dinî grubun tekelinde değil, devletin kontrolünde, bilimsel ve çağdaş esaslara göre düzenlenecekti.

Eğitimin laikleşmesinde bir diğer büyük kırılma, 1928'de harf devrimi ile yaşandı. Osmanlı'da Arap alfabesiyle eğitim verilmesi, yalnızca dil açısından değil, kültürel ve ideolojik açıdan da toplumun İslamî kimliğini pekiştiriyordu. Harf devrimi, yalnızca bir yazı değişimi değil, zihniyet değişimini simgeleyen radikal bir reformdu. Latin harflerine geçiş, bireylerin modern bilimlere ve Batı uygarlığına daha hızlı erişmesini sağladı.

Ancak okuma-yazma oranının düşüklüğü büyük bir sorundu. Harf devrimiyle birlikte okuma yazma oranını hızla artırmak amacıyla 1928'de Millet Mektepleri açıldı. Bu okullar, yalnızca çocuklara değil, yetişkinlere de açık olup, kısa sürede geniş kitlelere eğitim vermeyi amaçlayan kurumlardı. Atatürk'ün bizzat başöğretmen olarak katıldığı bu eğitim seferberliği, laik eğitimin halkın her kesimine ulaşmasını sağladı ve modernleşme sürecinin temellerini attı.

Ancak eğitimdeki en büyük dönüşüm kırsal kesimde gerçekleşmeliydi. Osmanlı'dan miras kalan eğitim sistemi, büyük ölçüde şehirlerde yoğunlaşmıştı ve köylüler eğitimden ölçüde mahrum kalıyordu. Türkiye nüfusunun büyük kısmı köylerde yaşıyor, ancak bu kesimin eğitime erişimi yok denecek kadar azdı. İşte bu sorunu çözmek için 1940 yılında Köy Enstitüleri kuruldu. Bu enstitüler, yalnızca öğretmen yetiştirmekle kalmadı, aynı zamanda tarım, teknik bilgi ve çağdaş yaşam becerilerini de öğreten

bir eğitim modeli sundu. Köy öğretmenleri yalnızca ders anlatan bireyler değil, köyü kalkındıran/canlandıran birer aydınlanma öncüsü olarak yetiştirildi.

Köy Enstitüleri, eğitimde yalnızca akademik bilgiyi değil, uygulamalı eğitimi de temel alan bir modeldi. Öğrenciler tarım yapmayı öğreniyor, marangozluk ve yapı işleriyle uğraşıyor, sanatla iç içe yetiştiriliyordu. Bu enstitülerde verilen eğitim, halkın dinî dogmalardan uzak, laik ve üretken bireyler haline gelmesini hedefliyordu. Bu model, dünyada benzeri olmayan bir kırsal eğitim sistemiydi ve Türkiye, eğitimde laikleşme konusunda yalnızca kendi coğrafyasında değil, dünya genelinde de öncü bir rol oynuyordu.

Cumhuriyet'in eğitime yönelik bir diğer büyük atılımı karma eğitimin yaygınlaştırılması olmuştur. Osmanlı'da kız ve erkek çocuklarının bir arada eğitim görmesi neredeyse düşünülemez bir durumdu. Ancak Cumhuriyet, bu anlayışı kökten değiştirdi ve 1927'den itibaren karma eğitim yaygınlaştırıldı. Bu süreç, birçok Avrupa ülkesinden önce tamamlandı. Örneğin, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde karma eğitim, ancak 1950'lerin ortalarında yaygınlaşırken, Türkiye bu alanda dünyaya öncülük eden ülkelerden biri oldu. Eğitimde cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmak, yalnızca kadınların eğitime katılımını artırmakla kalmadı, aynı zamanda toplumun modernleşmesine yönelik büyük bir zihniyet değişimi yarattı.

Kadınların mesleki eğitimine yönelik bir başka önemli gelişme Olgunlaşma Enstitüleri'nin açılması oldu. Bu enstitüler, kadınların yalnızca temel eğitim almalarını değil, aynı zamanda mesleki beceriler edinmelerini de sağladı. Böylece kadınların ekonomik hayata katılımı artırıldı ve eğitimde laikleşme, kadınların sosyal statüsünün yükselmesine doğrudan katkı sağladı.

Bütün bu reformlar, ilköğretimi temel bir devlet politikası haline getirdi ve "İlköğretim Davası" olarak adlandırılan büyük bir eğitim seferberliği başlatıldı. 1940'ların sonunda, ilkokulun zorunlu hale getirilmesi ve okullaşma oranının artırılması için devlet her türlü kaynağını seferber etti. Amaç, bütün çocukların, hangi sosyal sınıftan olursa olsun, eşit ve laik bir eğitim almasını sağlamaktı.

Cumhuriyet'in eğitim reformları, yalnızca okullarda ders müfredatlarını değiştirmekle kalmadı, bireylerin zihniyet dünyasını da dönüştürdü. Laik eğitim, yeni nesilleri bilim, sanat ve özgür düşünceye dayalı bakış açısıyla yetiştirdi. Osmanlı'dan devralınan parçalı eğitim sisteminin yerine, modern, akılcı ve eşitlikçi bir eğitim sistemi inşa edildi. Eğitimde laikleşme, Türkiye'nin yalnızca ulus-devlet olarak değil, çağdaş bir toplum olarak şekillenmesinin de en büyük itici gücü oldu.

1945'ten 1960'a: Laikleşme Sürecinde Geri Adımlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim ve laiklik eksenli reformlar büyük bir devrim niteliğindeydi. Ancak 1940'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin siyasal iklimi değişmeye, laikleşme politikalarına yönelik yeni dalgalanmalar yaşanmaya başladı. Bu süreçte, CHP'nin sağa kayışı, Köy Enstitüleri gibi ilerici kurumların budanması ve 1950'lerle birlikte Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişiyle laik eğitim politikalarının gevşetilmesi dikkat çekici gelişmeler oldu. 1945-1960 arasındaki dönem, Türkiye'de laikliğin ve laik eğitimin yeni siyasi ve toplumsal dinamiklerle sınandığı bir dönem olarak öne çıktı.

Tek parti yönetimi altında, 1940'ların başlarına kadar CHP, radikal laikleşme politikalarını sürdürmüş ve eğitimde devrim niteliğinde reformlar gerçekleştirmişti. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, dünya siyasetinde farklı bir yöne evrilmeye başladı. 1945'te çok partili yaşama geçiş süreci başladı ve CHP, yeni siyasal rekabet koşullarında özellikle muhafazakâr kesimden gelen tepkilere daha duyarlı hale geldi.

Bu dönemde, CHP içinde laikliği tavizsiz bir şekilde savunan kadrolarla, muhafazakâr kesimleri kazanmak isteyen pragmatist siyasetçiler arasındaki denge kaymaya başladı. 1946'da Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte, CHP, halkın özellikle kırsal kesimlerinde etkili olan dinî duyarlılıklara daha fazla önem vermeye başladı. Laiklikten tamamen vazgeçilmese de, bu dönemde CHP yönetimi, radikal reformları törpüleme eğilimine girdi.

Bu süreçte en büyük darbeyi Köy Enstitüleri aldı. 1940'ta kurulduklarında, Köy Enstitüleri yalnızca öğretmen yetiştirme merkezleri değil, aynı zamanda laik, bilimsel ve uygulamalı eğitimi temel alan bir toplumsal dönüşüm projesiydi. Köy öğretmenleri, köylerde yalnızca ders anlatmakla kalmayacak, aynı zamanda aydınlanma öncüsü olarak görev yapacaklardı. Ancak 1940'ların ikinci yarısında, bu okullar "komünist yuvası" olduğu ve dinî değerlere aykırı bir eğitim anlayışı geliştirdiği iddialarıyla hedef haline geldi. CHP içinde dahi Köy Enstitülerine karşı eleştiriler yükselmeye başladı.

Özellikle Hasan Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç gibi ilerici isimlerin görevden alınmasıyla birlikte, Köy Enstitülerinin içeriği değiştirilmeye başlandı. 1947'den itibaren enstitüler, geleneksel öğretmen okullarıyla birleştirildi ve özgün eğitim modeli zayıflatıldı. Bu, CHP'nin laik eğitimdeki ilerici çizgisinden geri adım atmaya başladığını gösteren ilk işaretlerden biri oldu. 1950'de Demokrat Parti iktidara geldiğinde ise Köy Enstitüleri tamamen kimliğini yitirdi.

1950 Seçimleri ve Demokrat Parti Dönemi: Laiklik ve Eğitimde Değişimler

1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin büyük bir zafer kazanması, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında önemli kırılmalar yarattı. DP'nin iktidara gelişiyle birlikte, Türkiye'de laikliğin uygulanış biçimi daha esnek hale getirildi.

DP'nin laiklikle ilgili politikaları, temelde iki eksende gelişti: Bir yandan laiklik prensibi anayasal olarak korunmaya devam etti, ancak diğer yandan dinî eğitime ve dinin kamusal alandaki görünürlüğüne yönelik kısıtlamalar gevşetildi. CHP döneminde zorunlu din dersleri kaldırılmışken, DP yönetimi bunları tekrar müfredata dahil etti. İmam Hatip okulları yeniden açıldı ve 1956'dan itibaren sayıları hızla artırıldı.

Bu dönemde, eğitim sisteminin laik temelleri tam olarak çözülmese de, özellikle kırsal kesimlerde dinî eğitimle laik eğitimin yeniden iç içe geçmeye başladığı gözlemlendi. DP yönetimi, dinî eğitime verdiği desteği artırarak halkın geniş kesimlerinin desteğini kazanmaya çalıştı.

Buna rağmen, DP'nin laikliği tamamen ortadan kaldırmaya yönelik bir girişimi olmadı. DP liderleri, "laikliği ortadan kaldırmak değil, halkın dinî hassasiyetlerine saygılı bir yönetim anlayışı geliştirmek" istediklerini iddia ediyorlardı. Ancak bu süreç,

özellikle laik eğitim reformlarını savunan çevrelerde DP'nin dinin kamusal alandaki rolünü artırarak, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan laikleşme sürecini tersine çevirdiği yönünde eleştirilere neden oldu.

1950'lerin Sonu ve 27 Mayıs 1960 Müdahalesi

1950'lerin sonlarına gelindiğinde, Türkiye'de siyasal gerilimler artmaya başladı. DP, muhalefete yönelik baskıları artırırken, ekonomik sorunlar ve toplumsal kutuplaşmalar derinleşti. Laiklik ekseninde ise özellikle 1959'dan itibaren DP yönetimi, dinî gruplarla daha fazla yakınlaştı ve İmam Hatip okullarına daha fazla kaynak ayırmaya başladı.

27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koydu ve Demokrat Parti devrildi. 1961 Anayasası ile laiklik tekrar güçlü bir şekilde vurgulandı ve DP'nin dinî eğitime yönelik gevşek politikalarına karşı önlemler alındı. Ancak 1950'lerin DP iktidarı, Türkiye'de laik eğitim ve laiklik tartışmalarının bir kez daha alevlenmesine yol açtı ve sonraki yıllarda siyasal gerilimin temel dinamiklerinden biri haline geldi.

1945'ten 1960'a kadar olan süreç, Türkiye'de laikliğin ve laik eğitimin törpülendiği bir dönem olarak öne çıktı. CHP'nin 1940'ların ortalarından itibaren laikleşme politikalarında daha ılımlı bir çizgiye yönelmesi, Köy Enstitülerinin zayıflatılması ve Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte dinî eğitime yönelik esnekliklerin artırılması, Türkiye'nin laikleşme sürecinin mutlak ve tek yönlü bir dönüşüm olmadığını, çeşitli siyasal ve toplumsal dalgalanmalara maruz kaldığını gösterdi. Ancak 1960'a gelindiğinde, Türkiye'de laik eğitim ve laik devlet yapısının hâlâ temel bir ilke olarak varlığını sürdürdüğü açıktı; fakat artık bu ilkelerin nasıl uygulanacağı konusunda toplumsal bir uzlaşıdan çok, ideolojik ve siyasi mücadeleler belirleyici hale gelmişti.

1960-1980: Soğuk Savaş Gölgesinde Laiklik, Toplumsal Canlanma ve Devletin Laiklik Karşıtı Politikaları

1950'lerde Demokrat Parti'nin (DP) dinî eğitime ve muhafazakâr çevrelerle ilişkilerine yönelik politikaları, Türkiye'de laiklik tartışmalarını yeniden alevlendirmişti. Ancak DP'nin 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle devrilmesi, Türkiye'de laikliğin yeniden güçleneceği beklentisini doğurdu. 1961 Anayasası, bireysel özgürlükleri genişletirken, laikliğin korunmasını da vurguladı. Ancak bu süreç, Türkiye'nin Soğuk Savaş atmosferine tam anlamıyla girdiği bir döneme denk geliyordu ve ABD'nin bölgedeki stratejik planları, özellikle "Yeşil Kuşak" Projesi aracılığıyla Türkiye'de dinin yeniden siyasal bir araç haline gelmesine yol açtı. 1960'tan itibaren toplum, büyük ölçüde laikleşme yönünde ilerlerken, devlet merkezli bir laiklik karşıtı sürecin de aynı anda başladığını söylemek mümkündür.

1960 darbesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası, Türkiye'de laikliğin anayasal güvence altına alındığı en özgürlükçü ve demokratik anayasalardan biri olarak görüldü. Üniversiteler, sendikalar ve basın özgürlüğü açısından geniş haklar tanınırken, laiklik de anayasanın değişmez temel ilkeleri arasında korunmaya devam etti. DP döneminde geriletilen bazı laik reformlar tekrar yürürlüğe konuldu, ancak bu dönemde laikliğin toplumun geniş kesimleri tarafından daha fazla içselleştirilmeye başlandığı görüldü. Kentleşme, sanayileşme ve eğitimde sağlanan ilerlemelerle birlikte laik ve

çağdaş dünya görüşü toplumda daha fazla yaygınlık kazandı.

Bu dönemde Türkiye'de aydınlanmacı ve laik düşünce yükselirken, öğrenci hareketleri, sol gruplar ve toplumsal özgürlük talepleri artmaya başladı. Üniversiteler, entelektüel tartışmaların ve laikleşme sürecinin en güçlü merkezlerinden biri haline geldi. Özellikle 1968 öğrenci hareketleri, Türkiye'de gençliğin artık toplumsal dönüşümün aktif bir parçası olmaya başladığını gösteriyordu.

Ancak bu laikleşme süreci, yalnızca halkın ve toplumun kendi dinamikleriyle gelişirken, devlet politikalarında farklı bir yönelim belirdi. Türkiye'nin NATO üyeliği ve Soğuk Savaş'ın iyice sertleşmesiyle birlikte, Batı'nın, özellikle de ABD'nin, Türkiye'de komünizme karşı "dinî muhafazakârlığı" bir panzehir olarak görmesi yeni bir dönemin kapılarını açtı.

Yeşil Kuşak Projesi ve Devletin Dinî Politikaları

1960'larla birlikte, ABD'nin küresel stratejisinde "Yeşil Kuşak" Projesi adı verilen geniş kapsamlı bir program devreye girdi. Bu proje, Sovyetler Birliği'ne karşı İslamî muhafazakârlığın bir kalkan olarak kullanılmasını hedefliyordu. ABD, özellikle Ortadoğu, Güney Asya ve Türkiye gibi ülkelerde komünizmin yayılmasını önlemek için muhafazakâr dinî hareketleri desteklemeye başladı. Türkiye, NATO'nun en önemli ülkelerinden biri olarak bu stratejinin merkezine yerleştirildi ve bu doğrultuda devletin laik eğitim sistemine rağmen, dinî eğitimin ve muhafazakâr kimliğin güçlendirilmesi için çeşitli adımlar atıldı.

Bu süreçte Türkiye'de dinin kamusal alanda yeniden yükseltilmesine yönelik en önemli adımlardan biri, 1967'de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "Kur'an Kursları Yönetmeliği" çıkarılarak, geniş çapta Kur'an kurslarının açılmasına resmî izin verilmesi oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu dönemde artan Sovyet tehdidine karşı ABD'nin de desteğiyle halkın dinî kimliğini güçlendirmek adına yaygın din eğitimi programları başlattı.

Bununla birlikte, eğitimde İmam Hatip okullarının yaygınlaştırılması ve laik eğitim sistemine karşı alternatif haline getirilmesi de devlet politikası haline gelmeye başladı. 1965 yılında Süleyman Demirel'in Adalet Partisi (AP) iktidara geldiğinde, DP'nin bıraktığı yerden devam ederek dinî eğitimi yaygınlaştırmaya yönelik yeni adımlar attı. Özellikle kırsal bölgelerde imam hatip okullarının açılması hızlandırıldı ve bu okullardan mezun olanların yalnızca dinî görevlerde değil, devlet memurluğu gibi çeşitli alanlarda çalışabilmesi için yeni düzenlemeler yapıldı.

Türk-İslam Sentezi ve Eğitimde Laiklik Karşıtı Girişimler

Bu dönemde laik eğitime karşı geliştirilen en güçlü ideolojik çerçeve, "Türk-İslam Sentezi" adı verilen bir düşünce sistemine dayanıyordu. 1970'lere gelindiğinde, hem sağ siyaset hem de devlet içindeki milliyetçi ve muhafazakâr çevreler, "Türk kimliği" ile "İslamî değerleri" bir araya getiren bir ideolojik çerçeve oluşturmaya başladı. Türk-İslam Sentezi düşüncesi, laik ulus-devlet modelinin zayıflatılması ve İslam'ın kamusal hayatta yeniden merkezî bir rol kazanması gerektiğini savunuyordu.

Bu düşünce doğrultusunda, okullarda din dersleri yeniden zorunlu hale getirilmeye başlandı. 1970'lerin başlarında Millî Eğitim Bakanlığı, İmam Hatip okullarını daha

fazla destekleyerek laik eğitim sisteminin yanına güçlü bir dinî eğitim modeli eklemeye başladı. Ayrıca, devlet destekli dinî yayınlar artmaya başladı ve Türk-İslam Sentezi çerçevesinde İslam'ı, Türk milliyetçiliğiyle birleştiren kitaplar ve ders materyalleri geliştirildi.

1970'lerin sonlarına gelindiğinde, Türkiye'de sol ve sağ arasındaki toplumsal çatışmalar derinleşti. Bir yanda sosyalist ve ilerici hareketler büyüyerek laik ve bağımsız bir Türkiye'yi savunurken, diğer yanda sağcı-muhafazakâr gruplar, dinî değerleri milliyetçilikle birleştirerek eğitim ve devlet politikalarını yeniden şekillendirme çabasına girdi. Özellikle Millî Selamet Partisi'nin (MSP) 1970'lerde güç kazanmasıyla, bu ideolojik ayrışma siyasi arenada da kendini gösterdi.

MSP lideri Necmettin Erbakan, "Millî Görüş" adı altında laik eğitime karşı alternatif bir model öne sürerken, devlet içinde muhafazakâr kadroların güçlenmesiyle birlikte imam hatip okullarının sayısı hızla artırıldı ve eğitim sisteminde dinî öğeler daha fazla yer almaya başladı. Türkiye, bir yandan üniversitelerde ve kentlerde laikleşme sürecini sürdürürken, özellikle kırsal kesimde devlet eliyle dinî eğitimin güçlendirilmesine yönelik yeni bir sürece girmişti.

Bu çelişkili süreç, 1980 darbesine giden yolu hazırladı. 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte, Türk-İslam Sentezi, askeri yönetimin resmî ideolojisi haline geldi ve laik eğitim sistemi, devlet eliyle yeniden dinî değerlerle şekillendirilmeye başlandı.

Sonuç olarak 1960-1980 dönemi, Türkiye'de toplumun hızla laikleştiği, ancak devletin aynı hızla dinî eğitim politikalarını teşvik ettiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın ve ABD'nin Yeşil Kuşak Projesi'nin etkisiyle, Türkiye'nin eğitim sistemi ve laikleşme süreci derinden sarsıldı. 1980 darbesiyle birlikte, devletin artık laikliği savunan değil, kontrollü bir şekilde dinî değerleri kamusal hayata entegre etmeye çalışan bir yapıya dönüştüğü yeni bir döneme girildi.

1980'den Günümüze: 12 Eylül'ün Gölgesinde Laikliğin Aşınması ve Siyasal İslamın Yükselişi

Türkiye'de laiklik ve laik eğitim, 1980'den itibaren daha karmaşık ve çelişkili bir sürece girdi. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, yalnızca bir siyasi rejim değişikliği değil, aynı zamanda Türkiye'nin eğitim, kültür ve toplumsal yapısını kökten değiştiren bir kırılma noktası oldu. 1960'larda yükselen toplumsal hareketlilik askeri yönetimin sert müdahalesiyle bastırıldı. Ancak darbenin en dikkat çekici sonuçlarından biri, laikliğin savunulması adına gerçekleştirildiği iddia edilen müdahalenin, aslında devlet eliyle dinî muhafazakârlığın güçlendirilmesine hizmet etmesiydi.

12 Eylül Rejimi: Laikliği Koruma İddiasıyla Laiklikten Uzaklaşma

12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren askeri yönetim, ilk etapta Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan laikliği koruma amacı güttüğünü iddia etti. Ancak darbe sonrası oluşturulan yeni rejim, laik devlet modelini pekiştirmek yerine, dinin kontrollü bir şekilde devlet eliyle güçlendirilmesini amaçladı. Darbeciler, 1970'lerdeki sol ve sosyalist hareketlerin yayılmasını engellemek için, Türk-İslam Sentezi adı verilen yeni bir ideolojik çerçeveyi benimsedi. Bu çerçevede, İslamî değerler ve Türk milliyetçiliği harmanlanarak devlet politikalarının temel referanslarından biri haline getirildi.

1982 Anayasası, laikliği vurgulamaya devam etse de, aynı zamanda dinî eğitimi anayasal güvence altına alarak laik eğitim sisteminde köklü değişikliklere yol açtı. 1982 Anayasası'nın 24. maddesi ile din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri zorunlu hale getirildi. Bu, laik eğitim sistemine yönelik en büyük müdahalelerden biri olarak kabul edilir. Daha önce din dersleri, isteğe bağlı ders olarak okutulurken, 12 Eylül rejimi ile birlikte tüm ilköğretim ve lise öğrencileri için zorunlu hale getirildi.

Bu dönemde, imam hatip okulları ve Kur'an kurslarının sayısı hızla arttı. Askeri yönetim, bir yandan sol ve laik eğilimleri bastırırken, diğer yandan siyasal İslam'ın tabanını genişleten politikaları hayata geçirdi. Dinî gruplar ve cemaatler, eğitim sistemine daha fazla nüfuz etmeye başladı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkileri genişletildi ve cami açma faaliyetleri teşvik edildi.

1980'lerin sonuna gelindiğinde, Türkiye'de laiklik artık devletin tek taraflı dayattığı politika olmaktan çıkmış, toplumsal düzeyde de tartışılmaya başlanmıştı.

1990'lar: İkinci Cumhuriyetçilik ve Siyasal İslam'ın Yükselişi

1980'lerin sonlarında ve 1990'larda Türkiye, hem siyasal İslam'ın hem de "İkinci Cumhuriyetçilik" olarak adlandırılan yeni bir entelektüel hareketin etkisine girdi. İkinci Cumhuriyetçiler, Türkiye'nin "katı merkeziyetçi ve vesayetçi" bir devlet yapısına sahip olduğunu ve bu yapının değiştirilmesi gerektiğini savunan bir grup gazeteci, akademisyen ve düşünürden oluşuyordu. Bu gruba göre, Kemalist modernleşme süreci, laikliği bir baskı aracı olarak kullanmış ve toplumsal dinamiklerle uyumlu olmamıştı.

İkinci Cumhuriyetçiler, siyasal İslam'ın taleplerini büyük ölçüde "demokratikleşme" kavramı üzerinden değerlendirdi ve Türkiye'deki dindar kesimlerin kamusal alanda daha fazla yer edinmesini bir özgürlük mücadelesi olarak gördü. Bu söylem, Refah Partisi (RP) ve sonrasında AKP gibi İslamcı partilerin toplumsal meşruiyet kazanmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

1990'larda Refah Partisi'nin yükselişi, Siyasal İslam'ın Türkiye'deki gücünü göstermesi açısından kritik bir dönemdi. Necmettin Erbakan liderliğindeki RP, özellikle belediyelerde büyük bir güç kazandı ve "adil düzen" söylemiyle geniş bir tabana hitap etmeye başladı. 1996'da Erbakan'ın başbakan olması, Türkiye'de laiklikle İslamî siyasetin doğrudan karşı karşıya geldiği en önemli olaylardan biri oldu.

Ancak 1997'de gerçekleşen 28 Şubat süreci, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalesiyle Refah Partisi'nin kapatılmasına yol açtı. Bu süreç, laikliği koruma adına gerçekleştirilmiş olsa da, İslamcı hareketlerin tamamen yok edilmesine değil, daha güçlü ve örgütlü hale gelmelerine neden oldu.

2002 Sonrası: AKP Dönemi ve Laikliğin Dönüşümü

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesi, Türkiye'de laiklik anlayışının radikal bir dönüşüme uğramasının başlangıcı oldu. AKP, Refah Partisi ve Milli Görüş hareketinin devamı niteliğinde bir parti olmasına rağmen, ilk yıllarında laiklik karşıtı bir söylemden özellikle kaçındı. Başlangıçta Avrupa Birliği uyum süreci, ekonomik reformlar ve demokratikleşme söylemleriyle hareket eden AKP, özellikle Batılı çevreler tarafından "ılımlı İslam" modeli olarak desteklendi.

Ancak AKP'nin iktidarını pekiştirmesiyle birlikte, devletin laik karakterinde sistematik değişiklikler yaşanmaya başladı. 2010'lardan itibaren AKP'nin dinî muhafazakârlığı daha fazla ön plana çıkaran politikaları belirginleşti. İmam Hatip okulları hızla yaygınlaştırıldı, eğitim sisteminde dinî içerik artırıldı ve eğitim kurumları giderek daha fazla muhafazakârlaşmaya başladı. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkileri genişletildi, bütçesi artırıldı ve devlet yönetiminde dinî referansların daha fazla yer aldığı bir sistem benimsendi.

2016'daki darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL süreci, Türkiye'de laikliği daha da zayıflatacak yeni düzenlemeler için bir fırsat sundu. AKP, devletin tüm kurumlarında muhafazakâr kadroları yerleştirirken, laik ve seküler kimliği zayıflatmaya yönelik adımlarını hızlandırdı. 2017'de gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle birlikte, Türkiye resmî olarak bir başkanlık sistemine geçti ve devletin laik yapısına dair denetim mekanizmaları büyük ölçüde ortadan kalktı.

Kısacası 1980'den günümüze Türkiye'de laiklik, hem devlet eliyle hem de toplumsal dinamiklerle önemli bir dönüşüm yaşadı. 12 Eylül darbesi, laikliği koruma bahanesiyle siyasal İslamın önünü açtı; 1990'lar, İkinci Cumhuriyetçi söylemin ve siyasal İslamın yükselişine sahne oldu; 2002 sonrası ise laikliğin sistematik olarak gerilediği bir döneme dönüştü. Bugün, Türkiye'de laik eğitim ve laik devlet yapısı resmî olarak varlığını sürdürse de, pratikte büyük ölçüde aşındırılmış durumda.

Eğitimde üç düzeyde müdahale

Anlaşılacağı üzere, Türkiye'de eğitim sisteminin dönüşümü, yalnızca pedagojik bir mesele değil; aynı zamanda ideolojik bir mücadele alanı olmuştur. Fevziye Sayılan'ın (2023) dikkat çektiği gibi, eğitimin dinselleştirilmesi süreci yüzeysel bir değişimle sınırlı kalmamış, çok katmanlı ve sistematik müdahalelerle gerçekleştirilmiştir. Bu müdahaleler üç düzeyde ele alınabilir: *içerik, örgütlenme* ve *gündelik okul yaşamı* (Sayılan, 2023). Bugün gelinen noktada, bu üç düzeyde yaşanan dönüşümler, Türkiye'de laik eğitimin neredeyse işlevsiz hale geldiğini göstermektedir.

1. Eğitim İçeriğinde Dinselleşme:

Eğitimin içeriği düzeyindeki dinselleşme, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin zorunlu hale getirilmesiyle başlamış; müfredatın tamamına yayılan bir dinsel söylemle derinleşmiştir. 1982 Anayasası'nın 24. maddesi, laik eğitim sistemi açısından önemli bir kırılma yaratmış; ardından gelen iktidarlar, özellikle AKP döneminde, seçmeli din dersleri ve dini temalı etkinliklerle bu kırılmayı kalıcı hale getirmiştir. Bugün, ortaokul ve lise düzeyindeki ders kitaplarında bilimsel bilginin yerini dini referanslara bırakan anlatımlar artmıştır. Evrim kuramının ders kitaplarından çıkarılması, yaratılış inancının biyolojiye sızdırılması gibi örnekler, eğitim içeriğinin seküler niteliğini aşındıran başlıca uygulamalardandır. Bu içeriksel müdahaleler, laik eğitimin temel dayanaklarını zayıflatarak, öğrenciye aktarılan bilginin dinsel bir çerçevede sunulmasına neden olmaktadır.

2. Örgütlenme ve Yönlendirme Süreçlerinde Müdahale:

Eğitim sisteminin örgütlenme biçimi, laik eğitimin en çok etkilendiği alanlardan biridir. 4+4+4 sistemiyle birlikte imam hatip okullarının teşviki, sınav sistemlerinde yapılan değişiklikler, okul dönüşümleri ve yönlendirme politikaları, öğrencilerin dini ağırlıklı okullara kaydırılmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle düşük başarı puanıyla imam hatiplere yerleştirme uygulamaları, velilerin tercih hakkını fiilen sınırlamış; okulların

niteliği zamanla gerilemiştir. Bu süreçte eğitim kurumlarının fiziksel yapıları dahi dini normlara göre şekillendirilmiştir.

3. Okul Yaşamının Dönüşümü ve Kültürel Müdahale:

Okuldaki gündelik yaşam da laiklik açısından ciddi biçimde dönüşmüştür. Karma eğitim, Cumhuriyet'in temel kazanımlarından biri olmasına rağmen bugün fiilen aşındırılmakta; kız ve erkek öğrencilerin ayrı sınıflarda okutulması uygulamaları çeşitli biçimlerde yaygınlaştırılmaktadır. Okul içi törenlerde ve etkinliklerde dini içerikli söylemlerin artması, milli bayram kutlamalarının gölgelenmesi, dini gün ve haftaların resmi etkinlik haline getirilmesi gibi uygulamalar, laik okul kültürünün yerini muhafazakâr kültüre bırakmasına neden olmaktadır.

Bu süreçte yalnızca öğrenciler değil, öğretmenler de dönüşümün nesnesi haline gelmiştir. Özellikle, Sünni İslam öğretisiyle yetişen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin ihtiyaç duyulandan fazla atanması, okullarda kadro ve yönetici belirlemede dinci-sendikal bağlantıların esas alınması gibi uygulamalar, öğretmenliğin laiklikten uzaklaştırıldığını göstermektedir. Liyakat yerine siyasal aidiyete dayalı kadrolaşma, mülakat sistemleriyle desteklenmekte; hem kadrolu öğretmen alımında hem de adaylıktan asil öğretmenliğe geçişte ideolojik filtreler devreye sokulmaktadır. Bu müdahaleler, öğretmenliğin pedagojik ve toplumsal niteliğini zayıflatmakta; onu adeta bir imamlaştırma projesine dönüştürmektedir.

Laikliğe Dayalı Demokratik Eğitim Mücadelesi

Tüm bu gelişmeler karşısında, ilerici öğretmenlerin ve laiklik savunucularının, piyasa odaklı neoliberal dönüşümle el ele yürüyen dinselleşme saldırısını yalnızca gözlemlemekle kalmayıp, buna karşı güçlü ve örgütlü bir yanıt üretmeleri kaçınılmazdır. Bu karşı duruşun, öğretmenlerin kendi deneyimlerinden beslenen, yenilenmeye açık ve kapsayıcı bir politik hat oluşturmasıyla mümkün olacağı açıktır. Yakın geçmişte eğitime yönelen kapsamlı dinselleştirme hamleleri, laikliğin yalnızca bir anayasa maddesi değil, aynı zamanda demokratik bir eğitim sistemi için vazgeçilmez bir temel olduğunu yeniden göstermiştir (Yıldız, 2013; 2025).

Bugün, demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü bir eğitim ancak ve ancak güçlü bir laiklikle mümkündür. Bu nedenle laiklik, sadece eğitim alanının değil, tüm toplumun geleceğiyle ilgili bir mücadele başlığıdır. Dinselleşmeye karşı verilecek mücadele, öğretmenin saygınlığını, öğrencinin özgürlüğünü ve kamusal eğitimin niteliğini savunmak anlamına gelir. Dolayısıyla laikliği esas alan, ödünsüz ve kararlı bir mücadele hattı örmek; ortak geleceği savunmanın da en temel koşuludur.

IV. BÖLÜM

Laikliğin ve Laik Eğitimin Geleceği: Sorular, Paradokslar ve Mücadele Alanları

Laiklik ve laik eğitim, modern toplumların demokratikleşme süreçlerinde merkezi bir yere sahiptir. Ancak laiklik ve laik eğitimin uygulanması, hem tarihsel hem de toplumsal dinamikler çerçevesinde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Laik eğitim, bilimsel ve eleştirel düşünceyi temel alarak bireyleri özgür bireyler haline getirmeyi hedeflerken, pratikte çeşitli engellerle, dirençle ve siyasi yönlendirmelerle karşılaşabilmektedir. Bu kapsamda aşağıda, laiklik ve laik eğitimle ilgili temel meseleleri ele alıyoruz:

Siyasal İslam Laikliği Neden Hedef Alıyor?

Laiklik, siyasal İslam açısından yalnızca eleştirilmesi gereken bir ilkeden ibaret değildir; aynı zamanda kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak görülen, kökten bertaraf edilmesi gereken bir ilkedir. Çünkü laiklik, dini hem kamusal alanda sınırlar hem de siyasal gücün dinsel meşruiyet üretmesini engeller. Bu nedenle siyasal İslam için laiklik, sadece bir düzenleme ilkesi değil, "yolun üzerindeki barikat"tır.

Bu karşıtlık, zaman içinde farklı biçimlerde kendini göstermiştir. Siyasal İslamcılar başlangıçta laikliği doğrudan hedef alarak onun "Batılı", "Hristiyan geleneğine özgü" ve "bizim kültürümüze yabancı" olduğunu savunmuşlardır. Bu görüş bugün de İslamcı çevrelerde güçlü biçimde varlığını sürdürmektedir. Ancak toplumsal meşruiyet sorunları nedeniyle bu açık ret, zamanla daha inceltilmiş bir stratejiye evrilmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren, liberal çevrelerin de katkısıyla, laiklik içerden dönüştürülmeye başlanmış; "inanç özgürlüğü" adına laikliğin kurucu ilkeleri gevşetilmiş; laiklik, "çoğulculuk", "özgürlük" ve "hak temelli söylem" içerisinde edilgen ve işlevsiz bir kavrama indirgenmiştir.

Bu dönüşümün sonucu olarak bugün karşımızda, anayasal düzlemde laikliği korur gibi görünen, fakat fiilen onun yerine dini referansları ikame eden bir rejim inşası bulunmaktadır. Özellikle eğitim politikaları, aile düzenlemeleri, kadın hakları ve kültürel alanlarda laikliğe aykırı uygulamalar hızla yaygınlaştırılmış, bu uygulamalar "toplumun talepleri" ya da "kültürel değerler" adı altında meşrulaştırılmıştır.

Siyasal İslam'ın laikliği hedef alması, dolayısıyla yalnızca kurumsal bir mesele değil, aynı zamanda **kültürel ve toplumsal dönüşüm stratejisinin** bir parçasıdır. *Laiklik bu nedenle yalnızca bir yönetim ilkesi değil, kamusal yaşamı eşitlik, özgürlük ve akıl temelinde düzenlemenin zorunlu koşulu olarak görülmelidir*. Onun tasfiyesi ise yalnızca hukuk devleti için değil, ortak yaşamın demokratik zemini için de büyük bir tehdit anlamına gelir.

Laiklik Kavramının Önüne Çeşitli Sıfatlar Eklemek (Örneğin "İnançlara Saygılı", "Pasif", "Özgürlükçü" Laiklik) Gerekli Midir?

1980 sonrasında cumhuriyetçi muhalefetin geniş bir kesimi laiklik ilkesini ödünsüz biçimde savunmayı sürdürürken, kimi çevrelerde laiklik kavramına çeşitli sıfatlar

ekleyen, daha temkinli ve "utangaç" bir söylem öne çıkmıştır.[1] Bu yaklaşım, çoğu zaman "milletin dini hassasiyetini" gözetirken, "halkın laiklik hassasiyetini" görmezden gelmiştir.

Laiklik tartışmalarındaki bu dönüşümün başlangıç noktası olarak 1980 askeri darbesini almak yerinde olur. Zira 12 Eylül rejimi sonrasında toplumsal muhalefet içerisinde laiklik, baskıcı devlet politikalarının bir uzantısı gibi algılanmaya başlanmış, laikliğin simgeleri otoriterlikle özdeşleştirilmiştir. Böylece laiklik, savunulması gereken temel bir değer olmaktan çıkarak, mesafe konulması gereken "sorunlu bir içerik" hâline gelmiştir.

2000'li yılların başından itibaren ise liberal, sol-liberal ve sivil toplumcu çevrelerin siyasal İslam'la ittifak kurması, laikliğe yönelik bu olumsuz algıyı derinleştirmiştir. "Post-Kemalist paradigma" (Aytürk, 2015) ya da "liberal-muhafazakâr sentez[2]" olarak adlandırılan bu yaklaşım, yaşanan dönüşümleri "askerî-bürokratik vesayetin tasfiyesi" ve "demokratikleşme" olarak sunmuştur. Bu süreçte devlet-toplum, merkez-çevre gibi ikilikler üzerinden yapılan analizler, solun geniş kesimlerini siyasal İslam'la aynı çizgiye yakınlaştırmıştır. Bunun sonucunda sınıf, bağımlılık, emperyalizm gibi solun temel kavramları "arkaik" ilan edilmiş; aydınlanma ve laiklik meseleleri ya göz ardı edilmiş ya da "otoriter" olmakla damgalanmıştır.

Bu ideolojik kırılmanın bir diğer göstergesi ise laikliğin, dinsel baskıdan söz edilmeden tartışılmasıdır. Siyasal İslam'ın kamusal alana yayılmasını "demokratikleşme" olarak değerlendiren bu yaklaşım, laikliğin içeriğini boşaltmış, onu savunulamaz bir pozisyona itmiştir.

Aynı dönemde yükselen kimlik temelli siyaset de laiklik karşıtı eğilimleri beslemiştir. Cumhuriyet modernleşmesini "baskıcı" ilan eden bu çizgi, laikliği de toptan reddetmiş, onu "elitlerin değeri" veya "sahte gündem" olarak kodlamıştır. Oysa laiklik, özellikle eğitim alanında yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, ne sahte bir gündem ne de yalnızca elitlerin savunduğu bir değer olarak görülebilir. Laik eğitim mücadelesi, öğrencilerin inançlarından ötürü zarar görmemesi ya da ayrıcalıklı kılınmaması için verilen temel bir demokratik mücadeledir.

Bugün devletin belirli bir inanca üstünlük tanıdığı, diğer inançları ve inançsızlığı yok saydığı bir rejim altında, laiklik yalnızca teorik bir ilke değil; yaşamsal bir gerekli-

1 Bugün belli başlı bazı çevrelerde hala etkili olan ve tereddütlü laiklik savunusu olarak nitelenebilecek bu tavır, gerçek bir mücadele alanı açmaktan çok, laiklik ile emekçiler arasında zaten çok güçlü olmayan bağların zayıflamasına yol açtı. Örnek vermek gerekirse, tarihsel referanslarını hilafetin kaldırılmasına değil, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasına verdi; laiklik taleplerini suni gündem olarak niteledi; laiklik, Nişantaşı'na ya da Çankaya'nın belirli bölgelerine sıkışmış, elit ve zengin tabakanın talebiymiş gibi görüldü, küçümsendi ve devletlu bir talep olarak nitelenerek gayet iradi bir müdahaleyle sınıflar mücadelesinin konusu olmaktan çıkartıldı (…) Bu kesimlerce laiklik, çoğu zaman emekçi kesimlerin aydınlanmasının bir aracı olmaktan çok devletin kendini koruma refleksi olarak kodlanmıştır; bu refleks örnekler aracılığıyla şöyle somutlanabilir: Laiklik talebi olan herhangi bir emekçi, talebin taşıyıcılığını yapan siyasi öznelerin yönelimlerinden ötürü, TSK içindeki dinci örgütlenmelerin teşhiri ve tasfiyesiyle son derece ilgili olmasına karşın; zorunlu din dersleriyle, mahalledeki illegal Kuran kurslarıyla o derece ilgilenmedi (Durmaz, 2015).

2 Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz: Sümer, Ç. ve Yaşlı, F. (Der) (2010). Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak. Tan Yayınevi.

liktir. Bu nedenle laiklik kavramının önüne sıfatlar koymak, çoğu zaman onu içeriksizleştiren, bağlamından koparan ve savunulamaz hâle getiren bir müdahaledir. Bu müdahale, yukarıda özetlenen ideolojik-politik iklimin bir ürünüdür.

Laiklik Din Karşıtlığı mıdır?

Laiklik, sıklıkla yanlış anlaşılan ya da kasıtlı olarak çarpıtılan bir kavramdır. En yaygın yanılgılardan biri, laikliğin din karşıtlığı olduğu iddiasıdır. Oysa bu yaklaşım, hem kavramsal olarak hatalıdır hem de tarihsel deneyimlerle açıkça çelişir.

Laik bir devlet, herhangi bir dini ya da inanç sistemini dışlamaz; tam tersine, tüm inançlara ve inançsızlıklara eşit mesafede durarak özgürlüğü güvence altına alır. Bu anlayış, hem inananlar hem de inanmayanlar için ortak ve çoğulcu bir özgürlük zemini yaratır (Pena-Ruiz, 2007). Eğer kamusal alan belirli bir inancın egemenliğine terk edilirse, diğer inançlar ya da inançsızlıklar kaçınılmaz olarak dışlanır. Laikliğin temel işlevi, işte bu dışlamayı önlemektir.

Tarih boyunca laiklik, yalnızca bir yönetim modeli değil, aynı zamanda toplumsal barışın ve bireysel özgürlüklerin güvencesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da bu ilkeyi açıkça benimsemiştir: 2. madde, devletin laik bir hukuk devleti olduğunu vurgularken; 24. madde, kimsenin dini inançları nedeniyle kınanamayacağını ve ibadet özgürlüğünün güvence altına alındığını belirtir. Bu anayasal düzenleme, laikliğin inanç özgürlüğünün teminatı olduğunu net biçimde ortaya koyar.

Cumhuriyet'in erken döneminde kurulan Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi yapılar da, laikliğin yalnızca dinsel tarafsızlığı değil; aynı zamanda halkın bilgiye, düşünmeye ve sorgulamaya erişimini esas alan bir aydınlanma projesi olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede laiklik, ne dinin kendisine ne de inananlara karşıdır. Onun karşı çıktığı, inançların devlet eliyle dayatılmasıdır. Yurttaşların farklı inançlara sahip olabileceği, inancın değil aklın ve kamusal yararın toplum düzenini belirlemesi gerektiği laikliğin özüdür.

Buna rağmen, laikliğin "inanç düşmanlığı" olarak sunulabilmesi, iktidarın yıllardır süregelen ideolojik manipülasyonunun bir sonucudur. Bu çarpıtma, İslam ile İslamcılık; dindarlık ile dincilik arasındaki yaşamsal ayrımı bilinçli biçimde bulanıklaştırarak yapılmaktadır. Oysa laiklik, tam da bu ayrımın varlığını ve korunmasını mümkün kılan ilkedir.

Laiklik Batı'nın Dayatması mı, Bizim Hak Arayışımız mı?

Laiklik yalnızca Batı'ya ait bir kavram ve ilke midir? Laikliğe yöneltilen "Batı'yı taklit" suçlaması, Türkiye'de on yıllardır tekrar edilen bir ezberin parçasıdır. Bu suçlama, laikliği içerik olarak tartışmaktan çok, onu "yabancı" ilan ederek devre dışı bırakmaya yönelik ideolojik bir manevradır. Oysa laiklik, sadece bir Batı modernitesi ürünü değil; farklı inançlara, mezheplere ve dinsel kimliklere sahip toplumların birlikte yaşama ihtiyacına verdiği evrensel ve tarihsel bir yanıttır. Bu nedenle laiklik, ne Batı'ya özgüdür ne de Türkiye toplumuna "yabancı"dır.

Aslında "laiklik Batıyı taklit ediyor" söylemi, laikliğe değil; çağdaş yurttaşlık talebine, dinsel tahakkümün sınırlanmasına ve bireyin özgürleşmesine yöneltilmiş bir karşı çıkıştır. Bu söylemi dillendirenler, çoğu zaman halkın değerlerini temsil ettiklerini id-

dia ederler. Oysa gerçekte savundukları şey, dinin siyasal ve toplumsal ayrıcalıklarını yitirmemesi, özellikle erkek egemen ve mezhepçi bir iktidar alanının korunmasıdır. "Yerlilik" adı altında laikliğe yöneltilen bu saldırı, halkın değil, halk adına konuşan muhafazakâr seçkinlerin çıkarlarını savunmaktadır.

Cumhuriyet'in laiklik politikalarının "halkı zorla dönüştürdüğü" iddiası da benzer bir araçsallaştırmanın ürünüdür[3]. Laik eğitim, kadının kamusal hayata katılımı, hukuk sisteminin din kurallarından arındırılması gibi reformlar, toplumun çok geniş kesimlerinde gerçek ve somut eşitlik yaratmıştır. Bu eşitlik, özellikle din üzerinden iktidar kuran yapılar açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Dolayısıyla "laiklik Batılıdır" söylemi, özünde eşitlik düşmanlığıdır.

Laikliği "bizim kültürümüze aykırı" gibi sunanlar, aslında bu topraklarda yüzyıllardır süren inanç farklılıklarının barış içinde yaşamasını sağlayabilecek tek hukuki ve siyasal zemini hedef alırlar. Türkiye'de laiklik, yalnızca Sünni İslam dışındaki mezheplerin değil, farklı inançların ve inançsızların da yaşam güvencesidir. Bu bağlamda laikliğin "yabancı" değil, tam da bu toplumun dokusuna uygun olduğu açıktır.

Sonuç olarak laiklik, Batı'dan ithal edilen bir "ideoloji" değil; Türkiye'de toplumsal barışı, bireysel özgürlüğü ve kamusal eşitliği sağlayabilecek en temel ilkedir. Onu yabancı göstermek isteyenler, çoğu zaman halkı değil, halkın üzerinde iktidar kuran yapıları korumaya çalışanlardır. Laikliğin yerli olup olmadığı değil, gerekli olup olmadığı tartışılmalıdır — ve bugünün Türkiye'sinde bu soruya verilecek yanıt çok nettir: Laiklik, gereklidir.

Türkiye'deki Laiklik "Baskıcı" Fransız Modelinden mi İthal Edildi?

Türkiye'deki laiklik karşıtlarının sıkça başvurduğu iddialardan biri, Türkiye'deki laiklik anlayışının Batı'dan, özellikle de Fransa'dan birebir kopya edildiği yönündedir. Bu söylem, genellikle bir adım daha ileri götürülerek, Fransız laikliğinin "baskıcı" olarak yaftalanması ve bunun karşısına Amerikan laikliğinin "özgürlükçü" olarak idealize edilmesiyle tamamlanır. Böylece Türkiye'deki laiklik uygulamaları hem yerli olmamakla hem de otoriter olmakla itham edilir. Bu çerçevede laiklik, halkın değerlerine yabancı, devletin toplum mühendisliği aracı gibi sunulur. Oysa bu karşılaştırma hem indirgemeci hem de ideolojik olarak yönlendiricidir.

Türkiye'deki laiklik anlayışı, tarihsel olarak Fransa'dan etkilenmiş olsa da, ne Fransız modelinin birebir taklididir ne de Batı dışı toplumlara özgü siyasal gelişmeleri dışlayan bir projedir. Onur Karahanoğulları'nın da ortaya koyduğu gibi, Türkiye'deki uygulama Fransa'nın 1905 tarihli katı laiklik yasasından çok, 1801–1905 yılları arasında yürürlükte olan ve dinin devlet tarafından düzenlendiği konkordato modeline daha yakındır. 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, bu anlayışın açık bir kurumsal yansımasıdır: Devlet, dini hem kontrol eden hem de kendi eliyle kurumsallaştıran bir aktöre dönüşmüştür. Bu durum, Türkiye'deki laikliğin doğrudan bir "kopya"

3 Cumhuriyetin laiklik uygulaması konusunda yetkin bir çalışma için bkz: Peker, Efe (2016). "Türkiye'de Laikliğin Kuruluş Döneminin Tarihsel Sosyolojisine Katkı." Praksis, Sayı 41: Laikliği/Sekülerizmi Yeniden Tartışmak, ss. 341–363. Dipnot Yayınları.
Bu makalede Peker, Türkiye'de laikliğin kurumsallaşma sürecini sadece Cumhuriyet kadrolarının pozitivist düşünsel dünyasıyla değil, aynı zamanda ulusal-kapitalist devlet inşa süreçleriyle ilişkilendirerek ele alır. Laikleşmenin iniş çıkışlarını, burjuva toplumsal ilişkilerinin tesisi ve merkezi devlet egemenliğinin inşası gibi iki ana değişkenle birlikte değerlendirir.

olmadığını, siyasal-toplumsal bağlama göre şekillenmiş bir uyarlama olduğunu göstermektedir.

Laikliğe yönelik "baskıcı - özgürlükçü" ayrımı ise, özellikle Türkiye'deki İslamcı söylem tarafından ısrarla yeniden üretilmektedir. Bu söylem, Fransız modelini sertlik ve otoriterlik ile, Amerikan modelini ise bireysel özgürlük ve çoğulculukla özdeşleştirerek, laikliğe karşı geliştirilen tepkisel duruşa meşruiyet kazandırma amacını taşır. Ancak gerçekte ne Fransa'daki laiklik bütünüyle baskıcıdır, ne de ABD'deki laiklik sınırsız bir özgürlük alanı sunar. Her iki model de kendi tarihsel bağlamında, dinin kamusal alandaki etkisini sınırlandırmak ve yurttaşlar arası eşitliği güvence altına almak gibi ortak hedefler etrafında gelişmiştir.

Fransa'da devlet, kamusal alanda dinin görünürlüğünü sınırlamayı temel alırken; ABD'de devlet, dini desteklememek ve tarafsız kalmak ilkesine dayanır. Fakat bu tarafsızlık, devletin kamu hizmetlerinde dinin etkisini sınırlamasını da beraberinde getirir. Örneğin belirli dini uygulamaları kamu kurumlarında teşvik etmek anayasal ihlal sayılır. Yani ABD'deki laiklik bireysel özgürlük temelinde işler; ancak kamusal alanın dini baskıdan korunması yine de önemli bir ilkedir[4].

Her iki modelde de laikliğin özü aynıdır: Dinin kamusal alandaki tahakkümünün sınırlandırılması, devletin dini dayatmalardan arındırılması ve bireylerin inanç özgürlüğünün güvence altına alınması. Bu bağlamda bu iki ülkenin laiklik uygulamaları arasında keskin bir karşıtlık kurmak, laikliğin temel ilkelerini bulandırmakta; Türkiye'deki laiklik karşıtı söylemlerin elini güçlendiren yapay bir ikilik üretmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki laiklik uygulamaları, Fransa modelinden etkilenmiş ancak ondan bağımsızlaşarak kendine özgü bir yol izlemiştir. "Baskıcı laiklik" miti, gerçekte laikliğe değil, yurttaşlık fikrine karşı geliştirilen ideolojik bir savunma refleksidir.

Bu tür karşılaştırmalarla birlikte, laiklik karşıtı söylemin beslendiği bir başka kaynak da muhalif kesimlerin içinden gelen ve laikliğin "hiç yaşanmadığı" yönündeki iddialardır. Son yıllarda "Bu topraklarda gerçek laiklik hiç olmadı" türünden söylemler de laiklik karşıtı görüşleri beslemektedir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemindeki uygulamaların "sahici laiklik" sayılmaması, laikliği savunan muhalif hattı ideolojik olarak zayıflatmaktadır. Radikal görünme çabasıyla ya da Cumhuriyetçi ideallerle arasına mesafe koyma kaygısıyla dile getirilen bu eleştiriler, aslında liberal bir zemine oturmaktadır. Dahası, bu yaklaşım laikliğin yalnızca Batı'ya özgü bir norm olduğunu ima ederek Türkiye gibi Batı-dışı örnekleri "çakma laiklik" olarak küçümsemektedir. Oysa laiklik, tarihsel ve siyasal bağlamlara göre farklı biçimler alabilir; bu çeşitlilik onun meşruiyetini değil, evrenselliğini teyit eder.

Diyanet İşleri Başkanlığı Laik Bir Devlette Var Olabilir mi?

Türkiye'de laikliğin en tartışmalı kurumlarından biri, kuşkusuz Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. 1924'te laiklik ilkesinin anayasal çerçevesi belirlenmeden önce kurulan

4 Hem Fransa'daki laiklik uygulaması ile Türkiye uygulamasının karşılaştırılması hem de Fransa ve ABD laikliğinin karşılaştırılması konusunda ufuk açıcı çalışmalar için bkz: Karahanoğulları, O. (2017). III. Cumhuriyet'te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 72(4), 849-913. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002472; **Karahanoğulları, Onur** (2023). *ABD ve Fransa'da Laiklik: Din Kamu Hizmetlerinin Kaldırılması*. Ankara: Turhan Kitabevi.

bu kurum, bugüne dek varlığını korumuş ve hatta zamanla yetki ve kaynaklarını artırmıştır. Ancak bu durum, kurumun kuruluş dönemindeki konumu ve amacıyla günümüzdeki işlevi arasında ciddi bir fark olduğunu da göstermektedir. Kuruluş döneminde, dinin kamusal alandaki etkisini sınırlandırma ve bu alandaki boşluğu devlet eliyle düzenleme amacını taşıyan Diyanet, zaman içinde yalnızca din hizmeti sunan bir yapı olmaktan çıkarak, kamusal alanı biçimlendiren ideolojik bir aktöre dönüşmüştür.

Bu durum sıkça şu soruyu gündeme getirir: Laik bir devlette, bir dini hizmet kurumu anayasal ve siyasal açıdan meşru olabilir mi?

Bu soruya verilecek yanıt, laikliğin nasıl tanımlandığıyla doğrudan ilişkilidir. Eğer laiklik, devletin tüm inançlara eşit mesafede durması, din işlerini özel alana havale etmesi ve hiçbir inanç sistemine kurumsal ayrıcalık tanımaması anlamına geliyorsa, Diyanet'in varlığı bu ilkeye ters düşmektedir. Çünkü Diyanet, yalnızca din hizmeti sunan bir yapı değildir; aynı zamanda sadece Sünni-Hanefi İslam yorumunu temsil eden, kamu kaynaklarıyla finanse edilen ve kamusal alanda bu yorumu egemen kılan bir aygıttır.

Bu yapı, Türkiye'de mezhepler arası eşitliği zedeleyen, inançsızları ve azınlık inançlarını dışlayan, hatta kamusal alanı belirli bir dini yoruma göre şekillendiren bir rol oynadığı ölçüde, anayasal laiklik ilkesiyle açık bir gerilim içindedir. Laikliğin temel ilkesi, inanç özgürlüğü kadar inançsızlık özgürlüğünü de güvence altına almaktır. Diyanet bu anlamda, devleti bir mezhebin hamisi haline getirerek hem siyasal tarafsızlığı hem de yurttaşlar arası eşitliği aşındırmaktadır.

Bugün gelinen noktada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yalnızca bir din hizmeti kurumu değil, aynı zamanda siyasal iktidarın ideolojik aygıtlarından biri haline geldiği açıktır. Başkanlığın açıklamaları, yayınları ve topluma yön verme biçimi, onu sadece inançla ilgili değil, yaşam tarzı, eğitim, aile ve kadın gibi alanlarda da yönlendirici bir pozisyona yerleştirmiştir. Bu genişleyen etki alanı, Diyanet'in dini hizmet sınırlarını aşarak toplumsal mühendislik işlevi üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu nedenle Diyanet'in mevcut haliyle laiklik ilkesine uygun olduğunu söylemek güçtür. Ancak bu, din hizmetlerinin tümüyle kamusal alan dışına itilmesi gerektiği anlamına gelmemelidir. Laiklik ilkesine uygun bir dönüşüm için Diyanet'in tüm inanç gruplarını kapsayan bir temsil kurumu haline gelmesi değil, aksine hiçbir inanç grubuna ayrıcalık tanımadan, farklı inanç ve inançsızlık biçimlerinin birbirine baskı kurmasını engelleyen, denetleyici ve sınır koyucu bir mekanizma haline gelmesi gerekir. Diyanet'in varlığını bu çerçevede yeniden tanımlamak; yurttaşlık, siyasal tarafsızlık ve toplumsal barış açısından daha tutarlı bir çözüm sunabilir.

Laiklik Dinsel Çoğulculukla Sınırlanabilir mi?

Günümüzde laiklik, giderek artan bir şekilde yalnızca farklı inanç gruplarının tanınması ve eşit temsiliyle sınırlı bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu daraltılmış anlayış, laikliğin temel amacını göz ardı etmektedir: kamusal alanın dini tahakkümden korunması. Laikliği dinsel çoğulculukla sınırlayan söylemler, toplumu yalnızca inanç topluluklarının toplamı olarak görmekte; siyasal alanı ise bu toplulukların taleplerine göre şekillendirilmesi gereken bir müzakere zemini gibi sunmaktadır. Bu yaklaşım,

laikliğin temel işlevini —yani bireyin inanç baskısından korunmasını— göz ardı ederek, kamu düzeninin ve toplumsal yaşamın dinselleştirilmesini meşrulaştırmaktadır.

Oysa laiklik, yalnızca farklı inançların tanınması değil, aynı zamanda bu inançların kamusal yaşam üzerinde egemenlik kurmasını engelleyen bir ilkedir. Bu açıdan bakıldığında, inanç özgürlüğünü garanti altına alan laiklik, aynı zamanda bireylerin hiçbir inanç sistemine tabi olmadan yaşama hakkını da korur. Dinsel çoğulculuk adına laikliği boşaltan yaklaşımlar, ironik biçimde dinsel tahakkümün önünü açmakta; toplumsal düzeni yurttaşlık temelinden uzaklaştırarak kimlik temelli ayrışmalara zemin hazırlamaktadır.

Bu çerçevede laikliğin yalnızca inanç grupları arasında denge arayışına indirgenmesi, onu hem içerik olarak zayıflatmakta hem de siyasal olarak etkisizleştirme işlevi görmektedir. Toplumu inanç topluluklarının toplamı gibi görmek, yurttaşlık temelinde eşitlik fikrini zedelemekte; bireyleri kolektif dini kimlikleri üzerinden tanımlayan bir siyasal anlayışa alan açmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca laik bireyleri değil, dini aidiyetlerini bireysel ve özel alanla sınırlı tutmak isteyen inananları da baskı altına alır. Nitekim bu anlayış, laikliğin yalnızca devletin tarafsızlığı değil, bireyin özgürleşmesi için de zorunlu olduğunu gözden kaçırır. Oysa laiklik, kimlik pazarlıklarına indirgenmeyecek kadar köklü bir siyasal ilkedir; bireyin devlet karşısında eşitliğini ve özerkliğini garanti altına alır.

Laik Eğitim İnançlı Bireyleri Dışlar mı?

Laik eğitime yönelik eleştirilerden biri, bu modelin inançlı bireyleri kamusal alanda görünmez kıldığı ya da inançsızlığı dayattığı yönündedir. Oysa bu tür eleştiriler, laikliğin özünü değil; çoğu zaman ya bilinçli biçimde çarpıtılan ya da eksik anlaşılan bir uygulama biçimini hedef alır. Laiklik, hiçbir inancı dışlamayı ya da yüceltmeyi amaçlamaz. Aksine, farklı inançların bir arada var olabilmesini mümkün kılacak tarafsız bir zeminin kurulmasına dayanır.

Laik eğitim, öğrencinin dini ya da felsefi inançlarını bastırmaya değil; bu inançların kimseye ayrıcalık ya da dezavantaj sağlamayacağı bir ortam yaratmaya çalışır. Bu yönüyle laiklik, yalnızca inançsız bireylerin değil, inançlı bireylerin de haklarını güvence altına alır. Hiçbir öğrenci inancından ötürü ayrıcalıklı hale getirilmediği gibi, hiçbir öğrenci inancını gizlemeye zorlanmamalıdır. Bu ilke, laik eğitimin taşıdığı etik sorumluluğun temelini oluşturur.

Kamusal alanda eşitliğin sağlanması, bireylerin özel alanlarına müdahale etmek anlamına gelmez. Aksine, özel alanların kamusal güçle bastırılmasını engelleyen şey, gerçek anlamda laik bir düzendir. Bu bağlamda laik eğitim, bireylerin dini kimlikleriyle var olabilmesini güvence altına alırken, bu kimliklerin eğitim ortamında yönlendirici veya baskın hale gelmesine de izin vermez.

Bazı durumlarda, inanç sembollerinin ya da ritüellerinin eğitim alanında kısıtlanması, laikliğin "dayatılması" gibi algılanabilir. Ancak burada temel mesele, kişisel inançların değil; kamusal kurumların tarafsızlığının korunmasıdır. Öğrenciler, öğretmenler ya da veliler bireysel inançlarını koruyabilir; fakat bu inançların okulun genel işleyişine yön vermesi beklenemez. Laiklik, bu ayrımı yapabilmeyi ve tüm bireylerin kendini güvende hissedebileceği ortak bir alan yaratmayı mümkün kılar.

Sonuç olarak laik eğitim, inançlı bireyleri dışlamaz; tersine onların da eşit, güvenceli ve baskıdan uzak bir eğitim ortamına sahip olabilmesini sağlar. Bu sistem, dini kimliği bir hak veya ayrıcalık nedeni değil, bireysel aidiyetin bir parçası olarak tanır. Gerçek anlamda laik bir düzende inanç, bir kimlik olarak görünür olabilir; fakat kamusal hakların ve sorumlulukların ölçüsü haline gelmez.

Eğitimde Başörtüsü: Kamusal Alanda Özgürlük mü, Simgeleşmiş Denetim mi?

Eğitim kurumları, yalnızca bilgi aktarılan yerler değil; aynı zamanda toplumsal değerlerin üretildiği, yeniden üretildiği ve sorgulandığı mekânlardır. Bu nedenle eğitim ortamlarında bireysel tercihler kadar, kamusal ilkeler de önemlidir. Başörtüsü meselesi ise bu iki eksenin —bireysel özgürlük ile kamusal tarafsızlık— tam kesişim noktasında yer alır. Ne yazık ki bu mesele, yıllardır özgürlük adına savunulurken, çoğu zaman özgürlüğün sınırları, içerikleri ve araçları üzerine ciddi bir tartışma yürütülmeden siyasallaştırılmıştır.

Bugün eğitimde başörtüsünü yalnızca "inanç özgürlüğü" çerçevesinde ele almak, konunun sınıfsal, cinsiyetçi ve kültürel boyutlarını görmezden gelmek anlamına gelir. Başörtüsü, birçok kadın için bir inanç ifadesi olabilir; ancak aynı zamanda birçok genç kız için aile baskısının, toplumsal yönlendirmenin, patriyarkal normların dayattığı bir zorunluluğa da dönüşebilmektedir. Eğitim çağındaki bir öğrencinin —özellikle erken yaşlarda— kendi bedeni ve inancı hakkında özgür bir karar verebildiği varsayımı, çoğu zaman romantik bir yanılsamadan ibarettir.

Başörtüsü uygulamasının meşrulaşmasıyla birlikte, "başörtüsüne serbestlik"ten farklı yaşam tarzlarına ve dış görünümlere yönelik tahammülsüzlüğe doğru kaymakta olan bir toplumsal iklim de gözlemlenmektedir. Özellikle bazı eğitim kurumlarında, başını örtmeyen kadınlara yönelik dolaylı baskılar, ayrımcı söylemler ve dışlama pratikleri, "özgürlük" adına başlatılan dönüşümün başka bir tür denetime evrildiğini göstermektedir. Kısacası, başörtüsü serbestliği, birçok durumda başını örtmeyen bireylerin görünürlüğünün ve haklarının baskılanmasına dönüşmektedir.

Bu nedenle meseleyi yalnızca yasak ya da sınırsız serbestlik ikilemine indirgemek yerine, bireysel tercihlerin oluştuğu zemini daha dikkatli sorgulamak gerekir. Eğitim ortamlarında başörtüsü bir inanç ifadesi olabilir; ancak bu tercihin ne kadarının bireysel bilinçle, ne kadarının sosyal normlar, kültürel kalıplar ve ailevi yönlendirmelerle şekillendiği göz ardı edilmemelidir. Gerçek özgürlük, yalnızca seçme hakkı değil; aynı zamanda seçenekler üzerinde düşünme ve onları sorgulama kapasitesidir.

Bu bağlamda özellikle temel eğitim çağındaki çocukların korunması gereken kırılganlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Henüz kişilik gelişimi tamamlanmamış, toplumsal ve dinsel normlar hakkında eleştirel düşünme becerisi geliştirememiş bireylerin dini simgelerle tanımlanması, pedagojik açıdan sakıncalı olduğu gibi, onları baskı altına alabilecek bir ortamın da önünü açabilir. Bu nedenle, temel eğitim düzeyinde kamusal eğitimin tarafsızlığı korunmalı; hem öğrenciler hem de öğretmenler dini simgeler konusunda hassas davranmalıdır.

Bu bağlamda laikliğin yalnızca bir ideolojik tutum değil, aynı zamanda hukuki bir norm olduğunu unutmamak gerekir. Hukuki bir norm olarak laiklik, bireylerin inançlarını sorgulamaz; yalnızca bu inançlardan doğan davranışları, yurttaşlar arasında eşitliği, bireylerin özgürlüklerini ve kamusal alanın tarafsızlığını koruma amacıyla

sınırlar. Laiklik çerçevesinde getirilen sınırlamalar, dini inancın kendisine değil, bu inancın dışa yansıyan davranış biçimlerine yöneliktir. Giyim de bu tür davranışlardan biridir ve diğer tüm insan davranışları gibi, gerekçelerinden bağımsız olarak kamu yararı doğrultusunda sınırlandırılabilir.

Öte yandan, yükseköğretim düzeyinde, bireylerin reşit olması ve kişisel kimliklerini özgürce inşa edebilmeleri, kamusal alanla ilişkilerinde daha geniş bir özgürlük çerçevesi tanınmasını mümkün kılar. Üniversiteler, düşünsel çeşitliliğin ve bireysel özerkliğin en fazla korunduğu alanlar olmalı; burada bireylerin inanç ya da inançsızlık temelli tercihlerine müdahale edilmemelidir. Ancak bu özgürlük ortamı, hiçbir biçimde başkalarının farklı tercihlerine gölge düşürecek bir üstünlük ilişkisine dönüşmemelidir.

Dahası, eğitim gibi kamusal ve evrensel bir alanın, dini sembollerle kuşatılması, laikliğin ve kamusal tarafsızlığın aşındırılmasına yol açmaktadır. Laiklik yalnızca devletin dinle mesafesini düzenlemez; aynı zamanda bireylerin, farklı inanç veya inançsızlık biçimleri karşısında güvende olmasını da garanti altına alır. Kamusal alanda dini simgelerin yoğunluğu, bu tarafsızlığı kırarak, farklı yaşam tarzlarının görünürlüğünü daraltmakta; öğrenciler ve eğitimciler için "makbul" bir kimlik tanımı yaratmaktadır.

Sonuç olarak, eğitimde başörtüsü meselesi, özgürlük, laiklik, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal adalet gibi birçok başlığı bir arada tartışmayı gerektirir. Gerçek özgürlük; bir kadının başını örtme hakkı kadar, örtmemeyi seçme hakkını da koruyabildiğimiz bir toplumsal düzeni savunmakla mümkündür. Eğitim politikaları, bireyin yalnızca inancına değil; eleştirel düşünme yetisine, kendi yaşamını şekillendirme gücüne ve kendilik inşasına da alan açmalıdır. Özgürlük, simgelerle değil; düşünceyle, bilinçle ve haklarla inşa edilir.

İmam Hatiplerin Yaygınlaşması Laik Eğitimi Tehdit Ediyor mu?

Laik eğitim, toplumu farklı inançlar, düşünceler ve yaşam tarzları içinde bir arada tutabilen ortak zemin sunar. Devletin tüm yurttaşlara eşit mesafede durmasını, eğitimin bireyleri özgür düşünceye, eleştiriye ve sorgulamaya yöneltmesini sağlar. Bu nedenle kamusal eğitim sistemi, bireyleri tek bir inanç doğrultusunda biçimlendirmek yerine, düşünsel çoğulculuğu ve toplumsal eşitliği esas almalıdır. Türkiye'de imam hatip okullarının giderek yaygınlaşması, bu ilkeleri zayıflatan ve eğitim sistemini ideolojik bir yönelime göre yeniden yapılandıran bir süreci görünür kılmaktadır.

Başlangıçta din görevlisi yetiştirmek amacıyla kurulan imam hatip okulları, zamanla bu misyonun dışına taşarak hem ilköğretim hem de ortaöğretim düzeyinde genişletildi. Bugün bu okullar, genel liselerin yerine geçen bir model olarak teşvik edilmekte; müfredatlarında fen, sosyal bilimler ve sanat dersleri bulunsa da, eğitim ortamının genel yönelimi dini referanslarla şekillenmektedir. Bu yönelim, kurumsal kimliği meslek eğitimi olan bir okul türünün, genel eğitimin ideolojik alternatifi hâline getirildiğini göstermektedir.

Bu değişim, pedagojik olduğu kadar anayasal düzeyde de tartışmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel eğitim yasalarından biri olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitimin bütün yurttaşlar için tek ve eşit bir çerçevede yürütülmesini amaçlar. İmam hatip okullarının müfredat ve yönetim yapılarıyla oluşturduğu ayrışma, bu ilkenin ruhuna aykırı biçimde çoklu ve ayrıcalıklı bir sistem yaratmaktadır. Eğitimde birlik ilkesi zedelenirken, kamusal alanın tarafsız yapısı da görünür biçimde aşınmaktadır.

Bu dönüşümün toplumdaki etkisi yalnızca kurumsal düzeyle sınırlı kalmamakta, özellikle sınıfsal eşitsizlikleri derinleştiren sonuçlar üretmektedir. Birçok bölgede akademik niteliği yüksek devlet liselerine erişim zorlaşmış, imam hatip okulları öğrenciler için fiilen tek seçeneğe dönüşmüştür. Özellikle yoksul ve kırsal bölgelerde yaşayan çocuklar, başka bir olanak sunulmadan bu okullara yönlendirilmektedir. Eğitim, fırsat eşitliği yaratmak yerine, var olan sosyal konumları yeniden üretir hâle gelmektedir. Toplumun farklı kesimlerini bir araya getirmesi gereken sistem, ayrı dünyalara ayrılmış, birbirinden kopuk eğitim yolları inşa etmektedir.

İmam hatiplerin oluşturduğu pedagojik atmosfer, alt toplumsal sınıflardan gelen öğrencileri belirli bir değer sistemine uyum sağlamaya yönlendiriyor. Şükür, sabır ve itaat temelli bir yaklaşımın öne çıkması, yapısal eşitsizlikleri sorgulamak yerine içselleştirmeyi; hak talebini değil, tevekkülü özendirmeyi beraberinde getiriyor. Eğitim, özgürleşmenin değil, uyumun aracı hâline geliyor. Bu yönelimin, özellikle dar gelirli öğrenciler üzerinde nasıl bir ideolojik biçimlendirme yarattığı, toplumsal eşitlik ve bireysel haklar açısından ciddi bir sorun alanı oluşturuyor.

Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer çelişki de toplumsal cinsiyet rejimiyle ilgilidir. İmam hatip okullarında büyük oranda kız öğrenciler bulunmasına rağmen, bu öğrenciler mevcut yasal düzenlemelere göre imamlık ya da hatiplik görevlerini üstlenememektedir. Buna rağmen bu yapının içinde yer almaları, onların mesleki değil, toplumsal roller açısından belli kalıplara göre biçimlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, eğitim sisteminin cinsiyet eşitliğini geliştirme potansiyelini değil, geleneksel rolleri yeniden üretme işlevini öne çıkardığını ortaya koymaktadır.

Laiklik, herhangi bir inanç biçimini dışlamadan, tüm inançlar karşısında eşit mesafeyi ve özgür düşünce ortamını koruma sorumluluğudur. Kamusal eğitimin dini referanslı bir yapıya bürünmesi, bu mesafenin ortadan kalkmasına ve özgürlük alanlarının daralmasına neden olur. Eğitim ortamlarının çoğulcu, katılımcı ve eleştirel düşünceyi teşvik eden yapısı, tek yönlü ve ideolojik kodlarla yer değiştirdiğinde, hem bireysel gelişim hem de toplumsal barış zarar görür.

İmam hatip okullarının bugünkü konumu, bir okul türünden çok daha fazlasını temsil eder. Eğitim sisteminin ideolojik olarak yeniden şekillendirildiği, laikliğin yapısal olarak aşındırıldığı ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir.

İmam hatip okullarının mevcut yapısı, Türkiye'nin laiklik ilkesine, toplumsal eşitlik hedeflerine ve eğitimde birlik ilkesine aykırı bir istikamette ilerlemektedir. Bu okulların hem ideolojik bir araç olarak kullanılması hem de yoksul kesimlerin çocukları için zorunlu seçenek hâline getirilmesi, kamusal eğitimin bütünlüğünü ve tarafsızlığını zedelemektedir.

Bu çerçevede, imam hatip okulları kuruluş amaçlarına ve ülkenin farklı inançlarına uygun biçimde yeniden yapılandırılmalı, din hizmetleri alanında mesleki eğitim veren özel nitelikli kurumlar olarak konumlandırılmalıdır. Bu yapı, ihtiyaca ve gönüllülüğe dayalı olarak planlanmalı; genel eğitimin yerine geçecek bir sistem gibi sunulmamalıdır.

Türkiye'nin eğitim politikaları, farklı inanç, kimlik ve sınıf gruplarından, gelen öğrencileri ayrıştırmak yerine bir araya getiren; onları düşünsel çeşitlilik içinde, eşitlik ve özgürlük temelinde buluşturan bir yapıya kavuşmalıdır. Gerçek anlamda demok-

ratik ve eşitlikçi bir toplum, laik, bilimsel, eleştirel ve kamusal bir eğitim sistemiyle mümkündür.

Karma Eğitim Kız Çocuklarının Eğitime Erişiminin Önünde Engel midir?

Karma eğitim, yalnızca sınıf içi oturma düzeninden ibaret değildir. O, laikliğin, eşit yurttaşlığın ve toplumsal cinsiyet adaletinin somutlaştığı kamusal bir zemindir. Erkek ve kız çocuklarının bir arada öğrenim görmesi, yalnızca bilgiye erişim değil; aynı zamanda toplumsallaşma, birlikte yaşama kültürü ve yurttaşlık fikrinin içselleştirilmesi açısından yaşamsal önemdedir. Dolayısıyla karma eğitime yönelik müdahaleler, idari değil ideolojiktir; doğrudan laikliğe, kamuya ve toplumsal eşitliğe yönelmiş bir müdahaledir.

Peki, karma eğitim gerçekten kız çocuklarının eğitime erişiminin önünde bir engel midir? Hayır. Asıl engel, karma eğitim değil; Siyasal İslam'ın bu konudaki manipülatif söylemleridir.

Siyasal İslam'ın temsilcileri, artık karma eğitimi doğrudan hedef almanın toplumsal dirençle karşılaşacağını bilmektedir. Bu nedenle aynı amacı pedagojik ve özgürlükçü görünen söylemlerle meşrulaştırmaya yönelmişlerdir. 13 Eylül 2023'te Milli Eğitim Bakanı Yusuf Tekin'in kız çocuklarını karma ortama göndermek istemeyen aileler için tek cinsiyetli okul açılabileceğini savunması,[5] bu stratejinin güncel ve çarpıcı bir örneğidir. Görünürde kız çocuklarının eğitim hakkını savunan bu açıklama, gerçekte Siyasal İslam'ın toplumu dini normlara göre biçimlendirme çabasının bir tezahürüdür.

Oysa herkesin bildiği gibi, kız çocuklarının eğitime erişimini engelleyen asıl neden karma eğitim değil, yoksulluktur. Mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocukları gibi binlerce çocuk, ekonomik gerekçelerle okula devam edememektedir. Bu gerçek ortadayken, karma eğitimi hedef alan bir söylem geliştirmek, hem sorunun kaynağını çarpıtmakta hem de toplumu dinsel kurallara göre şekillendirme niyetini örtbas etmektedir. Bu yönelim, eğitim hakkını genişletmek değil; onu daraltarak dinselleştirmek anlamına gelmektedir.

Karma Eğitim Karşıtlığı: Kız Çocuklarını Korumak mı, Toplumun İslamizasyonu mu?

Maarif Platformu adlı İslamcı bir oluşum 2023 yılının yaz aylarında "Karma Eğitim Tartışmalarına Pedagojik ve Bilimsel Bakış Çalıştay Raporu" (2023) hazırlamıştır. Rapor baştan sona revize edilmiş takiyeci mantığın tipik bir örneğini yansıtmaktadır. Onlara göre;

> *"Karma eğitim ortamlarında cinsel taciz ve saldırılar, karşılaşılan en rahatsız edici konuların başında gelmektedir. Son zamanlarda ise bu sorun artık taciz boyutunu çok aşarak cinsel tecavüze evrilmiştir."*

Yabancı bir uzman ya da İslamcı siyaseti tanımayan biri, İslamcıların bu yazdıklarına bakarak kız çocuklarını korumak ve kollamak konusunda oldukça duyarlı oldukları-

5 https://www.sozcu.com.tr/2023/egitim/milli-egitim-bakani-yusuf-tekinden-karma-egitim-aciklamasi-7801201/

nı düşünebilir. Peki gerçekten Siyasal İslamcılar kız çocuklarına yönelik istismarları dert edinmekte midir? Eğer gerçekten öyle olsaydı, öğrenci yurtlarındaki intiharlara, tarikat yurtlarında ve cemaat evlerindeki tecavüzlere tek bir itiraz da olsa dile getirmeleri gerekmez miydi? Anlaşılacağı üzere İslamcı kadrolar, kadının yerini daha çok ev içiyle sınırlayan, görevini de "çocuk yetiştiriciliğine" ve kocasına hizmete indirgeyen ideolojilerini gizleyerek sanki kız çocuklarını koruyormuş gibi bir imaj vermeye çalışmaktadır.

Onların gizlenmiş niyetlerini bir kenara not ederek, iddiaların içeriğine geçelim. Onlara göre sorun, karma eğitim ortamlarındadır. Benzer akıl yürütmeleri Batı'da söz konusudur. Örneğin ABD'de de tek cinsiyetli eğitimin bazı savunucuları, bu okulların karma okullardaki kızların yaşadığı istenmeyen cinsel davranışları ve cinsel taciz vakalarını azaltabileceğini iddia etmektedir (bkz. AAUW, 2001; Leaper ve Brown, 2014). Pek çok kız, özellikle ergenlik döneminde cinsel tacize maruz kaldıklarını bildirmektedir (AAUW, 2001; McMaster v.d., 2002). Leaper ve Brown (2008) da, 600 ergen kızdan oluşan bir örneklemi kullanarak kızların %90'ının en az bir kez bir tür cinsel tacize maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. En sık bahsedilen taciz biçimi ise, erkek akranları tarafından kendilerine yöneltilen istenmeyen veya uygunsuz romantik ilgidir. Bu nedenlerle, tek cinsiyetli ortamların, kızların okullarda yaşadığı cinsel tacizi ortadan kaldıracağı iddia edilmektedir. Ancak Leaper ve Brown, araştırmalarında, kızlara öğretmenlerinden, antrenörlerinden veya kız akranlarından gelen taciz ve istenmeyen cinsel ilgi hakkında soru sormamıştır (Bigler v.d., 2014). Oysa kızlar, bu kişilerden de romantik ilgi ve istenmeyen fiziksel temasa maruz kaldıklarını söylemektedir (Ormerod, Collinsworth ve Perry, 2008; Timmerman, 2003).

Tek cinsiyetli okulların kızların cinsel taciz deneyimlerini tamamen ortadan kaldırdığına dair iddialar, akranlar arasında heteronormativiteyi varsaymaktadır. Oysa okullarda aynı cinsiyetten cinsel taciz de yaşanmaktadır; ayrıca araştırmalar aynı cinsiyetten akranları tarafından cinsel tacize uğrayan hem erkek hem de kızların, karşı cinsten akranları tarafından taciz edilenlere göre daha fazla tehdit altında hissettiklerini göstermektedir. Ayrıca yalnızca kızlar değil, erkek çocuklar da akranları tarafından cinsel tacize maruz kalmaktadırlar (AAUW, 2001; Hand ve Sanchez, 2000; Ormerod v.d., 2008; Fineran, 2002).

Akranlardan ya da öğretmenlerden gelen cinsel tacizin, eğitim ortamlarında kız ve erkek çocuklar üzerinde oldukça yıkıcı etkileri vardır. Cinsel taciz olayının düşük benlik saygısına (Goldstein, Malanchuk, Davis-Kean ve Eccles, 2007), zayıf beden imajına (Goldstein v.d., 2007) ve istismarcı ilişkiler riskinin artmasına (Leaper ve Anderson, 1997) yol açabileceği öngörülmüştür. Bu anlamda çocuklarımızı ve gençlerimizi cinsel istismardan korumak oldukça önemlidir. Elbette çözüm çocukları ayırmak değildir. Cinsel tacize karşı ideal çözüm, gençleri yalnızca okul bağlamındaki mağduriyetlerden geçici olarak korumak yerine, bunun ortaya çıkmasını önlemek ve gençlere hem okul içinde hem de okul dışında uygun şekilde nasıl tepki vereceklerini öğretmektir (Bigler v.d., 2014). Bu nedenle, karma eğitimde birbirlerine karşı saygılı, uygun kişilerarası davranışlar yaratan ve uygulayan eğitim programlarının geliştirilmesi, cinsel tacizin azaltılmasında daha etkili bir çözüm gibi görünmektedir.

Karma Eğitim Öğrencinin Dikkatini Dağıtır mı? Pedagoji mi, İdeolojik Müdahale mi?

İslamcı çevrelerin karma eğitime yönelttiği bir diğer eleştiri, karşı cinsin varlığının öğrencilerin dikkatini dağıttığı yönündedir. Maarif Raporu'nda (2023) bu görüş şöyle

dile getirilmiştir:

"(…) *cinsiyetler arasındaki farklılıklar ve her cinsin kendine özgü ihtiyaçları göz önünde bulundurulur. Bu şekilde öğrenciler, asıl görevleri olan ve kendilerini geleceğe taşıyacak eğitim işlerine daha iyi yoğunlaşacak ve bu hedefin önüne geçen ve cinsiyetten kaynaklanan birtakım dikkat dağıtıcı uyarıcılara daha az maruz kalacaklardır.*"

Bu görüş, heteroseksüel çekimin eğitimde bir tehdit unsuru olduğu varsayımına dayanmaktadır. Yani öğrenci, karşı cinsten biriyle aynı ortamda bulunursa zihinsel odağını kaybedecek ve eğitime yoğunlaşamayacaktır. Bu tür bir yaklaşım, heteronormativiteyi doğal ve değişmez bir gerçeklik olarak kabul etmekte, öğrencilerin toplumsal cinsiyet ilişkilerini yönetme kapasitesini ise yok saymaktadır.

Tek cinsiyetli eğitimi savunan Batılı bazı isimler de benzer iddialarda bulunmuştur (bkz. Gurian vd., 2001; Sax, 2005). Ancak bu görüşleri destekleyen ampirik veriler son derece tartışmalıdır. Örneğin Bruce ve Sanders'ın (2001) çalışması, tek cinsiyetli okullarda okuyan öğrencilerin, karşı cinsle kurdukları romantik ilişkiler bakımından karma eğitim gören akranlarından farklı olmadığını ortaya koymuştur (akt. Bigler, 2014).

Benzer şekilde, "görünüş" üzerinden dikkat dağınıklığı iddiası da sıklıkla dile getirilir. Kız öğrencilerin, erkeklerin bakışı altında olmadıkları için okuldaki dış görünümlerine daha az önem verecekleri ve böylece akademik başarıya daha kolay odaklanacakları öne sürülür. Ancak bu iddia da araştırmalarla çürütülmektedir. Dyer ve Tiggemann'ın (1996) çalışması, tek cinsiyetli okullarda okuyan kız öğrencilerde, karma okullara kıyasla daha fazla vücut memnuniyetsizliği ve düzensiz beslenme vakası görüldüğünü göstermiştir.

Üstelik, erkeklerin fiziksel çekicilik üzerinden kızlar üzerindeki etkisine dair kültürel yargılar, yalnızca erkeklerin varlığında değil; onların yokluğunda da etkili olabilmektedir. Kız öğrenciler, bu normları içselleştirdikleri ölçüde, diğer kızların görünümüne dair yargılar geliştirmekte ve benzer baskıları yeniden üretmektedir (Bigler, 2014). Daha da dikkat çekici olan ise, İngiltere ve ABD'deki bazı tek cinsiyetli okul raporlarında, eşcinsel romantik çekimin oldukça yaygın olduğunun vurgulanmasıdır (Bigler, 2014).

Muhafazakâr çevrelerin "erkek varsa kız dikkatini veremez" şeklindeki yaklaşımına, yıllarca elit bir erkek okulunun müdürlüğünü yapan Dr. John Vallance'ın verdiği şu yanıt oldukça çarpıcıdır:

"*Bu, erkek ve kız çocuklarına karşı son derece kibirli bir bakış açısı. Zaten madem bu kadar önemli, neden 18 yaşına geldiklerinde birdenbire önemini yitiriyor*?[6]"

Özetle, mesele karşı cinsin varlığı değil; öğrencilere toplumsal ilişkiler içinde nasıl davranacaklarını öğretip öğretmediğimizdir. Eğitim, yalnızca akademik bilgi sunan bir sistem değil; aynı zamanda öğrencilerin duygusal gelişimlerini, sınırlarını, ilişkilerini ve sorumluluklarını öğrenebileceği bir sosyal laboratuvardır. Cinsel duygularla başa çıkmayı, saygılı ve eşit ilişkiler kurmayı öğrenmek, sağlıklı bireyler ve demokratik bir toplum için temel bir gerekliliktir. Karma eğitime karşı geliştirilen bu tür

6 https://www.theguardian.com/australia-news/2019/oct/26/co-ed-versus-single-sex-schools-its-about-more-than-academic-outcomes

savunular ise, öğrenciyi edilgen bir nesne olarak gören ve toplumsal cinsiyet rollerine dair dar kalıpları yeniden üreten ideolojik bir zihniyetin ürünüdür.

Karma Eğitimden Vazgeçmek Özgürlük mü, Ayrımcılık mı?

Siyasal İslamcılar, en baskıcı ve gerici taleplerini "özgürlükçülük" perdesi arkasında sunma konusunda oldukça ustadır. Kız çocuklarının eğitim hakkını daraltacak, onları toplumsal yaşamdan dışlayacak öneriler bile, rahatlıkla "hak", "seçim", "adalet" ve "özgürlük" gibi kavramlarla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Nitekim Hür Dava Partisi (HÜDA PAR) Genel Başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu'nun 3 Eylül 2023 tarihli şu açıklaması bu stratejinin tipik bir örneğidir[7]:

"*Biz diyoruz ki karma eğitimi dayatmayın. İsteyen veli kız çocuğunu kız okuluna, erkek çocuğunu erkek okuluna gönderebilsin. Bu bir haktır. İsteyen de çocuğunu karma okula göndersin.*"[7]
Benzer bir yaklaşım, Maarif Platformu'nun hazırladığı "Karma Eğitim Tartışmalarına Pedagojik ve Bilimsel Bakış Çalıştay Raporu"nda (2023) da yer almaktadır:

> "*Maarif Platformu olarak bu raporu hazırlarken, karma eğitim seçeneğinin yanında, eğitimde öze dönüş çerçevesinde, insan doğasına uygun kız ve erkek okulları projesini dillendirirken; kendisi olmak isteyenlerin önünün açıldığı, değişen çağın şartlarına kimliğini kaybetmeden uyum sağlamak isteyenlerin teşvik edildiği, hayatını istikametle yaşamak isteyenlerin engellenmediği, tercihlere saygı duyan bir eğitim ortamını savunuyoruz.*"

Yine bu raporda karma eğitim uygulamasının, Anayasa'nın 10. maddesindeki eşitlik ilkesine aykırı olduğu da iddia edilmekte; "ilkokuldan üniversiteye kadar ayrı eğitim aldırmak isteyen veli ve öğrencilerin eşit haklara sahip olmadığı" öne sürülmektedir.

Bu söylem, yalnızca sivil ya da partisel çevrelerle sınırlı değildir. Eylül 2018'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kurum Açma, Kapatma ve Ad Verme Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikle liselerdeki karma eğitimi düzenleyen 7. madde yürürlükten kaldırılmıştı. Aynı dönemde Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın bu değişikliği şu sözlerle savunmuştu:

> "*Burada tercihlerin daraltılması değil çoğaltılması söz konusu. Demokratik toplumlarda aslolan vatandaşın bu tür taleplerini karşılayacak seçeneklerin artırılmasıdır. Hiç kimse, hiçbir veliye karmaya ya da olmayana göndermek zorundasın diye bir şey empoze etmiyor. Ama alternatifleri sunuyoruz. Devletin yapması gereken de budur.*"

Bu tür açıklamalar çoğaltılabilir. Ancak metinlerde dikkat çeken bir diğer husus, tek cinsiyetli eğitimin savunusu yapılırken sürekli Batı ülkelerindeki bazı uygulamalara referans verilmesidir. Bu noktada bazı sorular kendiliğinden gündeme gelir:

7 https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/huda-par-genel-baskani-yapicioglu-karma-egitimi-dayatmayin 7791978/?utm_source=ilgili_haber&utm_medium=free&utm_campaign=ilgilihaber

Eğer gerçekten mesele hak, özgürlük ve demokratik tercihse, neden tek cinsiyetli eğitimin en katı biçimde uygulandığı Afganistan, İran ya da Suudi Arabistan örnek olarak gösterilmez? Eğer bu eğitim modeli gerçekten bu kadar "yararlı" ise, neden bu ülkeler eğitim göstergelerinde başarısızdırlar? Neden Birleşik Arap Emirlikleri, 2018 yılında ilkokullarda karma eğitime geçme kararı almıştır?[8] Kuveyt'teki öğrenciler, neden karma eğitimi yasaklamaya yönelik parlamento kararını protesto etmektedir?[9] Ve en önemlisi: Kadınların kurtulmak için mücadele ettiği bir model, neden Türkiye'de bir "özgürlük alanı" olarak sunulmaktadır?

Bu sorular karşısında, tek cinsiyetli eğitimin "hak ve özgürlük" adına savunulması inandırıcılığını yitirmekte; asıl amacın toplumu dinsel normlara göre yeniden inşa etme arzusu olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle karma eğitimi savunmak, yalnızca bir eğitim politikasını değil, eşit yurttaşlığı, laikliği ve kamusal alanın laik niteliğini savunmaktır. Karma eğitim uygulamasının zayıflatılması, yalnızca eğitimin niteliğini değil, demokrasinin ve toplumsal barışın temel dayanaklarını da tehdit etmektedir.

Seçmeli Dersler Öğrenciye Seçim Hakkı mı Sunuyor, Yönlendirme mi Dayatıyor?

Günümüzde çağdaş eğitim sistemleri, öğrencinin çok yönlü gelişimini merkeze alan, bireyselleştirilmiş ve esnek yapılarla şekillenmektedir. Bu çerçevede seçmeli dersler, öğrencinin ilgi alanlarını keşfetmesi, öğrenmeye olan motivasyonunu artırması ve kendi öğrenme yolculuğunu inşa edebilmesi açısından büyük önem taşır. Ancak bu uygulamanın eğitim sisteminde ne şekilde yer aldığı ve nasıl uygulandığı, bu değeri pekiştirebileceği gibi zayıflatabilir de.

Türkiye'de seçmeli ders uygulaması, özellikle 2012 sonrası eğitim reformlarıyla genişletilmiş; fakat bu genişlemenin niteliği ve yönü, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Seçmeli dersler, idealinde pedagojik çeşitliliğin ve bireysel yönelimin aracı olması gerekirken; uygulamada kimi zaman yönlendirme, tek yönlü içerik ve fırsat eşitsizliği ile gölgelenmektedir.

Seçmeli dersler, öğrenmenin bireyselleştirilmesi ilkesine dayanır. Bu tür dersler, öğrencinin sadece akademik bilgi değil; aynı zamanda beceri, değer, estetik anlayış ve kişisel merak doğrultusunda gelişmesini hedefler. Bu bağlamda üç temel pedagojik işleve sahiptir:

- *Kişisel yönelimi tanıma ve geliştirme:* Öğrenci, ilgi duyduğu alanlarda deneyim kazanarak özgüven geliştirir ve gelecekteki akademik ya da mesleki tercihlerini bi linçli şekilde yapabilir.

8 Dajani, H. and Rizvi, A. 2018. Boys and girls to be educated together in major shift for UAE's public schools. *The National*, 1 July. www.thenational.ae/uae/boys-and-girls-to-be-educated-together-in-major-shift-for-uae-s-public-schools-1.745934.

9 https://www.odatv4.com/dunya/kuveytte-karma-egitim-mucadelesi-ogrenciler-parlamentoya-karsi-120002130

- *Motivasyon artırıcı öğrenme ortamı:* Zorunlu müfredat dışında seçim hakkı sunulması, öğrencinin öğrenmeye katılımını artırır.

- *Çok yönlü gelişim desteği:* Sanat, felsefe, dil, teknoloji gibi alanlar üzerinden öğrencinin kültürel, bilişsel ve duyuşsal boyutta gelişmesine katkı sağlar.

Bu özellikleriyle seçmeli dersler, yalnızca bir "ek seçenek" değil; bir "eğitim hakkı" ve pedagojik fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'de seçmeli derslerin eğitim sistemine dâhil edilmesi ilk bakışta olumlu bir gelişme gibi görünse de, uygulamada bu yapı, çoğu zaman pedagojik gerekçelerle değil, ideolojik önceliklerle şekillenmektedir. Özellikle din temelli seçmeli derslerin yaygınlaştırılması ve bu derslerin tercih süreçlerinde öne çıkarılması, seçmeli ders pratiğini tarafsızlıktan uzaklaştırmakta; eğitimde çoğulculuk ve eşitlik ilkelerini zedelemektedir.

- **Fiilî yönlendirme sorunu**: Birçok okulda, öğrencilerin din içerikli seçmeli derslere yönlendirilmesi sadece öneri düzeyinde değil, kimi zaman rehberlik birimlerinin ve okul yönetimlerinin örtük baskılarıyla gerçekleşmektedir. Bu yönlendirmeler, pedagojik tercih değil, toplumsal ve ideolojik kaygılarla biçimlenmektedir.

- **Sınıf açılmasında öncelikli davranma**: Seçmeli dersler arasında sınıf açılabilmesi için gereken öğrenci sayısı çoğu zaman esnetilmekte; örneğin "Kur'an-ı Kerim" dersi için 5-6 öğrencilik sınıflar açılabilirken, felsefe, sanat ya da drama dersleri yeterli ilgi olmadığı gerekçesiyle açılmamaktadır. Bu durum dersler arasında yapay bir ayrım yaratmakta ve öğrencinin gerçek tercih alanını daraltmaktadır.

- **Tek inanç merkezli içerik**: Seçmeli din derslerinin içerikleri büyük oranda belirli bir mezhebi esas almakta; farklı inanç grupları ya hiç yer bulamamakta ya da yalnızca kültürel referans düzeyinde ele alınmaktadır. Bu yapı, inanç temsiliyeti açısından dengesizlik doğurmakta ve öğrenciler arasında dolaylı bir dışlanma hissine yol açabilmektedir.

- **Eğitimde tarafsızlığın zedelenmesi**: Devlet okullarında sunulan derslerin tüm öğrencilere eşit mesafede olması gerekirken, din temelli içeriklerin sistematik biçimde öne çıkarılması; devletin eğitimde tarafsızlık ilkesinden uzaklaştığı izlenimini doğurmaktadır. Bu durum, sadece pedagojik değil, toplumsal uyum ve yurttaşlık açısından da risklidir.

Özetle, seçmeli dersler, öğrencinin gelişimini bireysel ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda destekleyen önemli bir araçtır. Ancak bu araç, pedagojik amaçlardan uzaklaştırılıp ideolojik ya da inanç temelli yönlendirmelerle biçimlendirildiğinde, işlevini yitirir. Türkiye'de seçmeli ders uygulamasının niteliksel sorunları, yalnızca eğitimde teknik bir eksiklik değil, aynı zamanda tarafsızlık ve kapsayıcılık açısından ciddi bir zafiyettir. Gerçek anlamda işlevsel ve adil bir seçmeli ders sistemi için, içeriklerin çoğulcu biçimde yapılandırılması, tercih süreçlerinin baskıdan arındırılması ve her alandaki

derslerin eşit olanaklarla sunulması zorunludur.

Laiklik ve Bilimsel Eğitim Arasındaki Bağ Koparılıyor mu?

Laik eğitimin en temel dayanaklarından biri, bilimsel düşüncenin toplumun temel değerlerinden biri olarak yerleşmesidir. Bu nedenle laiklik yalnızca din ile devlet işlerinin ayrılması değil, aynı zamanda aklın ve bilimsel yöntemin eğitimin temel referansı olması anlamına gelir. Ancak son yıllarda bu bağ sistematik biçimde aşındırılmakta, eğitim sistemi bilimsel ilkelerden uzaklaştırılmaktadır.

Öğretim programlarında yapılan değişiklikler, evrim kuramının açık biçimde dışlanması, bilimsel düşünceyi destekleyen felsefi, tarihsel ve deneysel içeriklerin azaltılması bu sürecin yalnızca birkaç göstergesidir. Buna paralel olarak çeşitli okullarda "yaratılışçı" anlatıların güç kazanması, doğa bilimlerinin dinsel yorumlarla açıklanmaya çalışılması, eğitim ortamlarını bilimsel bilgiyle dogma arasında bir mücadele alanına dönüştürmektedir. *Oysa laik eğitim, bilginin kaynağını kutsallıkta değil, deney ve eleştiride arar.*

Bu gelişmeler yalnızca pedagojik bir tercih meselesi değildir; aynı zamanda bir uygarlık tartışmasıdır. Çünkü bilimsel eğitimden uzaklaşmak, toplumsal ilerlemenin düşünsel temelini çökertmek anlamına gelir. Bilimin yerine inancı koymak, merakın yerine itaati, araştırmanın yerine ezberi geçirmektir. Bu da bireylerin sorgulama yeteneğini köreltir, eleştirel düşünceyi zayıflatır, özgürlük bilincini törpüler.

Laikliğin aşındığı eğitim düzeninde bilimsel düşünce savunmasız kalır; bilim, yalnızca teknik bir bilgi alanı olarak değil, aynı zamanda bir yaşam ve düşünce biçimi olarak geri çekilir. Öğrenciler, dünyayı anlamak yerine ezberlemekle yetinmeye başlar. Bu durum, sadece bireylerin değil, tüm toplumun geleceğini tehdit eder. Çünkü bilimden uzaklaşan eğitim, akıldan uzaklaşır; akıldan uzaklaşan toplumlar ise özgürlüğü değil, itaatkârlığı büyütür.

Bu nedenle laikliğin savunusu, aynı zamanda bilimsel eğitimin savunusudur. Evrim kuramını, felsefeyi, sosyolojiyi, doğa bilimlerini müfredattan çıkarmaya çalışan eğilimlerle mücadele etmek, yalnızca bilginin değil; hakikatin, özgürlüğün ve eleştirel düşüncenin de mücadelesidir.

Laik Eğitim Kadınların Özgürlüğünü Nasıl Etkiler?

Laik eğitimin toplumsal eşitlik üzerindeki en belirleyici etkilerinden biri, kadınların özgürlüğü ve kamusal yaşama katılımı bağlamında ortaya çıkar. Tarih boyunca birçok toplumda kadınların eğitime erişimi, dini ya da geleneksel normlarla sınırlandırılmış; "mahrem alan"a hapsedilen kadın, eğitimin dışında tutulmuştur. Laikleşme süreci, bu sınırları kırarak kadını kamusal alana taşıyan en güçlü araçlardan biri haline gelmiştir.

Laik eğitim sistemi, kadınların sadece okula gitme hakkını tanımakla kalmaz; onların düşünsel gelişimini, meslek sahibi olmasını ve toplumsal kararlara katılımını destekler. Çünkü laiklik, bireyin kimliğini cinsiyet üzerinden tanımlamadan; hak ve özgürlükleri yurttaşlık temelinde düzenler. Bu anlayış, kadınların "korunması gereken varlıklar" olarak değil, karar alabilen, düşünebilen ve özgürce var olabilen bireyler olarak kabul edilmesini sağlar.

Ayrıca laik eğitim, dini ya da geleneksel kalıpların kadın bedeni, davranışı ya da yaşam biçimi üzerindeki denetimini meşrulaştıran öğretileri kamusal alandan çekerek, kadınların üzerinde kurulan kültürel baskıları görünür kılar ve sorgulanabilir hale getirir. Bu sayede sadece eğitim hakkı değil, yaşam tarzı, giyim, kariyer ve ifade özgürlüğü gibi temel alanlarda da kadınların özerkliği desteklenmiş olur.

Bugün dahi birçok toplumda kız çocuklarının eğitimi, aile içi kararlarla ya da dini toplumsal baskılarla engellenebilmektedir. Laik eğitim bu baskılara karşı kurumsal bir güvence sunar. Kadınların eşit bireyler olarak kamusal alanda yer alabilmeleri, ancak böyle bir zeminde sürdürülebilir hale gelir.

Bu nedenle laik eğitim, yalnızca bireysel özgürlüklerin değil, toplumsal dönüşümün ve cinsiyet eşitliğinin de temelidir. Kadınların özgürleşmesi, laikliğin toplumsal derinliğini ölçen en önemli göstergelerden biridir.

Dini Eğitim Aileye mi, Devlete mi Aittir?

Laik bir devlette, din eğitiminin kimin sorumluluğunda olduğu sorusu, yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda siyasal ve etik bir tartışmadır. Laiklik ilkesi, devletin belirli bir inancı yaygınlaştırmak ya da teşvik etmek yerine, bireylerin inanç özgürlüğünü güvence altına almasını gerektirir. Bu bağlamda din eğitimi, bireyin özel alanına dâhil bir tercih olarak değerlendirilir.

Aileler, kendi inanç sistemleri doğrultusunda çocuklarına dini bilgi kazandırmak isteyebilir; bu, inanç özgürlüğünün bir parçası olarak korunmalıdır. Ancak devletin görevi, bu tercihi ne yönlendirmek ne de engellemektir. Devletin eğitim alanındaki temel yükümlülüğü, çoğulcu ve kapsayıcı bir çerçevede tarafsız bilgi sunmaktır. Her bireyin aynı bilgiye eşit biçimde ulaşabilmesini güvence altına almak, laikliğin kamusal eğitimdeki temel dayanağıdır.

Bu açıdan bakıldığında, din eğitimi kamu hizmetinin parçası olarak değil, bireysel alanın sorumluluğunda görülmelidir. Devletin dinle ilgili bilgi sunması mümkündür, ancak bu bilgi; herhangi bir inancı benimsetmeye, mutlaklaştırmaya ya da yüceltmeye yönelmemelidir.

Zorunlu Din Dersi Laiklikle Bağdaşır mı?

Din eğitiminin kamusal alandaki yeri tartışılırken, en somut uygulama biçimlerinden biri olarak zorunlu din dersi öne çıkar. Bu tür bir uygulama, laikliğin temel ilkesi olan tarafsızlıkla doğrudan ilişkilidir. Devletin herkes için zorunlu tuttuğu bir dersin, tek bir inancın öğretisine dayanması, kamusal alanın tarafsızlığını zedeler.

Zorunlu din dersi uygulamaları, kimi zaman kültürel kimliğin korunması ya da toplumsal değerlerin aktarılması gerekçesiyle savunulsa da, bu tür savunular uygulamadaki içerik ve yönteme göre değerlendirildiğinde sorunlu hale gelebilir. Eğer bu dersler, farklı inanç sistemlerini nesnel biçimde tanıtmak yerine belirli bir dinin normatif öğretisini merkeze alıyorsa, eğitimde ayrımcılık ve dışlayıcılık riski ortaya çıkar.

Burada mesele yalnızca bir dersin varlığı değil, nasıl kurgulandığıdır. Laik bir sistemde, dinle ilgili bilgi aktarımı çoğulcu ve eleştirel bir temele dayanmalı; hiçbir öğrenci kendini sistemin dışında ya da zorunlu bir inanç aktarımı altında hissetmemelidir.

Eğitim, bireyin dünya görüşünü şekillendirmeye değil, onu farklı görüşlerle karşılaştırarak kendi kararlarını oluşturmasına yardımcı olmalıdır.

Okullarda Mescit Açmak: İnanç Özgürlüğü mü, Dinselleştirme mi?

Okul, yalnızca bilgi aktarılan bir yer değil; aynı zamanda toplumsal değerlerin yeniden üretildiği, kamusal kültürün biçimlendiği bir mekândır. Bu nedenle eğitim kurumlarının fiziksel yapısı, mekânsal düzenlemeleri ve sembolik içeriği, eğitimin niteliği kadar ideolojik karakterini de belirler. Son yıllarda devlet okullarında mescit açılmasına yönelik uygulamalar, tam da bu bağlamda laiklik ilkesi açısından son derece sorunludur.

Okulda mescit açılması, görünüşte "inanç özgürlüğü"nün gereği gibi sunulsa da, gerçekte bu düzenlemeler kamusal eğitimin tarafsız yapısını bozan ve okulu dini kimliğe göre biçimlendiren müdahalelerdir. Laik bir devlette okul, hiçbir inanç biçiminin lehine ya da aleyhine konumlanmamalı; tüm öğrenciler için eşit, özgür ve tarafsız bir ortam sağlamalıdır. Ancak mescitler, yalnızca ibadet ihtiyacına değil, aynı zamanda dini kimliğin kurumsallaşmasına ve mekânsal olarak görünür kılınmasına hizmet eder. Bu da, özellikle inançsız veya farklı inanç grubuna mensup öğrenciler için dışlayıcı bir atmosfer yaratır.

Bu uygulamaların pedagojik boyutu da dikkate değerdir. Eğitim mekânı, düşünsel özerkliği ve bilimsel aklı önceleyen bir düzende yapılandırılmalıdır. Ancak okul koridorlarının ibadet çağrılarına sahne olması, öğretmen odalarının bitişiğine mescit açılması ya da öğrencilerin ibadete yönlendirilmesi, eğitim alanının içeriği kadar yapısını da dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, hem öğrenciler hem öğretmenler üzerinde dolaylı bir baskı yaratmakta; farklı düşünen ya da inanmayan bireyleri görünmez kılmaktadır.

Okullara mescit açılmasını savunanlar, bu düzenlemeleri çoğulculuk adı altında meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Oysa burada söz konusu olan, çoğulculuk değil; egemen dini yapının kamusal alandaki hegemonyasını pekiştirme girişimidir. Gerçek çoğulculuk, hiçbir inanç biçiminin ayrıcalıklı konuma taşınmadığı bir kamusal alanla mümkündür.

Sonuç olarak mescit açma uygulamaları, eğitimi tarafsızlıktan uzaklaştırmakta, laiklik ilkesini görünür biçimde ihlal etmekte ve kamu okullarını dini kimlik üretiminin araçları hâline getirmektedir. Bu nedenle mescitler yalnızca mimari bir müdahale değil; kamusal eğitimin ideolojik yönünün yeniden tanımlanmasıdır. Laik eğitimi savunmak, mekânsal düzenlemeler dâhil olmak üzere bu tür tüm dinselleştirme politikalarına karşı net bir tutum almayı gerektirir.

Laik Eğitim Öğretmeni Nasıl Konumlandırır?

Laik eğitim sistemi, yalnızca öğrencilere yönelik değil; öğretmenlerin kamusal rolünü de yeniden tanımlar. Öğretmen, bilgiyi aktaran bir figür olmanın ötesinde, toplumsal değerlerin ve pedagojik ilkelerin taşıyıcısıdır. Laik bir sistemde bu rol, özellikle tarafsız kalma sorumluluğu ve kişisel inanç ifade özgürlüğü arasındaki sınırlarla çerçevelenir.

Laik eğitim, öğretmeni öğrencilerin dünya görüşünü şekillendiren bir otorite değil;

düşünsel çeşitliliği tanıyan ve eleştirel düşünceyi destekleyen bir rehber olarak konumlandırır. Bu bağlamda öğretmen, inançlara dair kişisel görüşlerini sınıf ortamına taşımaz; öğrenciler arasında herhangi bir inanç ya da ideoloji lehine yönlendirme yapmaz. Tarafsızlık ilkesi, yalnızca ders içeriğiyle sınırlı olmayan, aynı zamanda öğretmenin sınıf iklimini yönetme biçimini de kapsayan bir sorumluluktur.

Ancak bu tarafsızlık, öğretmenin kendi inançlarını tamamen bastırması gerektiği anlamına gelmez. Laik bir sistemde öğretmen, kamu görevi yürüttüğü alanla özel yaşamını ayırabilen, profesyonel etikle donanmış bir aktör olarak görülür. Kendi inancını yaşama hakkı saklı olmakla birlikte, bu inancı sınıf içinde doğrudan ya da dolaylı yollarla dayatması, öğrenciler üzerinde baskı oluşturabilir ve eğitimde eşitliği zedeler.

Özellikle farklı inançlara, yaşam tarzlarına ya da kimliklere sahip öğrencilerin bir arada bulunduğu sınıflarda öğretmenin tutumu belirleyicidir. Sözlü ifadeler, seçilen örnekler, beden dili ya da sessiz onaylar dahi öğrencilerde dışlanma ya da ötekileştirilme hissi yaratabilir. Bu nedenle laik eğitim, öğretmenlik mesleğini yalnızca akademik değil; aynı zamanda etik, duyarlı ve eşitlikçi bir sorumluluk alanı olarak kurgular.

Kısacası, laik eğitim öğretmeni; bilgiye saygılı, çoğulculuğu gözeten, hiçbir inanç sistemini ne yücelten ne de aşağılayan, tüm öğrencileri eşit uzaklıkta kucaklayan bir figürdür. Bu rol, öğretmenin pedagojik gücünü ideolojik etkiden arındırırken, eğitim ortamını herkes için güvenli ve kapsayıcı hale getirmenin temel dayanağıdır.

SONUÇ

Laikliğin Yeniden İnşası Üzerine

Laiklik, yalnızca bir devlet modeli değil; insanlık tarihinin düşünsel ve siyasal ilerleme süreçlerinde ortaya çıkmış köklü, dönüştürücü ilkelerdendir. Düşüncenin özgürleşmesi, bilginin dogmadan ayrılması, halkın kaderi üzerindeki göksel otoritelerin tahakkümünün kırılması laikliğin tarihsel işlevlerinden yalnızca birkaçıdır.

Bilimin gelişmesi, toplumsal adaletin kurumsallaşması ve halk egemenliğinin inşası süreçlerinde laikliğin etkisi belirleyici olmuştur. Bugün dünyanın pek çok yerinde laiklik karşıtı yönelimler yalnızca bir inanç krizine değil, aynı zamanda kamusal yaşamın çözülüşüne de işaret etmektedir.

Türkiye'de laiklik, uzun bir siyasal müdahale süreciyle sistemli biçimde aşındırıldı. Devletin ideolojik aygıtları, özellikle eğitim sistemi üzerinden baştan aşağı yeniden yapılandırıldı. Bilimsel bilgi geri çekildi; okullar siyasal iktidarın ideolojik tahakkümünün taşıyıcısı hâline getirilirken, öğretmen kadroları siyasal referanslara ve dini sadakate göre yeniden biçimlendirildi. Bu dönüşüm, halkı denetim altına alma ve siyasal sadakati üretme amacına yönelen bütünlüklü bir karşı-devrim sürecidir.

Eğitimin dinselleştirilmesi, toplumu bilimden, eleştirel düşünceden ve düşünsel özerklikten uzaklaştırmayı hedefleyen ideolojik bir müdahaledir. Özelleştirme politikalarıyla birleştirilen bu müdahale, kamusal eğitimi tasfiye etmiş; yoksul halk çocuklarını niteliksiz, dogmatik içeriklere mahkûm etmiştir. Eğitim politikaları bugün, sermaye çıkarlarıyla siyasal iktidarın ideolojik hedeflerinin kesişim alanına dönüşmüştür.

Laikliğin bu ölçekte tasfiye edilmesi, yalnızca eğitim alanını değil; toplumsal düşünce yapısını, kültürel üretimi ve siyasal refleksleri de şekillendirmiştir. Devletin yönelimleriyle birlikte dinî yapılar, cemaatler ve vakıflar da bu sürecin aktif unsurlarına dönüşmüş; toplumsal yaşamın birçok alanı ideolojik kuşatma altına alınmıştır. Bu durum, laiklik mücadelesini dar kurumsal sınırların ötesine taşıyan bir zorunluluk haline getirmiştir.

Bu süreç aynı zamanda toplumsal muhalefet açısından yeni bir mücadele zemini yaratmıştır. Öğrenci hareketleri, öğretmen sendikaları, kadın örgütleri, laik veli girişimleri ve yerel direniş biçimleri, bu zemin üzerinde önemli deneyimler geliştirmiştir. Özellikle kadınlar, laikliğin yalnızca eğitimde değil, şiddetsiz yaşamda ve toplumsal görünürlükte de yaşamsal bir rol oynadığını ısrarla vurgulamış; öğretmenler ise mesleki güvencelerini savunmanın aynı zamanda laikliğe sahip çıkmak anlamına geldiğini göstermiştir.

Bu kitap, laikliğe yönelen çok katmanlı saldırının izini sürerken, sürecin sınıfsal, ideolojik ve siyasal boyutlarını açığa çıkarmayı amaçladı. Laik eğitimin pedagojik bir başlık olmanın ötesinde, kamusal haklar ve siyasal temsil mücadelesiyle iç içe geçtiğini ortaya koydu. Laiklik, halkçı ve kamucu bir düzenin taşıyıcı kolonu olarak yeniden

örgütlenmelidir.

Bugün laiklik, çocukların nasıl bir eğitim aldığı, toplumun hangi değerlerle biçimlendiği ve halkın yaşamı üzerinde ne ölçüde söz sahibi olduğu sorularında somutlaşıyor. Bu nedenle laiklik, emekle, örgütlenmeyle ve siyasal kararlılıkla yaşatılacak toplumsal hattır. Laikliği yaşatacak olan, örgütlü halkın iradesidir.

Bu bağlamda laikliğe yeniden hayat kazandıracak kuramsal zeminlerden biri, çağdaş cumhuriyetçi siyaset felsefesidir. Bu düşünce hattı, özgürlüğü yalnızca dış müdahalenin yokluğu üzerinden tanımlamaz; bireyin, başka kişi ya da kurumların keyfi iradesine tâbi olmadan yaşayabilmesini esas alır. Philip Pettit'in (1998) ifadesiyle, gerçek özgürlük, bir otoritenin bize müdahale etmemesi değil, o otoritenin müdahale edip etmeyeceği konusunda hiçbir belirleyici güce sahip olmaması durumunda mümkündür. Bu perspektiften bakıldığında laiklik, bireyin dinsel ya da ideolojik vesayet altına girmesini engelleyen, onun kamusal ve düşünsel özerkliğini garanti altına alan kurumsal bir güvenlik ağıdır. Quentin Skinner'ın tarihselci yorumlarıyla birleştiğinde ise laiklik, özgür ve çağdaş yurttaşlığın önkoşulu olarak karşımıza çıkar. Zira yurttaşlık, ancak herkesin kamusal alana kendi sesiyle, herhangi bir dışsal tahakküm baskısı olmaksızın katılabildiği bir zeminde anlam kazanır. Bu nedenle laik eğitim, sadece eleştirel düşünmeyi teşvik eden pedagojik bir model değil; aynı zamanda sivil özgürlüklerin, kolektif aklın ve toplumsal eşitliğin taşıyıcısıdır. Laiklik ilkesini savunmak bu açıdan, bireyin özgürleşmesiyle birlikte kamusal alanın çoğulcu, katılımcı ve adil biçimde yeniden inşasını da içeren kapsamlı bir demokratik projeye dönüşmelidir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (2001). Türk Eğitim Tarihi, İstanbul.

***American Association of University Women.* (2001)**. *Hostile hallways: Bullying, teasing, and sexual harassment in school. Washington, D.C.: American Association of University Women.*

Apple, M. W. (2011) 'Democratic education in neoliberal and neoconservative times', International Studies in Sociology of Education, 21(1), pp. 21–31.

Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 22, Sayı 2 (2002) 181-192.

Aytürk, İ. (2015). "Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken", Birikim, sayı 319, Kasım 2015.

Ball, S. J. (2016) 'Neoliberal education? Confronting the slouching beast', Policy Futures in Education, 14(8), pp. 1046–1059. doi: 10.1177/1478210316664259.

Bauman, Z. (2019). Akışkan modernite, İstanbul: Can Yayınları.

Bauberot, J. (2008). Dünyada Laiklik. Çev: Ertuğrul Cenk Gürcan. Dergah Yayınları, 1. Baskı: İstanbul.

Bauberot, J. (2009). Laiklik: Tutku ile Akıl Arasında 1905-2005. Çev: Alev Er. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. Birinci Baskı: Ekim. İstanbul.

Berger P.(ed.) (1999) The Desecularization of the World, Michigan: William B. Eerdmans.

Berkes, N. Teokrasi ve Laiklik. Adam Yayıncılık. Birinci Basım: Mart 1984. İstanbul.

Berkes, N. (2018). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Yapı Kredi Yayınları.

Bigler, R. S., Hayes, A. R., & Liben, L. S. **(2014)**. Analysis and Evaluation of the Rationales for Single-Sex Schooling. Advances in Child Development and Behaviour, 225–260. doi: 10.1016/bs.acdb.2014.05.002.

Carrette, Jeremy R. & King, Richard. (2005). Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion. Routledge.

Casanova, J. (1994). Public religions in the modern world. Chicago: University of Chicago Press.

Davie, G. (2002). *Europe: The Exceptional Case – Parameters of Faith in the Modern World*.

London: Darton, Longman & Todd.

Dajani, H. and Rizvi, A. **(2018).** Boys and girls to be educated together in major shift for UAE's public schools. The National, 1 July. www.thenational.ae/uae/boys-and-girls-to-be-educated-together-in-major-shift-for-uae-s-public-schools-1.745934.

Doe, N. (2011). *Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction* (Oxford, 2011; online edn, Oxford Academic, 22 Sept. 2011), https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199604005.001.0001
Durmaz, O.S. (2015). Laikliğin Türkiye Serüveni ve Tarihsel Bir Kazanım Olarak Laik Eğitim Savunusu. Eleştirel Pedagoji Dergisi. Sayı 40.

Fineran, S. **(2002)**. Sexual harassment between same-sex peers: Intersection of mental health, homophobia, and sexual violence in schools. Social Work, 47, 65-74.

Goldstein, H., J. Rasbash, M. Yang, G. Woodhouse, H. Pan, D. Nuttall, S. Thomas. (1993). A multilevel analysis of school examination results. Oxford Review of Education 19:425-433.

Green, A. (1990). Education and State Formation:The Rise of Education Systems in England, France and the USA. New York: Palgrave Macmillan.

Gurian, M., Henley, P., & Trueman, T. (2001). Boys and girls learn differently: A guide for teachers and parents. San Francisco: Jossey-Bass.

Habermas, J. (2008). "Notes on Post-Secular Society." New Perspectives Quarterly 25, no. 4 (2008): 17–29; 17–28.
Hand, J. Z., & Sanchez, L. (2000). Badgering or bantering? Gender differences in experience of, and reactions to, sexual harassment among U.S. high school students. Gender and Society, 14, 718-746.

Hill, D. (2001). "The neoliberal assault on education: Neo-liberalism, ideology and education." Journal for Critical Education Policy Studies**.**

Karahanoğulları, O. (2023). *ABD ve Fransa'da Laiklik: Din Kamu Hizmetlerinin Kaldırılması*. Ankara: Turhan Kitabevi.
Karahanoğları, O. **(2017)**. III. Cumhuriyet'te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 72(4), 849-913. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002472.
Leaper, C., & Brown, C. S. (2014). Sexism in schools. In L. S. Liben & R. S. Bigler (Vol. Eds.) The role of gender in educational contexts and outcomes. In J. B. Benson (Series Ed.), Advances in child development and behaviour: Vol. 47 (pp. 189–223). London: Elsevier.
McMaster, L. E., Connolly, J., Pepler, D., & Craig, W. M. **(2002).** Peer to peer sexual harassment in early adolescence: A developmental perspective. Development and Psychopathology, 14, 91-105.
Noddings, N. (1993). Educating for intelligent belief or unbelief. New York, NY: Teachers College Press.

Norris, P., & Inglehart, R. (2011). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*

(2nd ed.). Cambridge University Press.

Ormerod, A. J., Collinsworth, L. L., & Perry, L. A. (2008). Critical climate: Relations among sexual harassment climate and outcomes for high school girls and boys. Psychology of Women Quarterly, 32, 113-125.

Palazoğlu, A. B., 1995, Atatürk İlkeleri, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara.

Peker, Efe (2016). "Türkiye'de Laikliğin Kuruluş Döneminin Tarihsel Sosyolojisine Katkı." Praksis, Sayı 41.

Pena-Ruiz, H. (2007). Laiklik Nedir? Çev: Ümran Derkunt. Gendaş A.Ş. Birinci Basım. 2007. İstanbul.

Pettıt, P. (1998) Cumhuriyetçilik 'Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi', (Çev: A. Yılmaz) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rousseau, J. J. (2017). Emile ya da eğitim üzerine. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Sayılan, F. (2014). "Piyasa ve Din Kuşatması Altında Kamusal Eğitim". Eleştirel Eğitim Yazıları (Der.: M. Uysal-A. Yıldız). Siyasal Kitabevi: Ankara. S. 51-68.

Sayılan, F (2023). "Çağdaş Eğitim" Rotasında İlerlemek İçin. S. 81-85. "Milli Eğitim Bakanı Olsaydım" kitabı içinde. Editörler: Ayşe Cansu Özdemir- Ali Tansu Balcı- Aylin Göçmen. Eğitim Kolektifi yayınları.

Sax, L. (2006). **Six degrees of separation: What teachers need to know about the emerging science of sex differences.** *Educational Horizons, 84*(3), 190–200.

Sax, L. (2005). Why gender matters: What parents and teachers need to know about the emerging science of sex differences. New York: Doubleday.

Sennett, R. (1970). *The uses of disorder: Personal identity and city life*. New York: Knopf.

Sümer, Ç. ve Yaşlı, F. (Der) (2010). Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak içinde. Tan Yayınevi.

Sümer, Ç. (2010). "Liberal- Muhafazakâr Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları" Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak içinde. Tan Yayınevi. S.61-108.

Southern, R.W. (1970). Western Society and the Church in the Middle Ages.

Stepan, A. (2011). The Multiple Secularisms of Modern Democratic and Non-Democratic Regimes, Rethinking Secularism. Edited by Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer and Jonathan Van Antwerpen. Oxford University Press. New York.

Taylor, C. (2007). A secular age. Belknap Press of Harvard University Press.
Timmerman, G. (2003). Sexual harassment of adolescents perpetrated by teachers

and by peers: An exploration of the dynamics of power, culture, and gender in secondary schools. Sex Roles, 48, 231-244.
Timur, T. (2014). AKP'nin Önlenebilir Karşı-Devrimi. Yordam Yayınevi: İstanbul.
Ünder, H. (2010). Yapılandırmacılığın Epistemolojik Savlarının Türkiye'de İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi Programlarında Görünümleri. Eğitim ve Bilim 2010, Cilt 35, Sayı 158 S: 199-214.
Varoufakis, Y. (2023). *Technofeudalism: What killed capitalism*. London: The Bodley Head.
Williams, Rhys .(1999). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Peter L. Berger (ed.). Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Publishing Co., 1999, 135 pp., *Sociology of Religion*, Volume 62, Issue 1, Spring 2001, Pages 131–132, https://doi.org/10.2307/3712234
Yıldız, A. (2019). "Laik Eğitim Mücadelesine İlişkin Düşünceler: "Ne ve Nasıl Yapmalı?". S:17-37. Tarihten Güncele Türkiye'de Laik Eğitim. (Ed. A. Yıldız, N. Korkmaz, N. Doğan) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
Yıldız, A. (2023). Cumhuriyet, Demokratik Yurttaşlık ve Köy Enstitüleri. Cumhuriyet ve Demokrasi. (Ed. Ahmet Yıldız). Cumhuriyet Kitapları Yayınları (S.51-67).

Yıldız, A. (2025). Eğitimde Dönüşüm: Vaatler ve Gerçekler. Cumhuriyet Yayınları.

Yıldız, A. (2013). Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğinin Dönüşümü: İdealist Öğretmenden Sınava Hazırlayıcı Teknisyen Öğretmene. Eleştirel Pedagoji Dergisi, Sayı 27, s. 44-50.

Yıldız, A. (2024). Karma Eğitim Karşıtlığının Politik ve Pedagojik Gerekçelerine ilişkin Bir Çözümleme. (S. 11-35). Neden Karma Eğitim. (Ed. Ahmet Yıldız). Cumhuriyet Kitapları Yayınları.

Laik eğitim, bireye ne düşüneceğini değil, nasıl düşüneceğini öğretir. Bilgiyi ezberlenmiş doğrular olarak değil, eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi gereken dinamik bir süreç olarak kavratmayı amaçlar. Böyle bir yaklaşım, yalnızca bilgiye erişimi değil; bilginin sorgulanmasını, dönüştürülmesini ve toplumsal sorumlulukla ilişkilendirilmesini de içerir. Laiklik, tam da bu nedenle, özgür ve demokratik bir eğitim sisteminin vazgeçilmez temelidir. Zira bağımsız düşüncenin gelişebileceği, farklı bakışların kendini ifade edebileceği bir öğrenme ortamı ancak dinî dogmalardan arındırılmış; akla ve bilime dayanan bir zeminde varlık bulabilir.

Elinizdeki kitap, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde laiklik ve özellikle laik eğitim üzerinde yoğunlaşan çok katmanlı kuşatmayı çözümlemeye çalışmaktadır. Bu kuşatmayı mümkün kılan siyasal, ideolojik ve yapısal dönüşümler, yalnızca hukuksal ya da kurumsal düzeyde değil; bireyin düşünme biçiminde, toplumsal ilişkilerde ve kültürel atmosferde de derin izler bırakmaktadır. Kitap, söz konusu dönüşümleri eleştirel bakışla irdeleyerek, laik eğitimin neden bugün hâlâ hem kamusal yaşamın niteliği hem de özgür bireyin inşası açısından belirleyici rol oynadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.